

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ

ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της Φοιτήτριας ΒΑΛΑΣΙΑΣ ΒΑΤΖΟΛΑ του Μιλτιάδη (hac20007)

ΤΙΤΛΟΣ: «Ο ρόλος των Έκτακτων Στρατοδικείων στην καταστολή της αντιδικτατορικής δράσης κατά την περίοδο της Δικτατορίας της 21^{ης} Απριλίου 1967: Η περίπτωση του Πατριωτικού Μετώπου.»

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: κ. Βλάσιος Βλασίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής ΒΣΑΣ

Β΄ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: κ. Ευστράτιος Δορδανάς, Επίκουρος Καθηγητής ΒΣΑΣ

Γ΄ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: κ. Γεώργιος Χρηστίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής ΒΣΑΣ

Θεσσαλονίκη 2022

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνω ότι είμαι αποκλειστικός συγγραφέας της παρούσας Διπλωματικής Εργασίας. Έχω αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάση επιστημονικής παράφρασης.

«Η έγκριση της Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι αποδέχεται το Τμήμα τις γνώμες του συγγραφέα.»

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	Σελ. 5
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	Σελ. 7
ABSTRACT	Σελ. 7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	Σελ. 8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Ο Δρόμος προς την 21^η Απριλίου 1967	Σελ. 13
1. Ο Αντικομμουνισμός του Ελληνικού Κράτους.....	Σελ. 14
2. Η Ταραγμένη δεκαετία του 1969.....	Σελ. 22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η Δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου 1967	Σελ. 24
1. Το πραξικόπημα της 21 ^{ης} Απριλίου και προηγούμενες επεμβάσεις του Στρατού στα πολιτικά πράγματα.....	Σελ. 25
2. Η εξέλιξη της κοινωνικής και πολιτικής σύνθεσης του Σώματος των Ελλήνων Αξιωματικών ως την 21 ^η Απριλίου 1967.....	Σελ. 29
3. Ιδεολογία» και Χαρακτήρας του Καθεστώτος της 21ης Απριλίου.....	Σελ. 32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Η Αντίσταση κατά της Δικτατορίας της 21^{ης} Απριλίου 1967	Σελ. 38
1. Αντιδικτατορική δράση: Το Πρώτο Κύμα.....	Σελ. 38
2. Αντιδικτατορική δράση: Το Δεύτερο Κύμα-Το Φοιτητικό κίνημα.....	Σελ. 44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η Καταστολή της Αντιδικτατορικής Δράσης. Έκτακτα Στρατοδικεία	Σελ. 46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: Δίκες του Πατριωτικού Αντιδικτατορικού Μετώπου	Σελ. 51
1. Αύγουστος 1967: Δύο Δίκες Μελών του ΠΑΜ (Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης).....	Σελ. 54
2. Νοέμβριος 1967: Η Δίκη των 41 (Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης).....	Σελ. 54
3. Νοέμβριος 1967: Δίκη των 32 του Πατριωτικού Μετώπου (Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών).....	Σελ. 61
4. Ιανουάριος 1969 (Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών)	Σελ. 67

5. Μάιος του 1969: Η Δίκη των 39 (Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης).....	Σελ. 67
6. Ιούνιος του 1969: Η Δίκη των 17 του ΠΑΜ (Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης).....	Σελ. 77
7. Νοέμβριος του 1969: Η Δίκη κλιμακίου του ΠΑΜ (Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών).....	Σελ. 83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ': ΔΙΚΕΣ ΑΛΛΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ.....	Σελ. 87
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	Σελ. 89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	Σελ. 94

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Διαρκούσης της φοίτησής μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ιστορία, Ανθρωπολογία και Πολιτισμός στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη» του τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και δη στο στάδιο της επιλογής θέματος για την εκπόνηση της απαραίτητης διπλωματικής εργασίας, αποφάσισα, παρακινούμενη από τη δικηγορική μου ιδιότητα, να παρακολουθήσω δίκες ειδικού ιστορικού ενδιαφέροντος που χαρακτηρίζουν συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους στην Ελλάδα. Κατόπιν σχετικών συζητήσεων με τον αξιότιμο κ. Βλάσιο Βλασίδη, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος, επικέντρωσα το ενδιαφέρον και τις έρευνές μου στην περίοδο της Επταετούς Δικτατορίας (1967-1974) και τις δίκες ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων, δίκες οι οποίες κατά πρώτο λόγο αποσκοπούσαν στην καταστολή της ατομικής και συλλογικής αντιδικτατορικής δράσης. Κατά την πορεία της οικείας μελέτης, κρίθηκε προσφορότερο η έρευνα να εντοπιστεί στη συλλογική αντιδικτατορική δράση και συγκεκριμένα στην αντιδικτατορική οργάνωση «Πατριωτικό Μέτωπο» -άλλως ΠΑΜ- και τις δικαστικές διαδικασίες τις οποίες η οργάνωση αυτή διήλθε ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων. Μέσα από τις διαδικασίες αυτές, επιχειρώ να εντοπίσω το ρόλο των Εκτάκτων Στρατοδικείων στην καταστολή της αντιδικτατορικής δράσης κατά τη διάρκεια της Επταετίας, με απώτερο στόχο την ανάδειξη της φύσης και του χαρακτήρα τόσο της αντιδικτατορικής δράσης, όσο και του ίδιου του δικτατορικού Καθεστώτος.

Η έρευνα, βιβλιογραφική και αρχειακή, πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 2020-2022, ήτοι σε χρονική περίοδο κατά την οποία ίσχυαν έκτακτα υγειονομικά μέτρα λόγω της επιδημίας του νέου κορονοϊού. Ως εκ τούτου, ιδιαίτερος χρήσιμα απεδείχθησαν ηλεκτρονικά αρχεία, όπως λ.χ. τα ψηφιοποιημένα αρχεία της εφημερίδας «Μακεδονία» από τα οποία αντλήθηκαν τα πρακτικά των συνεδριάσεων των Εκτάκτων Στρατοδικείων για την πλειοψηφία των δικών της ως άνω οργάνωσης, όπως ασφαλώς αυτά δημοσιεύθηκαν κατά τα χρόνια της Επταετίας στα φύλλα της ως άνω εφημερίδας σε χρόνους κατά τους οποίους ίσχυε τυπικά ή άτυπα η επιβολή λογοκρισίας, τα οποία πρακτικά σημειωτέον πως είχαν τηρηθεί από δικαστικούς γραμματείς-υπαλλήλους του Καθεστώτος. Συγκεκριμένα, θα παρουσιαστούν εκτενώς πέντε από τις δίκες του Πατριωτικού Μετώπου, ενώ για τρεις ακόμη δίκες, δύο του Αυγούστου του 1967 στο Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης και μία του Ιανουαρίου του 1969 ενώπιον του

Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών διατίθενται πληροφορίες μόνο για τις επιβληθείσες ποινές, καθώς δεν εντοπίστηκαν οικείες εκτενέστερες δημοσιεύσεις, ούτε σχετικά αρχεία στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, ενώ η μετάβασή μου στην Αθήνα για τυχόν εντοπισμό αρχείων εν μέσω πανδημίας ήταν ιδιαιτέρως δυσχερής. Η παρουσίαση των ακροαματικών διαδικασιών θα περιλαμβάνει τις απαγγελθείσες κατηγορίες, καταθέσεις μαρτύρων κατηγορίας και υπεράσπισης, τις απολογίες των κατηγορουμένων, τις αγορεύσεις των Βασιλικών Επιτρόπων και τις απαγγελίες των επιβληθεισών ποινών. Παρά την εκτενή δημοσιότητα που έχουν λάβει οι οικείες δικαστικές διαδικασίες με τη δημοσίευσή τους στην οικεία βιβλιογραφία, πλήθος εντύπων, εκδόσεων, φυσικών και ηλεκτρονικών και συνεντεύξεων, το οποίο σημαίνει πως πλέον βρίσκονται στο δημόσιο χώρο με τα στοιχεία (ονοματεπώνυμα, πατρώνυμα) των συμμετεχόντων να είναι προσβάσιμα σε όλους, κρίθηκε σκόπιμο τα ονοματεπώνυμα των κατηγορουμένων να παρουσιαστούν με ακρωνύμια.

Η εκπόνηση και ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας, δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την καθοριστική συμβολή, συμβουλευτική υποστήριξη και επίβλεψη του Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, κυρίου Βλασίου Βλασίδη, τον οποίο ευχαριστώ εκ βαθέων για το ήθος, τη συνέπεια και την διαρκή καθοδήγηση και βοήθεια. Αξιοσημείωτη επίσης κατά την έρευνα ήταν η συμβολή της κ. Αρετής Μακρή, συνεργάτιδος του Ι.Α.Μ., την οποία ιδιαιτέρως ευχαριστώ.

Στα παιδιά μου, Κωνσταντίνο και Αναστασία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η παρουσίαση της λειτουργίας των Εκτάκτων Στρατοδικείων του δικτατορικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου του 1967 ως εργαλείων της καταστολής της αντιδικτατορικής δράσης και η ερμηνεία του ρόλου αυτών μέσα από την εξέταση σημαντικών δικών που διεξήχθησαν ενώπιόν τους. Ειδικότερα, η έρευνα επικεντρώνεται στις δικαστικές διαδικασίες που διήλθε η αντιδικτατορική οργάνωση, «Πατριωτικό Μέτωπο» (ΠΑΜ). Απώτερος στόχος του ως άνω εγχειρήματος είναι η ανάδειξη και καλύτερη κατανόηση της φύσης του Δικτατορικού Καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου 1967 αλλά και της αντίστασης που εκδηλώθηκε εναντίον του.

Λέξεις κλειδιά: Ελλάδα, Δικτατορία (1967-1974), Αντιδικτατορική Δράση, Έκτακτα Στρατοδικεία, Πατριωτικό Μέτωπο

ABSTRACT

The purpose of this study is to present the operation of the Emergency Military Courts of the dictatorial regime of April 21, 1967 as tools to suppress the anti-dictatorship action and to interpret their role through the examination of important trials held before them. In particular, the research focuses on the judicial procedures that the anti-dictatorship organization, "Patriotic Front" (PAM) went through. The ultimate goal of the above project is to highlight and better understand the nature of the Dictators' Regime of April 21, 1967 and the resistance that was manifested against it.

Key words: Greece, Dictatorship (1967-1974), Anti-dictatorship Action, Emergency Military Courts, Patriotic Front

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967 επιβλήθηκε από μία μικρή ομάδα κυρίως κατώτερων αξιωματικών του Στρατού,¹ η οποία έδρασε συνωμοτικά και με χαρακτηριστική οργανωτική ικανότητα, καθώς κυριολεκτικά εν μία νυκτί κινητοποίησε τανκς, καταδρομείς και σώματα ασφαλείας, κατέλαβε το Κοινοβούλιο, τα Υπουργεία, δημόσια κτίρια, ραδιοσταθμούς και κέντρα τηλεπικοινωνιών και αφού επί της ουσίας αιχμαλώτισε το Βασιλιά Κωνσταντίνο Β΄, συνέλαβε τον Πρωθυπουργό Παναγιώτη Κανελλόπουλο, Υπουργούς, Πολιτικούς αρχηγούς και 8.000 πολίτες.²

Τα μέλη της ομάδας των πραξικοπηματιών, ανήγγειλαν με ραδιοφωνικό τους διάγγελμα την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας «υπό του Στρατού προς σωτηρίαν της Πατρίδος», ενώ παράλληλα κατά προσημαστική εφαρμογή του άρ. 91 του τότε ισχύοντος Συντάγματος του 1952³ κήρυξαν τη χώρα σε Κατάσταση Πολιορκίας με βασιλικό διάταγμα.⁴ Πιο συγκεκριμένα, δυνάμει του άρ. 1 του υπ'αρ. 280/21.04.1967 Βασιλικού Διατάγματος «Περί κηρύξεως της Χώρας εις Κατάστασιν Πολιορκίας και αναστολής των άρθρων του Συντάγματος»⁵ ετίθετο σε εφαρμογή ο Νόμος ΔΞΘ/1912 Περί Καταστάσεως Πολιορκίας, όπως είχε τροποποιηθεί και ίσχυε και δη για όλη τη χώρα, ενώ με το άρ. 2 παρ.1 του ιδίου Β.Δ. ανεστάλη η εφαρμογή των άρθρων 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 20, 95 και 97 του Συντάγματος του 1952 που αφορούσαν αντιστοίχως την κατάργηση έκδοσης αιτιολογημένου δικαστικού εντάλματος προκειμένου για σύλληψη ή φυλάκιση (άρ. 5), την απόλυση προφυλακισθέντος άμα τη καταβολή εγγύησης (άρ. 6), του αναφαίρετου δικαιώματος του εκ των προτέρων ορισμένου δικαστή και της απαγόρευσης σύστασης δικαστικών επιτροπών και έκτακτων δικαστηρίων (άρ. 8), του δικαιώματος του συνέρχεσθαι (άρ. 10), του συνεταιρίζεσθαι (άρ. 11), του ασύλου της κατοικίας (άρ. 12), της ελευθεροτυπίας και απαγόρευσης λογοκρισίας (άρ. 14), του απορρήτου των επιστολών (άρ. 20), της εκδίκασης κακουργημάτων και πολιτικών εγκλημάτων από ορκωτά

¹ Clogg, R., *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, 2^η έκδοση, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003, σελ. 189

² Μάνεσης Α., *Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας*, στο συλλογικό τόμο Αθανασάτου Γ., Ρήγος Α., Σεφεριάδης Σ., (επιμ.) *Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές Πρακτικές, Ιδεολογικός Λόγος, Αντίσταση*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σελ. 38

³ ΦΕΚ 01.01.1952 Τεύχος 1, αρ. φύλλου 1

⁴ Μάνεσης Α., *όπ.π.*, σελ. 38

⁵ ΦΕΚ 21.04.1967 Τεύχος 1 αρ. φύλλου 58

δικαστήρια (άρ. 95) και της απαγόρευσης υπαγωγής ιδιωτών στα στρατιωτικά δικαστήρια (άρ. 97). Ακολούθως, οι απριλιανοί πραξικοπηματίες κατήγγησαν προβλεπόμενες από το Σύνταγμα αντιπροσωπευτικές και κοινοβουλευτικές διαδικασίες με αποτέλεσμα να ελλείπουν οι εκλογές, η δε η Βουλή και τα πολιτικά κόμματα να παύσουν τη λειτουργία τους.⁶

Όπως προαναφέραμε, η Κατάσταση Πολιορκίας κηρύχθηκε –υποτίθεται– κατ’ εφαρμογήν του άρ. 91 του Συντάγματος του 1952. Κατά το εν λόγω άρθρο ο Βασιλιάς μπορούσε μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου και σε περίπτωση «εμπόλεμης κατάστασης ή επιστράτευσης λόγω εξωτερικών κινδύνων ή σοβαρής διαταραχής ή έκδηλης απειλής της δημόσιας τάξης και ασφάλειας της χώρας λόγω εσωτερικών κινδύνων», να αναστείλει με διάταγμά του άρθρα του Συντάγματος, να κηρύξει τη χώρα σε Κατάσταση Πολιορκίας και να συστήσει «εξαιρετικά» Δικαστήρια. Ασφαλώς, έχει γίνει δεκτό πως οι ανωτέρω προϋποθέσεις εξέλειπαν και το διάταγμα με το οποίο η Δικτατορία εκκινούσε την κυβερνητική της πορεία ήταν πλαστό, επομένως παράνομο. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Α. Μάνεσης, επρόκειτο για πλαστογραφία του κοινού ποινικού δικαίου καθώς ούτε ο Βασιλιάς είχε υπογράψει το διάταγμα, ούτε και το Υπουργικό Συμβούλιο, μέλη του οποίου, ομού με τον Πρωθυπουργό Π. Κανελλόπουλο είχαν ήδη συλληφθεί από τους πρωτεργάτες του πραξικοπήματος.⁷ Η πλαστογραφία αυτή, ειδικά σε ότι αφορά το πρόσωπο του ανώτατου Πολιτειακού άρχοντα, ήταν αναγκαία για να δημιουργήσει την εντύπωση πως το Πραξικόπημα είχε τη Βασιλική συναίνεση και να προσχωρήσουν σε αυτό και οι ανώτεροι αξιωματικοί των Ενόπλων Δυνάμεων.⁸

Η στρατιωτική κατάληψη της εξουσίας που συνοδεύτηκε με την κήρυξη της χώρας σε Κατάσταση Πολιορκίας, συμπληρώθηκε με την εντεύθεν της 21^{ης} Απριλίου προσπάθεια του νέου αυτού στρατιωτικού Καθεστώτος να εισχωρήσει σε όλους τους τομείς της πολιτικής και κοινωνικής ζωής προκειμένου να επιτύχει την εγκαθίδρυσή του. Κατ’ ακολουθίαν, εν ενεργεία ή εν αποστρατεία αξιωματικοί τοποθετήθηκαν σε θέσεις ευθύνης σε κυβερνητικά ή παραπλήσια πόστα, ενώ δημόσιοι οργανισμοί, Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας και Πανεπιστήμια κατακλύστηκαν από ανθρώπους της

⁶ Μάνεσης Α., *ό.π.* σελ. 39

⁷ Στο ίδιο, σελ. 38

⁸ Αλιβιζάτος Ν., *Οι Πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. (1922-1974) Όψεις της Ελληνικής Εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1995, σελ. 276

«Κυβέρνησης».⁹ Το αυτό συνέβη στην Εκκλησία, τα εργατικά συνδικάτα, τις επαγγελματικές συντεχνίες και τα αθλητικά σωματεία.¹⁰ Επιπλέον, δε θα πρέπει να παραλειφθεί ο έλεγχος που επέβαλε η Δικτατορία στον Τύπο διά της επιβολής λογοκρισίας και τις διώξεις εκδοτών εφημερίδων και δημοσιογράφων.¹¹

Ο θεσμός της Δικαιοσύνης δε θα μπορούσε να εκφύγει της επιρροής και του ελέγχου του νέου Καθεστώτος. Η κατάλυση του πολιτεύματος από το απριλιανό πραξικόπημα και ο συνακόλουθος αυτής μη ομαλός πολιτικός βίος, επέδρασαν καίρια και από νωρίς στη δικαστική εξουσία και την εν γένει απονομή της δικαιοσύνης.¹² Το Καθεστώς προχώρησε γρήγορα σε διώξεις Δικαστών λόγω της μη «εθνικόφρονος ιδεολογίας» τους μέσω της υποχρέωσης υποβολής δηλώσεων νομιμοφροσύνης εκ μέρους των δικαστών και της σύστασης των οικείων συμβουλίων νομιμοφροσύνης, με βάση τις αποφάσεις των οποίων αρκετοί δικαστές από όλους τους βαθμούς δικαιοδοσίας απελύθησαν με αποκορύφωμα την καθαίρεση του Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας, Μ. Στασινόπουλου το 1969.¹³ Η ιδιαίτερη σπουδή του Καθεστώτος να ελέγξει το θεσμό αλλά και την εν τοις πράγμασι απονομή της Δικαιοσύνης, ιδιαίτερος της Ποινικής, προς το σκοπό της ευχερέστερης εδραίωσής του, είχε με σαφήνεια προαναγγελθεί ήδη από την επιβολή του πραξικοπήματος, οι πρωτεργάτες του οποίου είχαν φροντίσει για τη σύσταση Εκτάκτων Στρατοδικείων.¹⁴ Πιο συγκεκριμένα, δυνάμει του υπ'αρ. 281/21.04.1967 Βασιλικού Διατάγματος «Περί συστάσεως εκτάκτων τοπικών στρατοδικείων»¹⁵ -ήτοι του αμέσως επόμενου εκείνου δια του οποίου η χώρα κηρυσσόταν σε Κατάσταση Πολιορκίας, συστάθηκαν ανά την Ελλάδα Έκτακτα Στρατοδικεία, δέκα τον αριθμό και συγκεκριμένα σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Τρίπολη, Λαμία, Λάρισα, Αλεξανδρούπολη, Κοζάνη, Χανιά, Ιωάννινα και Δράμα (άρ. 1).

⁹ Siotis J., *Some notes on the military in Greek politics*, Έπιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών α και β' τρίμηνον 1971, σελ. 35

¹⁰ Μάνεσης Α., *ό.π.π.*, σελ. 49

¹¹ Ναυπλιώτης Α., *Εδραίωση του Δικτατορικού Καθεστώτος*, άρθρο στην εφημερίδα Καθημερινή, φύλλο 25^{ης} Ιουνίου 2017 διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/society/915445/edraiosi-toy-diktatorikoy-kathestotos/>, ανακτήθηκε την 05.06.2022

¹² Σταυρόπουλος Γ., *Δικαιοσύνη και Δικτατορία, οι Δίκες των Δικαστών στο Συμβούλιο της Επικρατείας*, άρθρο στην ιστοσελίδα του Ομίλου «Αριστόβουλος Μάνεσης», 2019, διαθέσιμο στο <https://www.constitutionalism.gr/dikaiosisini-kai-diktatoria-21-4-1967/> ανακτήθηκε την 05.06.2022

¹³ Στο ίδιο

¹⁴ Ναυπλιώτης Α., *ό.π.π.*

¹⁵ ΦΕΚ 21.04.1967 τεύχος 1 αρ. φύλλου 58

Τα Έκτακτα Στρατοδικεία αναδείχθηκαν σε βασικό εργαλείο μεταχείρισης των αντιφρονούντων του Καθεστώτος, αποτελούσαν δε «φυσική» απόληξη του μηχανισμού παρακολούθησης και συλλήψεων των πολιτών που είχε εγκαταστήσει η Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών και η Εθνική Ασφάλεια, σε συνδυασμό με σκληρά βασανιστήρια από το διαβόητο ΕΑΤ/ΕΣΑ (Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας) και τις συνακόλουθες φυλακίσεις και εκτοπίσεις πολιτικών κρατουμένων σε νησιωτικές περιοχές, κυριότερα στη Λέρο και τη Γυάρο.¹⁶ Τα δικαιοδοτικά αυτά όργανα διαδραμάτισαν κρίσιμο ρόλο στην καταστολή της ατομικής και συλλογικής αντιδικτατορικής δράσης κατά την κρίσιμη χρονική περίοδο, ισχυροποιώντας την κυριαρχία του στρατιωτικού καθεστώτος ιδιαίτερα τα πρώτα τρία χρόνια της δικτατορίας (1967-1969) οπότε και είχαν παραπεμφθεί ενώπιόν τους 3.035 πολίτες από τους οποίους καταδικάστηκαν οι 1.858, ενώ ακολούθως, το 1970 δικάστηκαν 308 πολίτες και καταδικάστηκαν 180 και το 1971 δικάστηκαν 21 και καταδικάστηκαν 8.¹⁷

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας για την οποία η ερευνήτρια παρακινείται από τη δικηγορική της ιδιότητα, είναι η παρουσίαση της λειτουργίας των Εκτάκτων Στρατοδικείων του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου του 1967 ως εργαλείων της εγκαθίδρυσής του δια της καταστολής της αντιδικτατορικής δράσης και η ερμηνεία του ρόλου αυτών μέσα από την παρουσίαση σημαντικών δικών που διεξήχθησαν ενώπιον τους και του οικείου ιστορικού πλαισίου. Ειδικότερα, η έρευνα μας θα επικεντρωθεί στις δικαστικές περιπέτειες μίας εκ των σημαντικότερων αντιδικτατορικών οργανώσεων, του συνδεδόμενου με το ΚΚΕ, «Πατριωτικού Αντιδικτατορικού Μετώπου» ή «Πατριωτικού Μετώπου». Απώτερος δε στόχος του ως άνω εγχειρήματος είναι η ανάδειξη και καλύτερη κατανόηση της φύσης του Δικτατορικού Καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου 1967 αλλά και της αντίστασης που εκδηλώθηκε εναντίον του.

Η έρευνα προς επίτευξη του ως άνω σκοπού στηρίχθηκε εν αρχή σε βιβλιογραφική επισκόπηση με εστίαση μεταξύ άλλων στα ειδικότερα ζητήματα που αφορούν: 1) την επιβολή της Κατάστασης Πολιορκίας με την οποία είναι απολύτως συνυφασμένη η σύσταση και λειτουργία των Εκτάκτων Στρατοδικείων, καθώς και η

¹⁶ Ναυπλιώτης Α., *ό.π.π.*

¹⁷ Ζαφείρης Χ., «Αντεθνικός δράντης... 1971-1974. Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια της χούντας και η εξέγερση του Πολυτεχνείου της», Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 63

θέσπιση και εφαρμογή έκτακτης νομοθεσίας για την αντιμετώπιση «εξαιρετικών» συνθηκών με ιδιαίτερη έμφαση στον αντικομμουνισμό και στη θεσμική εκτροπή και κρίση που τα παραπάνω απηχούσαν κατά περιόδους, από το 1912 ως και το Πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967, 2) την εμπλοκή του στρατού στα Ελληνικά πολιτικά πράγματα διαχρονικά, από τα στρατιωτικά κινήματα των αρχών του προηγούμενου αιώνα ως και την επτάχρονη δικτατορία των ετών 1967-1974, τον Εθνικό Διχασμό, την κληρονομιά του Εμφυλίου Πολέμου, την ταραγμένη πολιτικά δεκαετία του 1960 ως και την εγκατάσταση του δικτατορικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου 1967, 3) των χαρακτηριστικών, της ιδεολογίας και των μεθόδων επιβολής του καθεστώτος αυτού 4) την αντιδικτατορική δράση και τις οικείες οργανώσεις με ιδιαίτερη έμφαση στο «Πατριωτικό Μέτωπο» και τις 5) «δίκες» ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων και πιο συγκεκριμένα -εκείνες της αντιδικτατορικής οργάνωσης «Πατριωτικό Μέτωπο».

Ακολούθως, πραγματοποιήθηκε αρχειακή έρευνα και πιο συγκεκριμένα ιδιαίτερος χρήσιμα ήταν τα ψηφιοποιημένα αρχεία εφημερίδων, ως επί το πλείστον της εφημερίδας «Μακεδονία» στα φύλλα της οποίας δημοσιεύονταν τα πρακτικά των δικών, μεταξύ αυτών και της οργάνωσης «Πατριωτικό Μέτωπο». Σημειώνουμε ότι, όπως θα διαπιστώσουμε κατωτέρω, κατά τα πρώτα έτη της δικτατορίας το Καθεστώς επέτρεπε στις εφημερίδες την επιλεκτική δημοσίευση των –τηρουμένων υπό στρατιωτικών δικαστικών γραμματέων- πρακτικών των δικών εστιάζοντας κυρίως στις κατηγορίες, τις αγορεύσεις των Βασιλικών Επιτρόπων και μεμονωμένα τμήματα από τις απολογίες των κατηγορουμένων. Ωστόσο, από το 1969 και την άρση της προληπτικής λογοκρισίας στο πλαίσιο υποσχέσεων «φιλελευθεροποίησης» του θεσμικού πλαισίου περί Τύπου και υπό τη διεθνή κριτική και απειλή εξόδου της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης,¹⁸ επετράπησαν εκτενέστερα δημοσιεύματα αναφορικά με τα πρακτικά των δικών ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων, αν και θα πρέπει να σημειωθεί πως τόσο οι εκδότες όσο και οι δημοσιογράφοι που αρθρογραφούσαν σχετικά τελούσαν υπό το φόβο των επιπλήξεων ή ακόμη χειρότερα διώξεων και συνακόλουθα προσάρμοζαν τις οικείες δημοσιεύσεις. Όπως σχετικά μας πληροφορεί ο δημοσιογράφος Χρίστος Ζαφείρης ο οποίος τον καιρό εκείνο αρθρογραφούσε στην εφημερίδα «Θεσσαλονίκη», όλα του τα ρεπορτάζ ελέγχονταν

¹⁸ Παπαναστασίου Ν., *Ο Δρακόντειος Νόμος περί Τύπου*, άρθρο στην Εφημερίδα Καθημερινή, φύλλο 9^{ης} Ιουλίου 2018, διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/society/973822/o-drakonteios-nomos-peri-tyrou/> ανακτήθηκε την 27.07.2022

προσεκτικά από το διευθυντή του, ενώ ο ίδιος ο εκδότης Ιωάννης Βελλίδης του είχε απευθύνει «πατρικές συστάσεις» προκειμένου να μην αντιμετωπίσει η εφημερίδα προβλήματα με τα όργανα του Καθεστώτος.¹⁹

Παρά τυχόν «αυτοπεριορισμούς» εκδοτών και συνεργατών εφημερίδων, από τα δημοσιευμένα αυτά πρακτικά των οικείων ακροαματικών διαδικασιών ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων της Επταετίας, αντλούμε αρκετές και ιδιαίτερες χρήσιμες πληροφορίες για τις κατηγορίες, ήτοι τις «πράξεις» που αποδίδονταν στους κατηγορουμένους κατά το εφαρμοστέο δίκαιο, κατά κύριο λόγο τον εμφυλιακό νόμο 509/1947, τις καταθέσεις μαρτύρων κατηγορίας και υπεράσπισης, τις απολογίες των κατηγορουμένων, τις αγορεύσεις των Βασιλικών Επιτρόπων και των συνηγόρων υπεράσπισης και ασφαλώς τις ποινές που επιβλήθηκαν στους καταδικασθέντες. Μέσα από τη μελέτη των πρακτικών αυτών, ευελπιστούμε να προσεγγίσουμε τους ερευνητικούς μας στόχους και να συνάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για την περίοδο της Επταετούς Δικτατορίας των ετών 1967-1974, τόσο σχετικά με το Καθεστώς, τις μεθόδους του και τους θεσμούς που αυτό επέβαλε, όσο και τα άτομα και τις οργανώσεις που αντιτάχθηκαν σε αυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Ο Δρόμος προς την 21^η Απριλίου 1967

Είναι σήμερα κοινή ομολογία ότι το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου αποτελεί την απόληξη μίας σφοδρής και διαρκούς πολιτικής και θεσμικής κρίσης που κορυφώθηκε κατά τη δεκαετία του 1960. Οι ρίζες της κρίσης εντοπίζονται ήδη από την εποχή του Εμφυλίου Πολέμου των ετών 1946-1949 με τον Richard Clogg να επισημαίνει σχετικά τη σημασία της βαθιάς διχοτόμησης μεταξύ κομμουνιστών και αντικομμουνιστών-«εθνικοφρόνων», η οποία και αντικατέστησε την από την εποχή του Εθνικού Διχασμού διαμάχη μεταξύ μοναρχικών και βενιζελικών.²⁰ Το πνεύμα της διαίρεσης μετατράπηκε κατά τις επόμενες του Εμφυλίου Πολέμου δεκαετίες σε σφοδρό και δη κρατικό αντικομμουνισμό που εκδηλωνόταν με δριμείες διώξεις αποσκοπούσες στην τελική εξάλειψη των κομμουνιστών, διώξεις που εντέλει περιβλήθηκαν και τον νομοθετικό μανδύα. Καθώς η νομοθετική ενσάρκωση του αντικομμουνισμού μας ενδιαφέρει για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, κρίνουμε στο σημείο αυτό σκόπιμη μία σύντομη επισκόπηση του εν λόγω πολιτικού φαινομένου, με έμφαση στην οικεία

¹⁹ Ζαφείρης Χ., *όπ.π.*, σελ. 40-41

²⁰ Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 170

νομοθεσία, από την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος ως και τη θέση αυτού εκτός νόμου διαρκούντος του Εμφυλίου Πολέμου, με παράλληλη αναφορά στην κληρονομιά της Εμφυλιακής συνθήκης στις επόμενες δεκαετίες και δη τη δεκαετία του 1960.

1. Ο Αντικομμουνισμός του Ελληνικού Κράτους.

Το Νοέμβρη του 1918, ένα χρόνο μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία, ιδρύθηκε το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (ΣΕΚΕ), το οποίο, μη προερχόμενο από κάποιο μαζικό εργατικό ή σοσιαλιστικό κίνημα, στις απαρχές του εξέφραζε μόνο περιορισμένο αριθμό ατόμων, κυρίως διανοουμένων.²¹ Το ΣΕΚΕ συνδέθηκε επίσημα με την Κομμουνιστική Διεθνή το 1920, μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ) το 1924 έχοντας αποκτήσει πλέον ριζοσπαστικό χαρακτήρα, με χαμηλή ωστόσο απήχηση.²² Την ίδια χρονιά, το ΚΚΕ περιθωριοποιήθηκε περεταίρω πολιτικά λόγω της τοποθέτησής του υπέρ της δημιουργίας μίας ανεξάρτητης Μακεδονίας, τέθηκε δε ακολούθως στο επίκεντρο σφοδρών διώξεων με το Στρατηγό-Δικτάτορα Πάγκαλο να το θέτει εκτός νόμου το 1925.²³ Ο Πάγκαλος ανήγαγε σε σύνθημα της δικτατορίας του τον λεγόμενο «ερυθρό κίνδυνο», μάλιστα ίδρυσε ειδικό «αντικομμουνιστικό» τμήμα στην Ελληνική Αστυνομία με την επωνυμία «Υπηρεσία Ειδικής Ασφάλειας».²⁴ Η Υπηρεσία αυτή εγκαινίασε τρόπον τινά τη μακροχρόνια έκτοτε «στενή σχέση» του ΚΚΕ και των μελών του με τις Ελληνικές Αστυνομικές Αρχές που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερω για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας. Ο Πάγκαλος γρήγορα επινόησε και νομοθετικά μέτρα τόσο για να εδραιώσει τη δικτατορία του πατάσσοντας τους αντιπάλους του, όσο και να αντιμετωπίσει την κομμουνιστική απειλή για το Μακεδονικό και συγκεκριμένα προχώρησε στη θεσμοθέτηση της *προληπτικής διοικητικής εκτόπισης*, ενός διοικητικού μέτρου που προϋπήρχε, ωστόσο έλαβε την οριστική του μορφή από τη δικτατορία Πάγκαλου με το ν.δ. της 2^{ης} Ιουνίου του 1926.²⁵ Πιο συγκεκριμένα στο μοναδικό του άρθρο το ως άνω διάταγμα προέβλεπε την εκτόπιση από ειδικά διοικητικά όργανα - συγκεκριμένα τις *Επιτροπές Δημόσιας Ασφάλειας*- κάθε ατόμου ύποπτου «διαπράξεως

²¹ Καλύβας Σ., Μαραντζίδης Ν., *Εμφύλια Πάθη, 23+2 Ερωτήσεις και Απαντήσεις για τον Εμφύλιο, Μεταίχμιο*, Αθήνα, 2016, σελ. 88

²² Στο ίδιο, σελ. 89

²³ Στο ίδιο, σελ. 90-91

²⁴ Αλιβιζάτος Ν., *όπ. π.*, σελ. 380-381

²⁵ Στο ίδιο, σελ. 344-345 και 347

(...) πράξεων αντικειμένων εις τη δημόσιαν τάξιν, ησυχίαν και ασφάλειαν της χώρας», όπως επίσης και την απέλαση ατόμων υπόπτων για τέλεση πράξεων ή διάδοση ιδεών «αντικειμένων εις τα κυριαρχικά του Κράτους δικαιώματα ή αποβλεπουσών εις αφαιρέσιν τμημάτων τούτου υπό τύπον αυτονομίας ή προσαρτήσεως εις τα όρια άλλου κράτους...».²⁶ Είναι σε εμάς ξεκάθαρο, εκ των ανωτέρω, ότι το εν λόγω διοικητικό μέτρο στοχοποιούσε κατά κύριο λόγο τα μέλη του ΚΚΕ λόγω της τοποθέτησής του υπέρ της δημιουργίας μίας ανεξάρτητης Μακεδονίας.

Μερικά χρόνια αργότερα, η Κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου με το ν. 4229 της 24^{ης} Ιουλίου του 1929 «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών»,²⁷ το γνωστό «*Ιδιώνυμο*», έδωσε στον αντικομμουνισμό νέα ώθηση και οπτική, πέραν της «αφαίρεσης τμημάτων του Κράτους», εστιάζοντας στο εσωτερικό «κοινωνικό σύστημα» και τη χρήση βίας. Συγκεκριμένα, με το άρ. 1 του ν. 4229/1929 προβλεπόταν ποινή φυλακίσεως έξι μηνών σε συνδυασμό με εκτόπιση διάρκειας ενός μηνός ως και δύο ετών για όποιον «επιδιώκει την εφαρμογή ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την δια βιαίων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπαση μέρους εκ του όλου της Επικρατείας ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν» με τις ίδιες ποινές τιμωρούνταν και όποιος «επωφελούμενος απεργίας ή λοκ-άουτ, προκαλεί ταραχάς ή συγκρούσεις». Στα επόμενα άρθρα προβλέπονται ειδικές κυρώσεις για τα τελεσθέντα δια του τύπου αναφερόμενα στο άρ. 1 αδικήματα (άρ. 2), η απαγόρευση συναθροίσεων (άρ. 3) και της σύστασης σωματείων και ενώσεων (άρ. 4) σχετικά με τα ως άνω αδικήματα, για την περίπτωση τέλεσης των αδικημάτων από δημοσίους υπαλλήλους, στρατιωτικούς, υπηρετούντες στην Αστυνομία (άρ. 5) και εκπαιδευτικούς (άρ. 6). Επίσης από την παρ. 2 του άρ. 9 κατά την οποία «Ο εκτοπισμός ενεργείται μετά την έκτιση πάσης κύριας ποινής στερήσεως της προσωπικής ελευθερίας επιμελεία του Εισαγγελέως ή του παρά το στρατιωτικό δικαστηρίω Επιτρόπου» αντιλαμβανόμαστε πως ο νέος θεσμός που εισαγόταν με το «*Ιδιώνυμο*» ήταν η *δικαστική εκτόπιση*, ήτοι αυτή που διατασσόταν δυνάμει δικαστικής απόφασης/διάταξης, ίσχυε δε παράλληλα με τη *διοικητική εκτόπιση* της Δικτατορίας Πάγκαλου. Κατά τον Αλιβιζάτο, τόσο το «*Ιδιώνυμο*» όσο και η επαναφορά του θεσμού της διοικητικής εκτόπισης στις αρχές της δεκαετίας του 1930 ήταν «οι πρώτες άμεσες εκδηλώσεις του αντικομμουνισμού

²⁶ Αλιβιζάτος Ν. *όπ.π.*, σελ., 344-345

²⁷ ΦΕΚ 245/Τεύχος Πρώτον/25 Ιουλίου 1929

στο νομοθετικό πεδίο» και εφαρμόζονταν αναλογικά εναντίον των εκπροσώπων του εργατικού κινήματος, εκφράζοντας την αντίδραση στο αναδυόμενο εργατικό κίνημα, τόσο από την πλευρά του πολιτικά φιλελεύθερου Βενιζέλου, όσο και από την πλευρά των κυρίαρχων οικονομικών τάξεων.²⁸

Ακολούθως, το Καθεστώς της δικτατορίας Μεταξά αντιμετώπισε το ΚΚΕ με ιδιαίτερη σκληρότητα, αποφασιστικότητα και οργανωμένο σχέδιο. Ο ίδιος ο Ιωάννης Μεταξάς αντιλαμβανόταν τα απανταχού – για τον ίδιο πλήρως εξηρημένα από την ΕΣΣΔ- κομμουνιστικά κόμματα, ως απολύτως επικίνδυνα λόγω της επαναστατικής τους δράσης που αποσκοπούσε μεταξύ άλλων στην ανατροπή της αστικής εξουσίας.²⁹ Η κομμουνιστική ιδεολογία για το Δικτάτορα ήταν ξενόφερτη, αμφίβολη ως προς τα αποτελέσματά της και σε κάθε περίπτωση ασυμβίβαστη με το χαρακτήρα του Ελληνικού λαού, απειλητική για τη θρησκεία, την οικογένεια και την κοινωνία, η δε κομμουνιστική δράση είχε χαρακτήρα αντεθνικό.³⁰ Ο αντικομμουνισμός της μεταξικής δικτατορίας εκδηλώθηκε άμεσα και στο νομοθετικό πεδίο. Πιο συγκεκριμένα, με τον Α.Ν. 117 της 18^{ης} Σεπτεμβρίου του 1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμηση του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών»³¹ επαναλαμβάνονταν οι κύριες διατάξεις του καταργηθέντος «Ιδιώνυμου», με αυστηρότερη όμως χροιά. Ειδικότερα, κατά την παρ. 1 του άρ. 1 του ν. 117/1936, προβλεπόταν ποινή φυλάκισης ως πέντε ετών και εκτόπισης έξι μηνών ως δύο ετών –ποινές βαρύτερες αυτών του Ιδιωνύμου- για όποιον επεδίωκε «εγγράφως, προφορικός ή οπωσδήποτε άλλως αμέσως ή εμμέσως (...) την διάδοσιν, ανάπτυξιν και εφαρμογήν θεωριών, ιδεών ή κοινωνικών, οικονομικών και θρησκευτικών συστημάτων τεινόντων εις την ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος (...) ή εις την απόσπασιν (...) μέρους της Επικρατείας, ως και ο προσηλυτίζων εις τας θεωρίας, ιδέας και συστήματα ταύτα.» Γίνεται δεκτό ότι οι διατάξεις αυτές στοχοποιούσαν τόσο τους κομμουνιστές, όσο και κάθε εν γένει ανεπιθύμητο πρόσωπο, κόμμα, αλλά και ιδέα.³²

²⁸ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 375 και 384-385

²⁹ Κοντού Γ., *Η Πολιτική και Κοινωνική Ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου και ο τρόπος που αυτή επηρέασε την εκπαίδευση και τη νεολαία (Ε.Ο.Ν.), Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2013, σελ. 122, διαθέσιμο στο ΕΑΔΔ <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/38790>, ανακτήθηκε την 21.05.2022*

³⁰ Στο ίδιο, σελ. 123-124

³¹ ΦΕΚ 402 Τεύχος Α' /18.09.1936

³² Κοντού Γ., *όπ.π.*, σελ. 129

Επιπροσθέτως, με τον αναγκαστικό νόμο 1075 της 11^{ης} Φεβρουαρίου 1938 «Περί μέτρων ασφαλείας των πολιτών και προστασίας του κοινωνικού καθεστώτος»³³ θεσμοθετούνταν νέα μέτρα αντιμετώπισης του Κομμουνιστικού «κινδύνου». Ειδικότερα θεσπίζονταν στρατόπεδα συγκέντρωσης των εκτοπισθέντων (άρ. 8 παρ. 2), τα περιώνυμα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων (άρ. 11) που αποσκοπούσαν στον έλεγχο της πολιτικής νομιμοφροσύνης των δημοσίων υπαλλήλων και των εργαζομένων σε μεγάλες επιχειρήσεις καθώς θα αποδείκνυαν την προσήλωση ή έστω μη εναντίωση στο «Νέο Κράτος» που θεωρούσε πως αντιπροσώπευε η Δικτατορία Μεταξά³⁴ και τέλος τις περίφημες δηλώσεις μετανοίας (άρ. 5 παρ. 1) με την υπογραφή των οποίων οι πολιτικοί κρατούμενοι εξασφάλιζαν την προσωρινή τους απόλυση.

Στο επίπεδο της επί του πεδίου καταστολής του Κομμουνισμού κατά τη διάρκεια της Μεταξικής Δικτατορίας επισημαίνεται ο ρόλος του Υφυπουργείου Δημόσιας Ασφάλειας, το οποίο με προεξάρχοντα τον υφυπουργό Κωνσταντίνο Μανιαδάκη, πέτυχε είτε τη φυλάκιση, είτε την ομαδική εκτόπιση της ηγεσίας του ΚΚΕ, υποχρέωσε τα μέλη του κόμματος σε δημόσιες δηλώσεις μετανοίας και διέλυσε τις κομμουνιστικές οργανώσεις αναγκάζοντας τα εναπομείναντα μέλη σε απομόνωση.³⁵

Κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο των ετών 1946-1949, ο κρατικός αντικομμουνισμός εντάθηκε καθώς γίνεται δεκτό πως κατά τη διάρκειά του, το κράτος ανέχθηκε ή ακόμη και οργάνωσε διώξεις εναντίον των οπαδών του ΚΚΕ ενισχύοντας τη λεγόμενη «Λευκή Τρομοκρατία» όπως ονόμαζε η Αριστερά τις οργανωμένες και μαζικές διώξεις των οπαδών της από συμμορίες και το «μοναρχικό παρακράτος», οι οποίες λάμβαναν χώρα τόσο διά της άσκησης βίας και τρομοκράτησης στον αγροτικό χώρο όσο και δια εκκαθαρίσεων και δικαστικών διώξεων στον επίσημο κρατικό μηχανισμό.³⁶ Ακολούθως και η νομοθετική λειτουργία του κράτους εργαλειοποιήθηκε προς το σκοπό των διώξεων των κομμουνιστών. Η οικεία νομοθεσία αυτή, γνωστή ως «παρασύνταγμα» αφορούσε τόσο μέτρα διοικητικής καταστολής, όπως λ.χ. όπως η εκ νέου εισαγωγή του θεσμού της προληπτικής διοικητικής εκτόπισης με νομοθετικά κείμενα από το 1945 ως το 1948 και αποκορύφωμα τη λειτουργία του στρατοπέδου συγκέντρωσης της Μακρονήσου το 1949, η ευρεία εφαρμογή της υποχρέωσης προσκόμισης «πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων στον τομέα της δημόσιας

³³ ΦΕΚ 45 Τεύχος Α'/11.02.1938

³⁴ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 420

³⁵ Καλύβας Σ., Μαραντζίδης Ν., *όπ.π.*, σελ. 95

³⁶ Στο ίδιο, σελ. 259 και 262

διοίκησης και η διαδικασία στέρησης περιουσιών και της ελληνικής ιθαγένειας των υπόπτων για «αντεθνική δράση», όσο και εγκλήματα που ήδη προβλέπονταν και τιμωρούνταν σε προγενέστερες περιόδους ή που δημιουργήθηκαν το πρώτον κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου.³⁷

Καθώς κεντρικό ζήτημα της έρευνά μας είναι η λειτουργία των Εκτάκτων Στρατοδικείων κατά την περίοδο της επτάχρονης δικτατορίας, στην παράγραφο αυτή θα εστιάσουμε στα δύο βασικά εμφυλιακά νομοθετήματα καταστολής στα οποία στηρίχθηκαν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα οι διώξεις των υπόπτων που μετέπειτα οδηγήθηκαν ενώπιον τους. Κατά πρώτον, σημειώνουμε το περίφημο Γ' Ψήφισμα³⁸ το οποίο υιοθέτησε η Αναθεωρητική Βουλή που προέκυψε από τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου του 1946 και στόχευε στην καταστολή «αυτονομιστικών ενεργειών».³⁹ Σημειώνουμε πως για την επιβολή του Γ' Ψηφίσματος, η νεοεκλεγείσα Κυβέρνηση Κ. Τσαλδάρη επικαλέστηκε τη δράση σλαβόφωνων ομάδων στη Δυτική Μακεδονία, μία «σλαβοκομμουνιστική συνωμοσία» που δημιουργούσε έκρυθμες καταστάσεις στην περιοχή.⁴⁰ Ακολούθησε η δυνάμει του Γ' Ψηφίσματος ίδρυση 11 Εκτάκτων Στρατοδικείων –συγκροτηθέντων λόγω των *εκτάκτων* συνθηκών του Εμφυλίου Πολέμου- σε όλη τη χώρα την 20^η Ιουνίου 1946, τα οποία δικάζαν με συνοπτικές διαδικασίες για τα προβλεπόμενα από το Ψήφισμα «αδικήματα» και δη ενόσω οι αριστερές οργανώσεις θεωρούνταν επισήμως νόμιμες.⁴¹ Σήμερα γίνεται δεκτό ότι τα Έκτακτα Στρατοδικεία της περιόδου του Εμφυλίου Πολέμου εξυπηρετούσαν την προσπάθεια της Κυβέρνησης για γρήγορη και με ισχυρή αποτρεπτική ενέργεια απονομή δικαιοσύνης στις πολυάριθμες δικαστικές υποθέσεις που ανέκυπταν από τα κατά τόπους γεγονότα-αδικήματα, επέλυαν δε το ζήτημα της κράτησης και μεταφοράς των παραπεμπόμενων προσώπων.⁴²

Ειδικότερα, με το Γ' Ψήφισμα επαπειλούνταν η ποινή του θανάτου για όποιον είχε σκοπό να αποσπάσει μέρος εκ του όλου της Επικράτειας ή να ευκολύνει σχετικά σχέδια ή να συνωμοτήσει και να διεγείρει στάση ή να συνεννοηθεί με ξένους ή να καταρτίσει ένοπλες ομάδες ή να συμμετέχει σε σχετικές «προδοτικές ενώσεις» (άρ. 1).

³⁷ Αλβιζάτος Ν., *ό.π.*, σελ. 458-459

³⁸ ΦΕΚ 197 Τεύχος Α/18.06.1946

³⁹ Αλβιζάτος Ν., *ό.π.*, σελ. 496

⁴⁰ Αλβανός Ρ., Λάζου Β., *Κράτος και απονομή δικαιοσύνης στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου. Τα Έκτακτα Στρατοδικεία ως μηχανισμός πολιτικής καταστολής*, στο Φωτιάδης Κ., Ηλιάδου-Τάχου Σ., Βλασίδης Β. (επιμ.) *Η Δυτική Μακεδονία: από την ενσωμάτωση στο Ελληνικό κράτος έως σήμερα*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 534

⁴¹ Στο ίδιο, σελ. 534 και 535

⁴² Στο ίδιο, σελ. 536

Οι λεγόμενες προπαρασκευαστικές πράξεις των ως άνω αδικημάτων τιμωρούνταν με κάθειρξη (άρ. 2) ενώ την ίδια αντιμετώπιση είχε και κάθε προσπάθεια διάδοσης, ανάπτυξης ή εφαρμογής ιδεών που τείνουν στην απόσπαση και αυτονόμηση μέρους εκ του όλου της Επικράτειας καθώς και ο προσηλυτισμός σχετικά (άρ. 1 παρ. 2). Κατά τον Αλιβιζάτο, η διατύπωση του Ψηφίσματος – με το οποίο η Βουλή εισηγούνταν το λεγόμενο «αντεθνικό έγκλημα» σχετικά με ιδέες που τείνουν στην απόσπαση ενός μέρους της Επικράτειας για τις οποίες επαπειλούνταν δίωξη, δυνητικά σήμαινε την υπαγωγή στις οικείες διατάξεις –και συνακόλουθα δίωξη και τιμωρία θα συμπληρώναμε– ακόμη και την οποιαδήποτε στάση που θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως συμπάθεια των κομμουνιστικών καθεστώτων των βορείως γειτονικών χωρών, ήτοι της Αλβανίας, της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας ή των όποιων διεκδικήσεων των Μακεδονικών μειονοτήτων σε περιοχές του Βορρά.⁴³

Το Γ΄ Ψήφισμα έθετε με σαφήνεια τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ εθνικοφρόνων και μη εθνικοφρόνων, επιβάλλοντας σκληρούς περιορισμούς βασικών ελευθεριών των πολιτών, οι οποίες ισοδυναμούσαν με άτυπη επιβολή στρατιωτικού νόμου.⁴⁴ Οι ποινικές του διατάξεις εφαρμόστηκαν σκληρά, ενώ το κλίμα της διαίρεσης επιδεινώθηκε με την αναγγελία δημιουργίας του «Δημοκρατικού Στρατού» στα βουνά στις 28.10.1946 από το άλλοτε ανώτερο στέλεχος του ΕΛΑΣ Μάρκο Βαφειάδη και την αναγγελία στις 24 Δεκεμβρίου του 1947 από το ραδιοφωνικό σταθμό του Δημοκρατικού Στρατού της λεγόμενης «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης» του βουνού, μίας κυβέρνησης που με τις διακηρύξεις της εισηγούνταν μεταξύ άλλων μία πολιτική προστασίας μειονοτήτων που αφορούσε σλαβόφωνους, Τσάμηδες και Πομάκους.⁴⁵

Επιδεικνύοντας σχεδόν ακαριαία αντανakλαστικά, η Κυβέρνηση Σοφούλη προχώρησε στην ψήφιση του βασικότερου νομοθετήματος καταστολής του Κομμουνισμού, ήτοι του α.ν. 509/1947 «Περί μέτρων ασφαλείας του Κράτους, του Πολιτεύματος, του Κοινωνικού Καθεστώτος και των ελευθεριών των πολιτών».⁴⁶ Με αρ. 1 του νομοθετήματος αυτού απαγγέλθηκε η διάλυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) και η Εθνική Αλληλεγγύη με την αιτιολογία ότι προπαρασκεύασαν και ενήργησαν «την κατά της

⁴³ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 502

⁴⁴ Αλβανός Ρ., Λάζου Β., *όπ.π.*, σελ. 533

⁴⁵ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 505 και 511, όπως και 291-292

⁴⁶ ΦΕΚ 293 Τεύχος Α/ 27.12.1947

ακεραιότητας της χώρας προδοτικήν ανταρσίαν», καθώς και η διάλυση κάθε πολιτικού κόμματος, σωματίου ή οργάνωσης που είτε συνεργάζονταν με τα ανωτέρω είτε επεδίωκαν άμεσα ή έμμεσα «την εφαρμογή ιδεών εχουσών ως σκοπόν την διαβίαιων μέσων ανατροπήν του πολιτεύματος, του κρατούντος πολιτικού συστήματος ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της Επικράτειας (παρ. 1). Με το δεύτερο άρθρο προβλέπονται βαρύτερες ποινές για όποιον επιδιώκει την εφαρμογή ιδεών με έκδηλο σκοπό τα αναφερόμενα στην πρώτη παράγραφο ή ενεργεί προσηλυτισμό σχετικά και συγκεκριμένα για τον αρχηγό ή οδηγό «πρόσκαιρα δεσμά», για τις βαριές περιπτώσεις ισόβια δεσμά ή την ποινή του θανάτου, για τον απλό συστασιώτη φυλάκιση και για βαριές περιπτώσεις με ποινή ειρκτής ή πρόσκαιρα δεσμά. Το τρίτο άρθρο ρυθμίζει σχετικά με τα υπό τα προηγούμενα άρθρα αδικήματα που τελούνταν δια του τύπου και συγκεκριμένα προβλέπονται οι ποινές της παύσης του επιτηδεύματος του δημοσιογράφου, τυπογράφου ή εκδότη για τουλάχιστον ένα έτος οριστική παύση σε περίπτωση υποτροπής και ειρκτή σε περίπτωση ανυπακοής και συνέχισης παρά την παύση.

Επιπλέον, δυνάμει του άρ. 4 του ν. 509/1947 απαγγελλόταν η απαγόρευση των συναθροίσεων με τους ως άνω σκοπούς, με την ποινή της εξάμηνης φυλάκισης για όποιον εν γνώσει του προσερχόταν σε «τοιαύτες» συναθροίσεις (παρ. 1 και 2). Το πέμπτο άρθρο προέβλεπε την έκπτωση από την υπηρεσία τόσο για τους δημοσίους υπαλλήλους που καταδικάζονταν για τα αδικήματα του νόμου, όσο και για τους στρατιωτικούς ή τους ανήκοντες τα Σώματα ασφαλείας. Απόλυση και μάλιστα οριστική από την υπηρεσία προβλεπόταν κατά το άρ. 6 του α.ν. 509/1947 για τους δημοσίους υπαλλήλους που προπαγάνδιζαν «κομμουνιστικές αρχάς» ή προσέβαλαν «την ιδέαν της Πατρίδος ή τα Εθνικά Σύμβολα», όπως επίσης και για τους στρατιωτικούς ή ανήκοντες στα Σώματα Ασφαλείας που διέδιδαν «αρχάς ανατρεπτικής του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος ή προσέβαλαν «την ιδέαν της Πατρίδος και τα Εθνικά Σύμβολα». Το άρ. 7 ορίζει πως τα από το νόμο αυτό προβλεπόμενα αδικήματα και η εκτέλεση των προβλεπόμενων ποινών δικάζονταν κατά τις διατάξεις του Γ΄ Ψηφίσματος που αναφέρθηκε ανωτέρω, ενώ το δικαίωμα αναστολής των ποινών φυλακίσεως υπό όρους ή και της μετατροπής αυτής σε ποινή ισόχρονης διάρκειας αποδίδεται στα Στρατοδικεία που την επέβαλαν.

Είναι πρόδηλο πως το άρ. 2 του ν. 509/1947 επαναλάμβανε τη διατύπωση του «Ιδιώνυμου» και επανεισήγαγε μία κύρια αξιόποινη πράξη περιγραφόμενη με ασάφεια και χαρακτηριστική αοριστία, ενώ όπως σημειώνει ο Αλιβιζάτος, οι αρχές επιθυμούσαν

με την ψήφιση του ως άνω νομοθετήματος την καταστολή των κινήτρων της πράξης παρά την εγκληματική πράξη καθαυτή, με αποτέλεσμα να προκύψουν κατά την εφαρμογή του νόμου δίκες με συνοπτικές διαδικασίες οι οποίες αφορούσαν πρωτίστως ιδέες και δευτερευόντως πράξεις.⁴⁷

Είναι κρίσιμο να επισημάνουμε πως ο αντικομμουνισμός της περιόδου του Εμφυλίου Πολέμου, όπως εκδηλώθηκε στην Ελληνική πολιτική ζωή και νομοθετική πραγματικότητα θα πρέπει να ερμηνευθεί και υπό το πρίσμα της επιρροής των ΗΠΑ στα ελληνικά πολιτικά πράγματα την οικεία χρονική περίοδο. Καθώς η Ελληνική Κυβέρνηση εξαρτιόταν από εξωτερική προστασία, όλες σχεδόν οι πολιτικές και στρατιωτικές της αποφάσεις υπόκειντο σε Αμερικανική έγκριση.⁴⁸ Για να εξηγήσουμε την ανωτέρω επιρροή, θα πρέπει να εξετάσουμε ευρύτερα την Αμερικανική εξωτερική πολιτική των ετών 1947-1949 η οποία ασφαλώς περιλάμβανε και την Ελλάδα. Το «Δόγμα Τρούμαν» εξέφραζε κατά τον ίδιο τον Αμερικανό Πρόεδρο την πολιτική των ΗΠΑ να υποστηρίξει τους «ελεύθερους» λαούς έναντι της υποδούλωσης από ένοπλες μειονότητες, η οποία πολιτική στην περίπτωση της Ελλάδας σήμαινε την επίτευξη ολοκληρωτικής ήττας των Κομμουνιστών στον Εμφύλιο Πόλεμο.⁴⁹ Μάλιστα, κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο και υπό τη σκιά και του Ψυχρού Πολέμου, η Ελλάδα θεωρείτο στρατηγική περιοχή αντιπαράθεσης, ενώ και λόγω του γεγονότος ότι οι Βόρειοι γείτονές της, Αλβανία, Γιουγκοσλαβία και Βουλγαρία περιήλθαν στον κομμουνιστικό έλεγχο, προσχώρησε τελικά στο αμυντικό σύστημα της Δύσης με επιστέγασμα την είσοδό της στη συμμαχία του NATO το 1952.⁵⁰ Στα πλαίσια μάλιστα αυτής της πολιτικής των ΗΠΑ, η Ελλάδα ενισχύθηκε οικονομικά από δύο προγράμματα και συγκεκριμένα από το *Δόγμα Τρούμαν* με συμφωνία που υπογράφηκε την 20^η Ιουνίου του 1947 και προέβλεπε τη χορήγηση οικονομικής βοήθειας τριακοσίων εκατομμυρίων δολαρίων και ταυτόχρονη συγκρότηση της Αμερικανικής Αποστολής Βοήθειας προς την Ελλάδα, αλλά και το *Σχέδιο Μάρσαλ* το οποίο αποτελούσε παρέμβαση των ΗΠΑ προκειμένου να ανακοπεί η κομμουνιστική επέκταση στην Ευρώπη, με συμφωνία που υπογράφηκε την 1^η Ιουλίου 1948.⁵¹

⁴⁷ Αλιβιζάτος Ν., *ό.π.*, σελ. 515-516

⁴⁸ Στο ίδιο

⁴⁹ Καλύβας Σ., Μαραντζίδης Ν., *ό.π.*, σελ. 276

⁵⁰ Clogg R., *ό.π.*, σελ. 175

⁵¹ Καλύβας Σ., Μαραντζίδης, *ό.π.*, σελ. 376-377

Μετά τον Εμφύλιο επικράτησαν κυβερνήσεις από κεντρώους και κεντροδεξιούς σχηματισμούς, ενώ το 1952 με την εκλογική νίκη του Ελληνικού Συναγερμού υπό τον στρατάρχη Αλέξανδρο Παπάγο, εκκίνησε μία μακρά περίοδος διακυβέρνησης της χώρας από τη Δεξιά με κυβερνήσεις που είχαν θέσει ως πρωτεύοντα στόχο την καταστολή του κομμουνισμού, επιστρατεύοντας το αντικομμουνιστικό νομοθετικό οπλοστάσιο καθώς παρέμεναν σε ισχύ τόσο ο εμφυλιακός ν. 509/1947 όσο και ο θεσμός του πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων, το οποίο ήταν απαραίτητο για περιστάσεις όπως ο διορισμός στο δημόσιο ή η έκδοση διαβατηρίου.⁵²

2. Η «Ταραγμένη» Δεκαετία του 1960.

Ήδη από το 1958, μία νέα δυναμική αναπτύχθηκε στην πολιτική σκηνή, καθώς από τα αποτελέσματα των εκλογών εκείνου του έτους –εκλογές τις οποίες κέρδισε η Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) του Κωνσταντίνου Καραμανλή- στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης ανήλθε η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ), η οποία λειτουργούσε ως προμετωπίδα του παράνομου ΚΚΕ.⁵³ Στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1961, η Ένωση Κέντρου υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου πέτυχε να παραμερίσει την ΕΔΑ, όχι όμως και να προσπεράσει την ΕΡΕ που κέρδισε εντέλει τις εκλογές εν μέσω κατηγοριών για νοθεία, λόγω μηχανορραφιών και πιέσεων κατά του εκλογικού σώματος από το στρατό, τη Χωροφυλακή και άλλες «σκοτεινές δυνάμεις» και μάλιστα κατ' εφαρμογήν ενός σχεδίου αντιμετώπισης απειλών εσωτερικής ασφάλειας -και διατήρησης της Δεξιάς στην εξουσία- με την ονομασία «Περικλής».⁵⁴ Μάλιστα κατά τον Η. Νικολακόπουλο, το σχέδιο «Περικλής» είχε ως στόχο του την υπονόμευση της ΕΔΑ, συζητούνταν δε ήδη από τον Αύγουστο του 1961 στη «Δευτεροβάθμια Επιτροπή Πληροφοριών και Διαφωτίσεως» του ΓΕΕΘΑ, ενώ κατ' εντολήν της εν λόγω Επιτροπής, η ΚΥΠ κατήρτησε ακολούθως σχέδιο «επί των πρακτικών και αμέσως εφαρμοσίμων μέτρων αντιδράσεων κατά του κομμουνισμού».⁵⁵ Σημειωτέον ότι σε στις συνεδριάσεις της ανωτέρω Επιτροπής, συμμετείχαν τόσο ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, μετέπειτα πρωτεργάτης του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου καθώς και πλήθος

⁵² Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 171-173

⁵³ Στο ίδιο, σελ. 177

⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 180-181

⁵⁵ Νικολακόπουλος Η., *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2001, σελ. 268-269

αξιωματικών, άλλοτε μελών του ΙΔΕΑ, μίας ομάδας «εθνικοφρόνων» αξιωματικών με μεγάλη επιρροή στο στράτευμα στην οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα κατωτέρω.⁵⁶

Ακολούθησε η κήρυξη του «ανένδοτου αγώνα» από τον Γεώργιο Παπανδρέου προς ακύρωση του αποτελέσματος των εκλογών του 1961, τον οποίο η Ένωση Κέντρου εκμεταλλεύτηκε πολιτικά για να ανασυνταχθεί και να αυξήσει την επιρροή της.⁵⁷ Πέραν της ενίσχυσης της Ένωσης Κέντρου, η Κυβέρνηση Καραμανλή δέχτηκε ένα ακόμη πλήγμα το Μάιο του 1963 όταν δολοφονήθηκε στη Θεσσαλονίκη από όργανα του λεγόμενου «παρακράτους» της άκρας δεξιάς, ο βουλευτής της ΕΔΑ Γρηγόρης Λαμπράκης, γεγονός που «χρεώθηκε» η Κυβέρνηση και λόγω του γεγονότος ότι οι δολοφόνοι βρέθηκε αργότερα να έχουν επαφές με τη Χωροφυλακή.⁵⁸ Η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη κατέδειξε αυτόν ακριβώς τον ελεγχόμενο από την Άκρα Δεξιά παραστρατιωτικό μηχανισμό καταπίεσης του Κέντρου και της Αριστεράς, ο οποίος χρησιμοποιούσε βία κάθε φορά που αυτά κέρδιζαν πολιτική επιρροή με δημοκρατικά μέσα με αντάλλαγμα εξυπηρετήσεις και μειώσεις ποινικών καταδικών από κρατικούς αξιωματούχους.⁵⁹ Ακολούθως ο Καραμανλής έχασε τις εκλογές του 1963 από την Ένωση Κέντρου η οποία επανέλαβε μία εκλογική νίκη και το 1964.⁶⁰ Η Κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου, επιχείρησε να εξουδετερώσει το «Κράτος της Δεξιάς» με ιδιαίτερη έμφαση στο «μερικό καθεστώς» του Στρατού και απώτερο στόχο να απαλλαγεί το Στράτευμα από τον ΙΔΕΑ⁶¹ ενώ παράλληλα κατώτεροι αξιωματικοί που προσέκειντο στην Ένωση Κέντρου σχημάτισαν μία μυστική οργάνωση με την επωνυμία «ΑΣΠΙΔΑ».⁶²

Τον Ιούλιο του 1965 ο Πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου εισηγήθηκε επιτακτικά αλλαγές στη διοικητική δομή του στρατεύματος, προτείνοντας στο Βασιλιά Κωνσταντίνο Β' να αναλάβει ο ίδιος το Υπουργείο Άμυνας και αφού ο Βασιλιάς αρνήθηκε επί τη βάση της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ, ο Παπανδρέου υπέβαλε την παραίτησή του την οποία ο μονάρχης έκανε δεκτή με στόχο να διαλύσει την Ένωση Κέντρου.⁶³

⁵⁶ Νικολακόπουλος Η., *όπ.π.*, σελ. 269

⁵⁷ Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 181

⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 181

⁵⁹ Gkotzaridis E. "Who will help me to get rid of this man? Grigoris Lambrakis and the Non-Aligned Peace Movement in Post-Civil War Greece, 1951-1964, *Journal of Modern Greek Studies*, 30, 2012, by the Johns Hopkins University Press, σελ. 305-306

⁶⁰ Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 183 και 185

⁶¹ Νικολακόπουλος Η., *όπ.π.*, σελ. 342-343

⁶² Στο ίδιο, σελ. 343

⁶³ Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 187-188

Εντέλει, την 15^η Ιουλίου του 1965, η Κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου, ήδη στη δυσμένεια πολλών παραγόντων, μεταξύ των οποίων και της οικονομικής ολιγαρχίας της χώρας η οποία διαφωνούσε με το οικονομικό της πρόγραμμα⁶⁴ ανετράπη.

Μετά τη διάσπαση της Ένωσης Κέντρου, σχηματίστηκε Κυβέρνηση από στελέχη που αποσπάστηκαν από αυτήν, μία κίνηση που είναι γνωστή ως *Αποστασία* η οποία με τη σειρά της πυροδότησε διαδηλώσεις που οργανώθηκαν με πρωτοβουλία της Ένωσης Κέντρου, της ΕΔΑ, εργατικών και φοιτητικών ενώσεων.⁶⁵ Οι δυναμικότερες από τις διαδηλώσεις αυτές, καλούσαν σε αγώνες για την παύση των βασιλικών παρεμβάσεων στην πολιτική και την παλινόρθωση της εκλεγείσας κυβέρνησης.⁶⁶ Καθώς, η πολιτική αναταραχή και η απογοήτευση του πληθυσμού από το πολιτικό σύστημα εντεινόταν, ο Γεώργιος Παπανδρέου πέτυχε να προκηρυχθούν εκ νέου εκλογές για το Μάιο του 1967 και μάλιστα από υπηρεσιακή Κυβέρνηση υπό το νέο πρόεδρο της ΕΡΕ Παναγιώτη Κανελλόπουλο.⁶⁷ Ασφαλώς, τη διενέργεια των εκλογών αυτών ματαίωσε το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967, η οποία και επέφερε το τέλος μίας- κατά την έκφραση του Ηλία Νικολακόπουλου- «καχεκτικής» δημοκρατίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Η Δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου του 1967

Γίνεται σήμερα δεκτό πως σκοπός του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου του 1967, ήταν η αποτροπή ενδεχόμενης νίκης της Ένωσης Κέντρου στις προγραμματισμένες για το Μάιο του 1967 Εκλογές και της συνακόλουθης αυτής εκρίζωσης ακροδεξιών στοιχείων αλλά και αυτών των ιδίων πρωτεργατών του πραξικοπήματος από το Στρατό.⁶⁸ Έχει υποστηριχθεί πως το Καθεστώς στηρίχθηκε σε ένα προκατηρισμένο νατοϊκό σχέδιο αντιμετώπισης εξεγέρσεων με την κωδική ονομασία «*Προμηθεύς*» το οποίο οι απριλιανοί εκτέλεσαν φέρνοντας Βασιλιά και Στρατηγούς προ ενός τετελεσμένου γεγονότος.⁶⁹ Ακολούθως και προκειμένου να δικαιολογηθεί η στρατιωτική κατάληψη της εξουσίας και να αμβλυνθούν οι κακές

⁶⁴ Clogg R., σελ. 186-187

⁶⁵ Voglis P., 'The Junta came to power by the force of arms and will only go by force of arms' *Political Violence and the voice of the opposition to the Military Dictatorship in Greece, 1967-74*, Cultural and Social History, Volume 8, Issue 4, The Social History Society 2011, σελ. 556

⁶⁶ Στο ίδιο

⁶⁷ Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 188

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 189

⁶⁹ McDonald R., *A Profile of the Greek Junta*, The World Today, May 1972, Vol. 23, No 5 (May 1972), Royal Institute of International Affairs Stable διαθέσιμο στο URL: <https://www.jstor.org/stable/40394627> ανακτήθηκε την 13.11.2020, σελ. 231

εντυπώσεις στο εσωτερικό και το εξωτερικό, το στρατιωτικό Καθεστώς αυτοπροσδιορίστηκε ως «παρένθεση», ένα είδος μεταβατικής περιόδου ανάμεσα στον «φαύλο κοινοβουλευτισμό» του παρελθόντος στον οποίο караδοκούσε ο κίνδυνος του κομμουνισμού και στη νέα, απαλλαγμένη από τέτοιες «ασθένειες» κατάσταση, με απώτερο στόχο την «επάνοδο» στον κοινοβουλευτισμό.⁷⁰ Επιπλέον, η Δικτατορία, η οποία αποκαλούσε το πραξικόπημα «Επανάσταση», επιχείρησε να τοποθετηθεί σε ένα «φανταστικό ιστορικό συνεχές εθνικοφροσύνης» εντάσσοντας στην επικοινωνιακή της στρατηγική τη σύνδεσή της με «επαναστατικά» γεγονότα της ελληνικής ιστορίας του 20ού αιώνα, όπως το Κίνημα στο Γουδί το 1909,⁷¹ το οποίο όπως θα δούμε κατωτέρω επεδίωκε μεταρρυθμίσεις σε προσδιορισμένους τομείς.

Πώς όμως κατόρθωσε ένας περιορισμένος αριθμός στρατιωτικών να επιβάλει μία Δικτατορία και τι είδους καθεστώτος επέβαλε στη χώρα; Στο Κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τη φύση του Καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη συγκριτική επισκόπηση αυτού με προηγούμενες στρατιωτικές επεμβάσεις στα Ελληνικά πολιτικά πράγματα, τις κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές στο στράτευμα που εν μέρει δικαιολογούν τις καταβολές των πρωτεργατών του πραξικοπήματος, την ιδεολογία του Καθεστώτος, τους θεσμούς και τις μεθόδους επιβολής του.

1. Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου και προηγούμενες επεμβάσεις του Στρατού στα πολιτικά πράγματα.

Το Πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967 ήταν αναμφισβήτητα μία απροκάλυπτη επέμβαση του Στρατού στην Ελληνική πολιτική ζωή, ωστόσο όχι η πρώτη. Οικείες επεμβάσεις σημειώνονται σχεδόν από τις απαρχές του Ελληνικού Κράτους με πρώτο αξιοσημείωτο παράδειγμα το κίνημα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843, το οποίο υποκινήθηκε από στρατιωτικούς και πολιτικούς με επιδίωξη την παραχώρηση Συντάγματος από το Βασιλιά Όθωνα.⁷²

Ακολουθεί το «κίνημα στο Γουδί» της 14^{ης} Αυγούστου 1909, όταν αξιωματικοί του «Στρατιωτικού Συνδέσμου» διακήρυξαν το πρόγραμμά τους με το οποίο ζητούσαν την απομάκρυνση των Πριγκίπων από την ενεργή διοικητική υπηρεσία, πρότειναν σχέδιο αναδιοργάνωσης του στρατεύματος, αλλά και μέτρα-ευχές με κοινωνικό

⁷⁰ Ναυπλιώτης Α., *όπ.π.*

⁷¹ Στο ίδιο

⁷² Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 73 και 188

πρόσημο, όπως η απαλλαγή των πολιτών από επαχθείς φόρους.⁷³ Το κίνημα, αν και υποτονικό, ήταν εν πολλοίς επιτυχημένο, καθώς οι αξιωματικοί προκάλεσαν την αντικατάσταση του τότε Πρωθυπουργού Δ. Ράλλη και την ψήφιση εντός μόλις τριών μηνών 169 νομοσχεδίων με αντικείμενο την αναδιοργάνωση του στρατεύματος, τη στρατιωτική υπηρεσία και τις προαγωγές, την αρχιστρατηγία του Διαδόχου και των Πριγκίπων, την αγορά στρατιωτικού υλικού και την πρόσκληση ξένων εκπαιδευτών.⁷⁴ Το κίνημα στο Γουδί, είναι ιδιαίτερης σημασίας καθώς για πρώτη φορά Έλληνες αξιωματικοί συνέστησαν μία αυτόνομη ομάδα πίεσης προκειμένου να διεκδικήσουν επαγγελματικά, αλλά και να εκφράσουν εθνικά και κοινωνικά αιτήματα, εξασφαλίζοντας μάλιστα λαϊκή υποστήριξη, έως και την «αίγλη μίας μικρής κοινωνικής επανάστασης».⁷⁵ Ωστόσο, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διακήρυξε πως δε θα επιδιώξει ριζοσπαστικές ενέργειες, όπως -μεταξύ άλλων- η εγκαθίδρυση στρατοκρατίας και η αλλαγή του Συντάγματος,⁷⁶ ενώ παράλληλα απέφυγε να στραφεί σε κάποιον από τους παλαιούς πολιτικούς της «κυρίως» Ελλάδας, δηλώνοντας την εμπιστοσύνη του στον Ελευθέριο Βενιζέλο.⁷⁷ Ο τελευταίος κέρδισε τις εκλογές το Νοέμβριο του 1910 και μολοντί υποστηρίχθηκε και από το Στρατιωτικό Σύνδεσμο, προκειμένου να καταδείξει πως δεν αποτελούσε δημιουργήμα των στρατιωτικών, επανέφερε το Διάδοχο Κωνσταντίνο σε ανώτερη θέση και φρόντισε για την απελευθέρωση αξιωματικών που είχαν φυλακισθεί επειδή αντιτάχθηκαν στο κίνημα.⁷⁸

Ο Στρατός «ενεργοποιήθηκε» εκ νέου περί τα πολιτικά όσο κορυφωνόταν ο Εθνικός Διχασμός που σοβούσε από το 1914 και διέσπασε την Ελλάδα σε δύο παρατάξεις, που εκπροσωπούσαν δύο διαφορετικές θεωρήσεις της εξωτερικής πολιτικής σχετικά με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και συγκεκριμένα της πολιτικής του Ελευθερίου Βενιζέλου που τασσόταν υπέρ της εισόδου της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ και του Βασιλιά Κωνσταντίνου που ενέμενε στην ουδετερότητα της χώρας επιδεικνύοντας συμπάθειες προς τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες.⁷⁹ Οι αξιωματικοί βρέθηκαν γρήγορα ενώπιον του διλήμματος ανάμεσα στην φιλομοναρχική

⁷³ Βερέμης Θ., *Οι επεμβάσεις του στρατού στην Ελληνική Πολιτική 1916-1936*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια και Θάνος Βερέμης, Αθήνα 2018, σελ. 33-34

⁷⁴ Στο ίδιο, σελ. 33 και 35

⁷⁵ Στο ίδιο, σελ. 25

⁷⁶ Στο ίδιο, σελ. 33

⁷⁷ Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 99-100

⁷⁸ Στο ίδιο, σελ. 100

⁷⁹ Μουρέλος Γ., *Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και η σχέση της με τους Συμμάχους*, (Σεπτέμβριος 1916 - Ιούνιος 1917). Μνήμων, 8, 150-188. Διαθέσιμο στο <https://doi.org/10.12681/mnimon.230> ανακτήθηκε την 05.05.2022, σελ. 152

κυβέρνηση και την προσχώρηση σε κίνημα στη Θεσσαλονίκη με αίτημα την είσοδο στον πόλεμο.⁸⁰ Η Επιτροπή «Εθνικής Άμυνας» ήταν μία πρωτοβουλία κατοίκων της Θεσσαλονίκης με στόχο τη διατήρηση της Θεσσαλονίκης υπό Ελληνική κυριαρχία, η οποία με τη συγκατάθεση του Βενιζέλου που επισπεύσθηκε λόγω της βουλγαρικής προέλασης στη Μακεδονία τον Αύγουστο του 1916, συγκέντρωσε αξιωματικούς και πολίτες.⁸¹ Τελικά, στις 17/30 Αυγούστου 1916 το κίνημα ξέσπασε στη Θεσσαλονίκη χωρίς να ειδοποιηθεί ο Βενιζέλος,⁸² ο οποίος εντέλει σχημάτισε την Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης στις 9 Οκτωβρίου του 1916.⁸³ Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι οι αξιωματικοί που υποκίνησαν ή στρατολογήθηκαν τόσο από το κίνημα στο Γουδί, όσο και το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας», ήταν φιλικά προσκείμενοι σε ένα πολιτικό πρόσωπο, τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Εν συνεχεία, υπό το βάρος της αποτυχημένης Μικρασιατικής Εκστρατείας, στις 14 Σεπτεμβρίου του 1922 η «Επαναστατική Επιτροπή» συγκροτηθείσα από τον βενιζελικό Ν. Πλαστήρα, το Στ. Γονατά και τον πλοίαρχο Φωκά, η οποία ηγείτο μονάδων της Στρατιάς Μικράς Ασίας που είχαν διαπεραιωθεί στη Μυτιλήνη και τη Χίο, πέτυχε την παραίτηση του Βασιλιά Κωνσταντίνου και της Κυβέρνησης, διορίζοντας μία νέα.⁸⁴ Στη συνέχεια, κήρυξε τη χώρα σε Κατάσταση Πολιορκίας με διάταγμα της 28^{ης} Σεπτεμβρίου του 1922 κυρίως για λόγους εσωτερικής σκοπιμότητας και συγκεκριμένα προς το σκοπό του ελέγχου των φιλοβασιλικών αξιωματικών.⁸⁵ Όπως σημειώνει ο Βερέμης, το κίνημα του 1922 αποτελεί καινοτομία στην Ελληνική πολιτική ζωή, καθώς επρόκειτο για την πρώτη επίσημη ανάληψη της εξουσίας από στρατιωτικούς,⁸⁶ σημειώνουμε ωστόσο ότι κανείς από αυτούς δεν ανέλαβε επίσημα στο όνομά του την πρωθυπουργία. Ακολούθησε το κίνημα των στρατιωτικών Λεοναρδόπουλου-Γαργαλίδη το οποίο κατέρρευσε καθώς η «Επαναστατική Επιτροπή» την 22^α Οκτωβρίου του 1923 κήρυξε εκ νέου τη χώρα σε Κατάσταση Πολιορκίας προκειμένου να το καταπνίξει.⁸⁷

⁸⁰ Βερέμης Θ., *όπ.π.*, σελ. 48

⁸¹ Στο ίδιο, σελ. 49 και 54

⁸² Στο ίδιο, σελ. 56

⁸³ Μουρέλος Γ., *όπ.π.*, σελ. 153-154

⁸⁴ Βερέμης Θ., *όπ.π.*, σελ. 119-120

⁸⁵ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 44 και 45

⁸⁶ Βερέμης Θ., *όπ.π.*, σελ. 118-119

⁸⁷ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 45

Δύο χρόνια αργότερα, το 1925 ο στρατηγός Πάγκαλος επέβαλε αναίμακτα τη Δικτατορία του μετά από μακρά περίοδο κοινοβουλευτικής αστάθειας και επαπειλούμενων κινημάτων, με την υπόσχεση εξυγίανσης του πολιτικού μηχανισμού.⁸⁸ Προκειμένου να εδραιώσει τη σύντομη αυτή Δικτατορία, ο Πάγκαλος κήρυξε με διάταγμα τη χώρα σε Κατάσταση Πολιορκίας στις 5 Οκτωβρίου του 1925 για λόγους εσωτερικής τάξης και όχι εξωτερικής ασφάλειας όπως προέβλεπε το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1911.⁸⁹

Ακολουθούν δύο αποτυχημένα κινήματα Βενιζελικών αξιωματικών, το 1933 και το 1935. Το πρώτο σημειώθηκε την 6^η Μαρτίου 1933, μία ημέρα μετά την εκλογική νίκη της αντιβενιζελικής παράταξης, όταν ο Νικόλαος Πλαστήρας εισήλθε στο Υπουργείο Στρατιωτικών εκδίδοντας διαταγές, ανακοινώνοντας μάλιστα την πρόθεσή του να αναλάβει την εξουσία, χωρίς ωστόσο να βρει ανταπόκριση στους ανώτερους αξιωματικούς.⁹⁰ Την περίοδο που ακολούθησε, Βενιζελικοί αξιωματικοί σχεδίαζαν εκ νέου την ανατροπή της Κυβέρνησης Τσαλδάρη, ωστόσο το Μάρτιο του 1935 το σχέδιο του οικείου κινήματος διέρρευσε πριν αυτό εκδηλωθεί.⁹¹

Μερικούς μήνες αργότερα, στις 10 Οκτωβρίου του 1935, ένας ακόμη στρατιωτικός, ο στρατηγός και Υπουργός των Στρατιωτικών Γ. Κονδύλης ανέτρεψε την Κυβέρνηση Τσαλδάρη και σχημάτισε μία άκρως φιλοβασιλική κυβέρνηση με επικεφαλής τον ίδιο, η οποία μερίμνησε τάχιστα για την κατάργηση της αβασίλευτης τότε δημοκρατίας και την κήρυξη της χώρας σε Κατάσταση Πολιορκίας, τούτη τη φορά λόγω του πολιτειακού ζητήματος το οποίο θα λυνόταν με διεξαγωγή δημοψηφίσματος.⁹² Το στρατιωτικό αυτό κίνημα εξασφάλισε στο Γεώργιο Β' την επιστροφή του στο θρόνο, τουτέστιν έπαιξε καταλυτικό ρόλο στον καθορισμό του πολιτεύματος.⁹³

Οι επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική δε σταμάτησαν ούτε και κατά τη διάρκεια της Γερμανικής κατοχής. Κατά τα έτη 1943-1944 στην Εγγύς Ανατολή όπου βρισκόταν ο Ελληνικός Στρατός, ομάδες υπαξιωματικών και στρατιωτών, οδηγούμενων από κομμουνιστές, προσπάθησαν να εμποδίσουν την επιστροφή του

⁸⁸ Βερέμης Θ., *όπ.π.*, σελ. 159-160

⁸⁹ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σ. 46

⁹⁰ Βερέμης Θ., *όπ.π.*, σελ. 199-201

⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 255-257

⁹² Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 73

⁹³ Βερέμης Θ., *όπ.π.*, σελ. 274

Βασιλιά στην Ελλάδα.⁹⁴ Γίνεται δεκτό πως οι δύο «στάσεις» στο εσωτερικό των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων στη Μέση Ανατολή οι οποίες κατεστάλησαν, η δεύτερη εξ αυτών το 1944 με ιδιαίτερος βίαιο τρόπο, ανακλούσαν εκτός από προϋπάρχουσες διαιρέσεις και συντεχνιακές έριδες εντός του στρατεύματος.⁹⁵

Πέρα από τα ως άνω έκδηλα στρατιωτικά κινήματα, γίνεται δεκτό πως υπήρξαν ποικίλες ομάδες, σχηματισμοί και μυστικοί οργανισμοί στους κόλπους του στρατεύματος που αποσκοπούσαν στο να επηρεάσουν τα αποτελέσματα των πολιτικών διεργασιών.⁹⁶ Ωστόσο, το βασικό εκείνο στοιχείο που διαφοροποιεί το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967 από προηγούμενες στρατιωτικές επεμβάσεις - με εξαίρεση τη δικτατορία Παγκάλου- εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο συνταγματάρχης Γεώργιος Παπαδόπουλος και οι περί αυτόν επέλεξαν να καταλάβουν ευθέως την εξουσία και την ευθύνη της διακυβέρνησης της χώρας και να την ιδιοποιηθούν, παρά να εγκαταστήσουν φιλικά προσκείμενα σε αυτούς κόμματα και πολιτικούς.⁹⁷ Με σκοπό να εντοπίσουμε τους γενεσιουργούς λόγους αυτής της μεταστροφής της στόχευσης και του ρόλου του Ελληνικού στρατεύματος αναφορικά με την πολιτική ζωή, θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε την ποιοτική μετεξέλιξη στην κοινωνική σύνθεση του σώματος των Ελλήνων αξιωματικών αλλά και την προοδευτική μεταβολή της θέσης και του ρόλου του στρατεύματος από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως και το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967.

2. Η εξέλιξη της κοινωνικής και πολιτικής σύνθεσης του Σώματος των Ελλήνων Αξιωματικών ως την 21^η Απριλίου 1967.

Ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Έλληνες αξιωματικοί, είτε φιλομοναρχικοί είτε φιλελεύθεροι, ήταν από κοινωνική άποψη μέρος της αστικής τάξης που κυβερνούσε τη χώρα, ήτοι «μέρος του καθεστώτος» και συνακόλουθα από πολιτική άποψη έπαιρναν το μέρος της μίας ή της άλλης πολιτικής δύναμης, από τις δύο που κυριαρχούσαν, χωρίς η οποιαδήποτε δράση η πρωτοβουλία τους να θέτει σε

⁹⁴ Siotis J., *Some notes on the military in Greek politics*, Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών α και β' τρίμηνο 1971, σελ. 30

⁹⁵ Τζούκας Β., *Στρατός και Πολιτική στον 20^ο αιώνα, η Ελληνική Περίπτωση*, Τα Ιστορικά, Ελευθεροτυπία, Ειδική Έκδοση «Κινήματα, Πραξικοπήματα, Δικτατορίες στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα», Μάιος 2011, διαθέσιμο στο www.academia.edu ανακτήθηκε την 05.07.2022, σελ. 11 του ανηρτημένου εγγράφου

⁹⁶ Couloumbis T.A., *The Greek Junta Phenomenon*, Polity, Spring 1974, Vol. 6, No 3, The University of Chicago Press on behalf of the Northeastern Political Science Association Stable URL: διαθέσιμο στο <https://www.jstor.org/stable/3233933>, ανακτήθηκε την 13.11.2020, σελ.. 346

⁹⁷ Στο ίδιο

κίνδυνο τα θεμέλια της πολιτικής δομής εξουσίας της χώρας.⁹⁸ Ακολούθως και ως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στον Ελληνικό Στρατό κυριαρχούν τα παιδιά των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων τόσο από την επαρχία, όσο και από τα αστικά κέντρα.⁹⁹ Ωστόσο ήταν η συμμετοχή της Ελλάδας στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο που σηματοδότησε μία εκ βαθέων τροποποίηση στη σύνθεση του σώματος των Ελλήνων αξιωματικών, καθώς αυτό εμπλουτίστηκε με νεοσύλλεκτους από την επαρχία ή μικρά αστικά περιβάλλοντα, ενώ δε θα πρέπει να παραβλεφθούν θάνατοι και αποστρατεύσεις.¹⁰⁰

Συνεπεία των ανωτέρω, η ιεραρχική δομή του στρατού άλλαξε, η δε περαιτέρω προαγωγή τους ήταν δυσχερής ελλείψει επαρκούς αριθμού ανώτερων βαθμών με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα ολοένα και εντονότερο άγχος βαθμολογικής προαγωγής, κοινωνικής ανέλιξης και βιοπορισμού.¹⁰¹ Η κατάσταση αυτή διατηρήθηκε ως και το χρόνο του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου 1967, καθώς όπως σημειώνει ο McDonald, οι κατώτεροι αξιωματικοί που το υποκίνησαν ήταν επαρχιώτες ή μικροαστοί ή προερχόμενοι από αγροτικές οικογένειες, οι οποίοι κατατάχθηκαν στο στρατό γιατί τους προσέφερε ασφάλεια και την ευκαιρία της κοινωνικής ανέλιξης που ως πολίτες δε θα μπορούσαν να επιτύχουν.¹⁰²

Ως προς την πολιτική προέλευση των πρωτεργατών του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου, αυτή προσδιορίζεται από πολλούς παράγοντες, με έναν από τους καθοριστικότερους τον Εμφύλιο Πόλεμο. Γίνεται σήμερα δεκτό, πως τόσο ανώτεροι όσο και κατώτεροι αξιωματικοί που ήταν εν ενεργεία το 1967 είχαν την εμπειρία του Εμφυλίου Πολέμου είτε επειδή πολέμησαν σε αυτόν, είτε επειδή είχαν γαλουχηθεί με στρατιωτικό αντικομμουνισμό που κυριαρχούσε ως «ιδεολογία» στις μετεμφυλιακές ένοπλες δυνάμεις.¹⁰³ Μάλιστα ο Gerolymatos παρατηρεί πως μετά το τέλος του Εμφυλίου, φιλικά προσκείμενοι στην αριστερά αξιωματικοί είχαν καθαιρεθεί, γεγονός που είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός συμπαγούς σώματος στο στρατό αφοσιωμένου στον απολυταρχισμό, τη μοναρχία και ιδιαίτερος τον αντικομμουνισμό, εντός του οποίου επικρατούσαν μυστικές ενώσεις και ομάδες των οποίων τα μέλη

⁹⁸ Siotis J., *όπ. π.* σελ. 31

⁹⁹ Στο ίδιο

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σελ. 32

¹⁰¹ Στο ίδιο

¹⁰² McDonald R., *A Profile of the Greek Junta, The World Today*, May 1972, Vol. 28 No 5 σελ.. 230 διαθέσιμο στο <https://www.jstor.org/stable/40394627>, ανακτήθηκε την 13.11.2020

¹⁰³ Siotis J., *όπ.π.*, σελ. 33

συνδέονταν με κοινά επαγγελματικά συμφέροντα.¹⁰⁴ Η ομάδα με τη μεγαλύτερη επιρροή ήταν ο Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών (ΙΔΕΑ) που σχηματίστηκε στα τέλη του 1943 από τη συγχώνευση της ΕΝΑ ήτοι της Ένωσης Νέων Αξιωματικών και την Τρίαινα.¹⁰⁵ Τόσο ο ΙΔΕΑ με τους αξιωματικούς του οι οποίοι προσδιορίζονταν ως «εθνικόφρονες» για να δηλώσουν τον αντικομμουνισμό τους, όσο και τα παρακλάδια του όπως η Εθνική Ένωση Νέων Αξιωματικών με αρχηγό το μέλλοντα δικτάτορα Γεώργιο Παπαδόπουλο εδραίωσαν μετεμφυλιακά την επιρροή τους στο στράτευμα και κατέλαβαν την εξουσία το 1967.¹⁰⁶

Επιπροσθέτως, κρίσιμος παράγοντας προσδιοριστικός της λειτουργίας του στρατεύματος κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 ήταν οι στενές του σχέσεις με τις ΗΠΑ καθώς και ο αναβαθμισμένος ρόλος του στρατού εντός της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας υπό τη σκιά του Ψυχρού Πολέμου. Πιο συγκεκριμένα, ενόψει της ένταξης της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ το 1952 και προκειμένου η χώρα να καταστεί αξιόπιστη σύμμαχος εκκίνησαν διαδικασίες αναβάθμισης της στρατιωτικής της ικανότητας.¹⁰⁷ Η εκπαίδευση στη Σχολή Ευελπίδων στην οποία από καιρού και όπως προείπαμε φοιτούσαν νεοσύλλεκτοι από ποικίλα κοινωνικά στρώματα, περιλάμβανε πλέον εκτός από γενικής υφής και εξειδικευμένα μαθήματα, δίνοντας στην στρατιωτική εκπαίδευση ένα χαρακτήρα «επαγγελματικοποίησης».¹⁰⁸ Η επιρροή των ΗΠΑ προς την ως άνω κατεύθυνση ήταν καθοριστική. Ο Κουλουμπής, επισημαίνει χαρακτηριστικά τον νέο πολυ-λειτουργικό και διευρυμένο ρόλο του στρατού σε ένα διεθνές περιβάλλον το οποίο είχε προαχθεί πλέον τεχνολογικά, ήταν δε προσανατολισμένο στην καταστολή εξεγέρσεων και προαπαιτούσε στρατούς ικανούς να «διοικούν χώρες και όχι απλά να πολεμούν για αυτές».¹⁰⁹ Το νέο αυτό ρόλο του στρατού ενίσχυσαν τα πρότυπα στρατιωτικής εκπαίδευσης των Ηνωμένων Πολιτειών, με τα οποία εξοικειώθηκαν οι Έλληνες αξιωματικοί που εκπαιδεύτηκαν στις ΗΠΑ ιδιαίτερα από το 1950 και μετά στα πλαίσια του οικείου Προγράμματος Στρατιωτικής Βοήθειας και δη σε μία περίοδο κατά την οποία η Αμερικανική οικονομική βοήθεια έφθινε, ενώ η στρατιωτική βοήθεια

¹⁰⁴ Gerolymatos A., *The Road to Authoritarianism, The Greek Army in Politics, 1935-1949*, 2009, PDF The Road to Authoritarianism, The Greek Army in Politics 1935-1949, σελ. 7 και 16 διαθέσιμο στο <https://www.researchgate.net/publication/277223165>, ανακτήθηκε την 21.05.2021

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σελ. 17

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σελ.. 20

¹⁰⁷ Tsarouhas D., *Explaining an Activist Military: Greece until 19751*, διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/237555186_Explaining_an_Activist_Military_Greece_until_19751, ανακτήθηκε την 21.07.2021, σελ. 3

¹⁰⁸ Στο ίδιο

¹⁰⁹ Couloumbis T.A., *ό.π.π.*, σελ. 353

και οι σχετικές σχέσεις και επαφές είχαν ενταθεί μεταξύ των δύο χωρών.¹¹⁰ Μάλιστα, σημειώνεται πως η εκσυγχρονιστική συμβολή των ΗΠΑ στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις οδήγησε σε υπερτροφία του Ελληνικού στρατιωτικού κατεστημένου, ιδιαίτερα σε σύγκριση με τις πλέον ατροφικές πολιτικές δομές, όπως πολιτικά κόμματα ή επαγγελματικά σωματεία.¹¹¹

3. «Ιδεολογία» και Χαρακτήρας του Καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου.

Η «ιδεολογία» του Καθεστώτος η οποία κατά πολλούς συνοψιζόταν στις φράσεις «Ελλάς, Ελλήνων Χριστιανών» ή «Οι Κομμουνιστές δεν είναι Έλληνες»,¹¹² προβαλλόταν ποικιλοτρόπως, διά δημοσίων δηλώσεων, συνεντεύξεων αλλά και πληθώρα γραπτών κειμένων. Πέρα από τους επτά τόμους με τους δημοσιευμένους λόγους του Γεωργίου Παπαδόπουλου υπό τον τίτλο «Το Πιστεύω μας», «θεωρητικοί» της Χούντας όπως ο Δημήτριος Τσάκωνας, ο Γεώργιος Γεωργαλάς, ο Σάββας Κωνσταντόπουλος και ο Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου είχαν εργωδώς διογκώσει την «ιδεολογία» της «Επανάστασης», όπως αυτοαποκαλούνταν το Καθεστώς.¹¹³ Ο Κουλουμπής εντοπίζει τα βασικά στοιχεία της Ιδεολογίας της 21^{ης} Απριλίου στα κείμενα του Γ. Γεωργαλά.¹¹⁴ Ειδικότερα, κατά τον εν λόγω «θεωρητικό», το Καθεστώς θεωρούσε τα γεγονότα της 21^{ης} Απριλίου του 1967 «Επανάσταση» και όχι πραξικόπημα, καθώς το πραξικόπημα αλλάζει τους ηγέτες και τα επιτελεία, ενώ μία επανάσταση αλλάζει εκ βάθρων τις συνθήκες του συστήματος. Σκοπός της «Επανάστασης» της 21^{ης} ήταν η εκ θεμελίων πολιτική αλλαγή και πρωτίστως η απομάκρυνση των Κομμουνιστών που ως το 1949 σφετερίζονταν το χαρακτηρισμό των επαναστατών στην Ελλάδα. Η «Επανάσταση» επεφύλασσε βαθιές αλλαγές στο «Πολιτικό Σύστημα», καθώς το λεγόμενο «παλαιό πολιτικό καθεστώς», συνδεδεμένο με τα παλιά κόμματα, τον πολιτικό φεουδαλισμό, την παλαιά νοοτροπία και σχέσεις, έμελλε να εξουδετερωθεί μόνιμα. Όλα τα παραπάνω με σκοπό να αποσοβηθεί «το χάος, η διαίρεση και ο ερυθρός ολοκληρωτισμός».

Επιπλέον, οι κινηματίες μετά την κατάληψη της εξουσίας από το Στρατό ευαγγελίζονταν τη διατήρηση του ισχύοντος –αστικού- κοινωνικού συστήματος με παράλληλη εξυγίανση και βελτίωση αυτού, την άμβλυνση αντιθέσεων και

¹¹⁰ Couloumbis T.A., *όπ.π.*, σελ. 353

¹¹¹ Στο ίδιο, σελ. 353

¹¹² Ναυπλιώτης Α., *όπ.π.*

¹¹³ Couloumbis T.A., *όπ.π.*, σελ. 350

¹¹⁴ Στο ίδιο, σελ. 354-355

ανισορροπιών, ενώ υπόσχονταν διατήρηση και του «Οικονομικού Συστήματος», ήτοι μίας οικονομίας κυρίως ιδιωτικών περιουσιών και ελεύθερων επιχειρήσεων, με την επισημείωση ωστόσο πως θα γινόταν μία προσπάθεια τα σύστημα να γίνει παραγωγικότερο. Η «Επανάσταση» ευαγγελίζονταν ένα «άνοιγμα στους νέους» και τους «τεχνοκράτες» προκειμένου να διατηρηθεί ο εκσυγχρονισμός, χωρίς ασφαλώς να θιγούν οι βασικές Ελληνοχριστιανικές αξίες του έθνους. Φορέας και ενεργοποιητής της «Επανάστασης», κατά τον βασικό «θεωρητικό» της Δικτατορίας, ήταν το σώμα των αξιωματικών, ο μόνος τομέας του εθνικού οργανισμού που έμεινε μακριά από την κομματική συναλλαγή και την κομμουνιστική διάβρωση.

Ως βασικά στοιχεία της «Ιδεολογίας» των Συνταγματαρχών, διακρίνουμε -πέρα από τα ευχολόγια για «εξυγίανση» και «εκσυγχρονισμό»- την προσήλωση σε εθνικά και χριστιανικά ιδανικά, την έκδηλη αποστροφή στον παλιό πολιτικό κόσμο, το διακριτό ρόλο των Ενόπλων Δυνάμεων αποστολή των οποίων είναι η «Σωτηρία» της Πατρίδας και κυρίως το βαθύ αντικομμουνισμό που θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας. Ακολούθως θα εξετάσουμε πως το Καθεστώς επιχείρησε να μετουσιώσει την Ιδεολογία αυτή στη διακυβέρνηση της χώρας και το χαρακτήρα αυτής της διακυβέρνησης.

Εύκολα αντιλαμβανόμαστε ότι το Καθεστώς που επιβλήθηκε από τους Συνταγματάρχες μετά την 21^η Απριλίου είχε χαρακτήρα εν πρώτοις *στρατοκρατικό*, καθώς αφενός επεβλήθη από στρατιωτικούς, αφετέρου η Κυβέρνηση και τα όργανα αυτής που ασκούσαν τη δημόσια διοίκηση ανήκαν ή έστω σχετιζόνταν με το στρατό. Στη δε εφαρμογή του, το Καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου είχε χαρακτήρα *αυταρχικό* για πολλούς σημαντικούς ακαδημαϊκούς. Πιο συγκεκριμένα, ο Θ. Κουλουμπής¹¹⁵ μελετώντας τη Δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου του 1967 την κατατάσσει στα λεγόμενα αυταρχικά καθεστώτα καθώς εντοπίζει σε αυτήν τα κάτωθι στοιχεία: α) έναν πλουραλισμό -ήτοι διαμοιρασμό της εξουσίας- ώστε καμία αυτοτελής φράξια ή ηγέτης να μη διατηρεί τον ολοκληρωτικό έλεγχο, καθώς ο Γεώργιος Παπαδόπουλος αναφερόταν συχνά ως ο «πρώτος μεταξύ ίσων», β) την ύπαρξη νοοτροπιών -που ορίζονται ως χαρακτηριστικοί τρόποι σκέψης και συναισθήματος παρά επεξεργασμένων ιδεολογιών. Αν και η «Επανάσταση» διακήρυττε πομπωδώς προφορικά και γραπτά την «Ιδεολογία» της, όπως εκθέσαμε ανωτέρω, κατά τον

¹¹⁵ Couloumbis T.A., *όπ.π.*, σελ. 352

Κουλουμπή φαινόταν να ταλαντεύεται ανάμεσα σε μία φάση νοοτροπίας και σε μία φάση υιοθέτησης μίας γραπτής ιδεολογίας, γ) την «χαμηλή πολιτική κινητοποίηση» τουτέστιν μία υπολογισμένη προσπάθεια να αποπολιτικοποιηθούν οι πολίτες και να στραφεί η προσοχή τους αλλού, (την εκκλησία, το ποδόσφαιρο, τη διασκέδαση) και να δημιουργηθούν α-πολιτικές (πολιτιστικές και επαγγελματικές) μορφές οργανωμένων ομάδων και δ) την «η άσκηση της εξουσίας από μία μικρή ομάδα εντός τυπικών μη αυστηρά σαφών αλλά προβλέψιμων ορίων.»

Το Καθεστώς που επέβαλαν οι Συνταγματάρχες, στρατοκρατικό και αυταρχικό ως ανωτέρω εκτέθηκε, απέτυχε να συνάψει συμμαχίες με τον παλαιό πολιτικό κόσμο, καθώς οι Πολιτικοί τόσο της παραδοσιακής Δεξιάς, όσο και της Αριστεράς και του Κέντρου το περιφρονούσαν,¹¹⁶ ενώ η μεγάλη μάζα του Λαού, παρά την παθητική της στάση, ουδέποτε το αναγνώρισε, ούτε συνεργάστηκε μαζί του.¹¹⁷ Γνωρίζοντας τούτο καλά, το Καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου, όπως είναι σύνηθες για τα αυθεντικά αυταρχικά καθεστώτα, διακατεχόταν από το λεγόμενο «σύνδρομο του εσωτερικού εχθρού» και ως τέτοιον αντιμετώπιζε τον Ελληνικό Λαό, από τον οποιοδήποτε πολίτη, στρατιώτη ή επαγγελματία, ως τα πολιτικά πρόσωπα, τη Βουλή ή το Εκλογικό Σώμα.¹¹⁸ Στα πλαίσια αυτού του «συνδρόμου» το οποίο μετουσιώθηκε και στα Συντάγματα της Χούντας, θεσπίστηκαν εγκλήματα γνώμης με αποτέλεσμα να τιμωρούνται και να διώκονται άτομα όχι για τις πράξεις, αλλά για τα πιστεύω τους ή απλώς για ότι «είναι».¹¹⁹

Προκειμένου να βγει από το αδιέξοδο αυτό της μη αποδοχής, αναγνώρισης και κατ' ακολουθία απομόνωσης, αλλά και να βελτιώσει τη βεβαρυμένη εικόνα του στο εξωτερικό, το Καθεστώς προχώρησε στην λεγόμενη «επιχείρηση Σύνταγμα» και δη με το προκάλυμμα των «δημοκρατικών διαδικασιών» ενός Συνταγματικού δημοψηφίσματος.¹²⁰ Στο πρώτο Σύνταγμα του Καθεστώτος «ψηφίστηκε» το 1968, εγκρίθηκε υπό το καθεστώς φόβου, στρατιωτικού νόμου και νοθείας από το 91,87 % των εκλογέων που ψήφισαν σε δημοψήφισμα¹²¹ εντοπίζουμε δύο από τα βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν το στρατοκρατικό και αυταρχικό καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου.

¹¹⁶ Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 190

¹¹⁷ Μάνεσης Α., *όπ.π.*, σελ. 43

¹¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 50

¹¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 51

¹²⁰ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 281

¹²¹ Στο ίδιο, σελ. 283

Το πρώτο στοιχείο, το οποίο επιβεβαιώνει και ενισχύει το *στρατοκρατικό χαρακτήρα* του Καθεστώτος, αφορά το διακριτό ρόλο του *Στρατού*, ήτοι των Ενόπλων Δυνάμεων και την για πρώτη φορά αναγωγή τους ως θεσμού και κέντρου εξουσίας.¹²² Αποστολή των Ενόπλων Δυνάμεων δεν είναι μόνο η εθνική ανεξαρτησία και η εδαφική ακεραιότητα αλλά και η, κατά πως ορίζει το άρ. 129 παρ. 1 του Συντάγματος του 1968, υπεράσπιση «του κρατούντος πολιτεύματος και του κοινωνικού καθεστώτος έναντι πάσης επιβουλής». Οι Ένοπλες Δυνάμεις εξαιρούνται επίσης από τον έλεγχο της Κυβέρνησης η οποία ασκεί μεν τη διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων αλλά «δια του Αρχηγού» αυτών κατά την παρ. 2 του άρ. 129, ήτοι μόνο τύποις. Κατά δε το άρ. 130, το οποίο ο Μάνεσης¹²³ επισημαίνει ως ιδιαιτέρως χαρακτηριστικό, «οι στρατιωτικοί οφείλουν πίστιν και αφοσίωσιν εις την Πατρίδα, τα εθνικά ιδεώδη και τας εθνικάς παραδόσεις» και όχι πίστη στο Σύνταγμα, ενώ «υπηρετούν το Έθνος» και όχι το Λαό όπως προβλέπεται για τους δημοσίους υπαλλήλους στο άρ. 123. Ο Siotis επισημαίνει την αντίστιξη αυτή μεταξύ Έθνους και Λαού ως κρίσιμο ιδεολογικό στοιχείο του στρατοκρατικού καθεστώτος.¹²⁴ Κατά την αντίληψη του Καθεστώτος, η βούληση του λαού και αυτή των στρατιωτικών δεν ταυτίζονται καθώς οι τελευταίοι ως υπεύθυνοι για την εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων υπάγονται σε διαφορετική έννομη τάξη και δεν θα πρέπει να παρεμποδίζονται από πολίτες (εν. πολιτικά πρόσωπα) που λαμβάνουν υπόψη τη βούληση του Λαού.¹²⁵ Η ανεξαρτητοποίηση του Στρατού από τα πολιτικά πρόσωπα δια της «επαγγελματικοποίησης» και ισχυροποίησής του υπό την σκέπη της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, είναι από τα παραπάνω εμφανής.

Το δεύτερο στοιχείο που επιβεβαιώνει και ενισχύει τον *αυταρχικό χαρακτήρα* του Καθεστώτος, εντοπίζεται στο γεγονός ότι το Σύνταγμα του 1968 βρίθει «αμυντικών ρητρών»¹²⁶ που ανακλούν το «σύνδρομο του «εσωτερικού εχθρού» που όπως προαναφέραμε διαπνέει τα αυταρχικά καθεστώτα και απαγορεύουν «ιδεολογίες σκοπούσας εις την ανατροπήν ή την υπονόμεισιν του υφισταμένου πολιτειακού ή κοινωνικού καθεστώτος» ή «συνδεόμενας προς τας αρχάς και τα προγράμματα κομμάτων διαλυθέντων και τεθέντων εκτός νόμου», όπως ενδεικτικά στο άρ. 130 παρ. 2 του Συντάγματος του 1968 για τα ασυμβίβαστα με την ιδιότητα του στρατιωτικού ή

¹²² Μάνεσης Α., *όπ.π.*, σελ. 44

¹²³ Στο ίδιο, σελ. 45

¹²⁴ Siotis J., *όπ.π.*, σελ. 33

¹²⁵ Στο ίδιο

¹²⁶ Μάνεσης Α., *όπ.π.*, σελ. 49-50

στο άρ. 58 παρ. 5 για κόμματα που τίθενται εκτός νόμου και διαλύονται λόγω του ότι «αντιτίθενται εκ του εμφανούς ή συγκαλυμμένως προς το πολίτευμα ή τείνουν εις ανατροπήν του υφιστάμενου καθεστώτος...».

Το απριλιανό Καθεστώς με τα ως άνω χαρακτηριστικά του, εγκαθιδρύθηκε σύντομα στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα, ωστόσο ποικίλοι παράγοντες το εξώθησαν βαθμιαία σε έναν οιονεί «μετασχηματισμό». Ήδη από τα τέλη του 1970 επιχειρήθηκε μία δήθεν επιστροφή στη νομιμότητα με τη σύσταση της λεγόμενης «Συμβουλευτικής Επιτροπής», μίας υποτιθέμενης «μικρής βουλής» η οποία αποτελούσε το πρώτο αιρετό όργανο της Δικτατορίας και είχε ως αντικείμενο την ψήφιση των νομοσχεδίων του Καθεστώτος.¹²⁷ Η ανάγκη για περεταίρω «φιλελευθεροποίηση» ανέκυψε ιδίως από τα τέλη του 1972 λόγω της επιγενόμενης στασιμότητας της οικονομίας, της αποτυχίας των συνταγματαρχών να εξαλείψουν μεταξύ τους ασυνεννοησίες ή να συνδιαλλαγούν με τις προδικτατορικές ελίτ, καθώς και των εξωτερικών πιέσεων για εκδημοκρατισμό.¹²⁸ Οι διαμαρτυρίες στη Νομική Αθηνών το Φεβρουάριο και το Μάρτιο του 1973 και το Κίνημα του Ναυτικού την 23^η Μαΐου του ίδιου έτους επιτάχυναν τις εξελίξεις προς το σήμερα γνωστό «πείραμα Μαρκεζίνη», ήτοι ένα σχέδιο μετάβασης της εξουσίας σε μη στρατιωτική Κυβέρνηση το οποίο ξεκίνησε να απεργάζεται ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος με μέλη του «υπουργικού συμβουλίου» του.¹²⁹ Μάλιστα, την 1η Ιουνίου 1973, με διάγγελμά του ανακοίνωσε την απόφασή του να μετασχηματίσει το καθεστώς σε δημοκρατία, προανήγγειλε τη διενέργεια δημοψηφίσματος για ψήφιση νέου Συντάγματος, καθώς και τη σύσταση προσωρινής κυβέρνησης υπεύθυνης για την οργάνωση εκλογών ως το τέλος του 1974, του διαγγέλματος δε ακολούθησε θέσπιση «φιλελεύθερων» μέτρων όπως η γενική αμνηστία, η άρση του στρατιωτικού νόμου και περεταίρω χαλάρωση της λογοκρισίας η οποία όπως προείπαμε είχε αρθεί προληπτικά από τον Οκτώβρη του 1969.¹³⁰ Εντέλει, στις 19 Αυγούστου ο Γ. Παπαδόπουλος ορκίστηκε Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ενώ την 1^η Οκτωβρίου ορκίστηκε η πρώτη μη στρατιωτική Κυβέρνηση μετά το πραξικόπημα με επικεφαλής τον Σπ. Μαρκεζίνη, διακεκριμένο πολιτικό, μεταξύ άλλων αλλοτινό στέλεχος του Ελληνικού Συναγερμού

¹²⁷ Ζαφείρης Χ., *όπ.π.*, σελ. 62-63

¹²⁸ Τζώρτζης Γ., *Η Μεταπολίτευση που δεν έγινε: μία προσπάθεια κριτικής επανεξέτασης του «πείραματος Μαρκεζίνη»*, Επιστήμη και Κοινωνία, Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τ. 17., 2007, σελ. 356-357 διαθέσιμο στο <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/510> ανακτήθηκε την 21.05.2022

¹²⁹ Στο ίδιο, σελ. 356

¹³⁰ Στο ίδιο, σελ. 357

και υπουργό της κυβέρνησης Παπάγου.¹³¹ Ακολούθως, το νέο πολίτευμα της «Προεδρικής Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας» απαγγέλθηκε με την ψήφιση του νέου –εγκριθέντος υπό «δημοψηφίσματος»- Συντάγματος την 4^η Οκτωβρίου του 1973, το οποίο Σύνταγμα εξέφραζε τη βούληση του Ελληνικού Λαού να «ανακαινίση τον πολιτικόν και κοινοβουλευτικόν βίον».¹³²

Επίσης είναι απαραίτητο να σημειωθεί πως αμφότερα τα Συντάγματα του 1968 και το 1973, αν και τέθηκαν τυπικά σε ισχύ ουδόλως εφαρμόστηκαν, καθώς από την άμεση θέση σε ισχύ εξαιρέθηκαν οι θεμελιωδέστερες διατάξεις όπως οι διατάξεις περί της ασφάλειας του προσώπου, της αρχής του νόμιμου ή φυσικού δικαστή και η απαγόρευση εξαιρετικών δικαστηρίων που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα για τους σκοπούς της παρούσας, του ασύλου της κατοικίας, της ελευθερίας του τύπου, της απαγόρευσης της λογοκρισίας της ελευθερίας έκφρασης γνώμης, της ελευθερίας των συναθροίσεων, των συνενώσεων, της κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας, του δικαιώματος ίδρυσης πολιτικών κομμάτων, της εκλογής Βουλευτών προς την ανάδειξη της Βουλής, της αρμοδιότητας για την εκδίκαση κακουργημάτων πολιτικών εγκλημάτων και διά του Τύπου, της απαγόρευσης της λειτουργίας των στρατοδικείων.¹³³ Είναι χαρακτηριστικό ότι η εφαρμογή των διατάξεων που «τέθηκαν εν αναμονή» εξαρτήθηκε από την έκδοση πράξεων της «Επαναστατικής Κυβέρνησης», χωρίς ασφαλώς να προβλέπεται για αυτό σαφές και συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα ή προθεσμία.¹³⁴ Κοντολογίς, η ψήφιση των Συνταγμάτων και η ψευδαίσθηση νομιμοποίησης του Καθεστώτος που προσπαθούσε να δημιουργήσει, συνιστούσε κατά τα ανωτέρω «εμπαιγμό» του λαού, οι ελευθερίες του οποίου και κατά τα ως άνω Συντάγματα εξακολουθούσαν να περιορίζονται από το Νόμο Περί Καταστάσεως Πολιορκίας που κηρύχθηκε την 21^η Απριλίου.¹³⁵ Μάλιστα κατά τον Μάνεση, τα Συντάγματα είχαν ιδεολογική χρησιμότητα προς το σκοπό της νομιμοποίησης της παράνομης εξουσίας της Χούντας, ωστόσο δεν ήταν παρά «εικονικά» καθώς εν τοις πράγμασι, η εξουσία του Καθεστώτος ασκούνταν χωρίς σαφή και δεσμευτικά νομικά πλαίσια, ενίοτε δε διάσπαρτα και περιστασιακά,¹³⁶ όπως ανωτέρω σημειώσαμε πως συμβαίνει σε αυταρχικά καθεστώτα. Εντέλει, το «πείραμα Μαρκεζίνη» κατέρρευσε από την ολοένα

¹³¹ Τζώρτζης Γ., *όπ.π.*, σελ. 355, 357 και 359

¹³² ΦΕΚ 233/Τεύχος Α' /4^{ης} Οκτωβρίου 1973 σ. 2411

¹³³ Μάνεσης Α., *όπ.π.*, σελ. 47.

¹³⁴ Στο ίδιο, σελ. 43

¹³⁵ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 286

¹³⁶ Μάνεσης Α., *όπ.π.*, σελ. 48

αυξανόμενη λαϊκή δυσαρέσκεια η οποία ήταν ιδιαιτέρως έκδηλη στο φοιτητικό κόσμο με αποκορύφωμα την εξέγερση του Μετσόβειου Πολυτεχνείου το Νοέμβρη του 1973 η οποία και κατεπνίγη από το στρατό με βίαιο τρόπο και ανθρώπινες απώλειες που είχαν σαν συνέπεια την ανατροπή του Παπαδόπουλου από το Δ. Ιωαννίδη.¹³⁷ Ακολούθησαν τα δραματικά γεγονότα της Τουρκικής εισβολής τα οποία επέσπευσαν την κατάρρευση του Καθεστώτος Ιωαννίδη, με ανώτερους εκπροσώπους του προδικτατορικού πολιτικού κατεστημένου να καλούν τον Κ. Καραμανλή, ο οποίος εντέλει ορκίσθηκε πρωθυπουργός την 24^η Ιουλίου 1974.¹³⁸

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': Η Αντίσταση κατά της Δικτατορίας της 21^{ης} Απριλίου 1967.

Παρά τη διαχρονική ανάμειξη του στρατού στην πολιτική ζωή και τις σχετικές ενδείξεις ότι τούτο θα επαναλαμβανόταν, οι ενεστώσες πολιτικές δυνάμεις της χώρας δεν προέβαλαν αντίσταση στο πραξικόπημα,¹³⁹ άλλωστε όπως προείπαμε, ο Πρωθυπουργός, Υπουργοί και σημαντικά πολιτικά πρόσωπα είχαν συλληφθεί από τους πρωτεργάτες του πραξικοπήματος. Ωστόσο και παρά τις αδρανείς και παροπλισμένες πολιτικές δυνάμεις αλλά και την εν γένει παθητική στάση του Λαού, το Καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου δεν έτυχε ιδεολογικής και πολιτικής αποδοχής, παρέμενε δε απομονωμένο και στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Η αντίσταση που εκδηλώθηκε εναντίον της Δικτατορίας έλαβε πολλές μορφές, είτε συλλογικά υπό τη μορφή αντιδικτατορικών οργανώσεων, είτε ατομικά, εντός συνόρων και στο εξωτερικό, αφορούσε όλες τις πολιτικές δυνάμεις, το Στρατό, ακόμη και το Παλάτι, ήταν δε άμεση και εκκίνησε αμέσως μετά την επιβολή του Πραξικοπήματος.¹⁴⁰

1. Αντιδικτατορική Δράση. Το Πρώτο Κύμα.

Καθώς για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας μας ενδιαφέρει η συλλογική αντιδικτατορική δράση, θα εστιάσουμε στη δημιουργία και εμφάνιση των αντιδικτατορικών οργανώσεων στο εσωτερικό της χώρας αναφορικά με την *πολιτική καταγωγή*, τη *δομή*, τη *στόχευση* και τη *μεθοδολογία* τους. Κατά τη διάρκεια της Επταετούς Δικτατορίας, δημιουργήθηκαν πάνω από τριάντα καταγεγραμμένες

¹³⁷ Clogg R., *όπ.π.*, σελ. 194

¹³⁸ Στο ίδιο, σελ. 194-195

¹³⁹ Kotsionopoulos L., *Greece anti-dictatorship protests*, International Encyclopedia of Revolution and Protest, ed. Immanuel Ness, Blackwell Publishing, 2009, σελ. 1432

¹⁴⁰ Νοταράς Γ., *Δικτατορία και Οργανωμένη Αντίσταση*, στο συλλογικό τόμο Αθανασάτου Γ., Ρήγος Α., Σεφεριάδης Σ., (επιμ.) Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές Πρακτικές, Ιδεολογικός Λόγος, Αντίσταση*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1999, σελ. 187-188 και 190

οργανώσεις με μικρή διάρκεια και περιορισμένη αριθμητική συμμετοχή, γεγονός που ανακλούσε την πολυδιάσπαση της αντιδικτατορικής δράσης.¹⁴¹ Πιο συγκεκριμένα και ως προς την *πολιτική καταγωγή* των οργανώσεων, σημειώνουμε πως αυτή εντοπίζεται και στις τρεις προδικτατορικές πολιτικές παρατάξεις, ήτοι τη Δεξιά, το Κέντρο και την Αριστερά.¹⁴² Κατ' ακολουθίαν, η σχεδόν ταυτόχρονη συγκρότηση των οργανώσεων οφείλεται στην εκδήλωση μίας «συνέχειας», καθώς πολλές από τις οργανώσεις αυτές αποτελούσαν μετεξελιξείς ήδη υπάρχοντων και προ της εκδήλωσης του πραξικοπήματος οργανισμών και εξέφραζαν μία δυναμική ενός προδικτατορικού παρελθόντος.¹⁴³ Το προδικτατορικό αυτό παρελθόν φέρει τη σφραγίδα ποικίλων παραγόντων, με κρισιμότερο τον Εμφύλιο Πόλεμο, καθώς πολλά από τα φυσικά πρόσωπα που συμμετείχαν στην αντίσταση κατά τη διάρκεια της Επταετούς Δικτατορίας είχαν ανδρωθεί στη σκιά του Εμφυλίου και υπό το βάρος της ήττας της Αριστεράς και των σκληρότατων διώξεων που στελέχη αυτής υπέστησαν τις δεκαετίες του 1950 και 1960 με φυλακίσεις και εξορίες.¹⁴⁴ Ως προς την Αριστερά, άτομα που προέρχονταν από οικογένειες αριστερών πολιτικών πεποιθήσεων εντόπιζαν μια συνέχεια ανάμεσα στη δική τους πορεία και τις οικογενειακές τους καταβολές και δη μία συνέχεια βασιζόμενη στην πολιτική διάκριση και την αστυνομική καταστολή.¹⁴⁵ Στον αντίκτυπο του Εμφυλίου θα πρέπει να προστεθεί και το έντονο πνεύμα αντιαμερικανισμού λόγω της έκτοτε ανάμειξης των ΗΠΑ στα ελληνικά πράγματα, το οποίο κυριάρχησε στη ρητορική πολλών αντιστασιακών οργανώσεων που μετέτρεψαν τον αντιδικτατορικό αγώνα σε υπόθεση εθνικής απελευθέρωσης υποδεικνύοντας τις ΗΠΑ ως υπεύθυνες του πραξικοπήματος.¹⁴⁶ Αυτή η κληρονομιά του προδικτατορικού παρελθόντος και δη του Εμφυλίου Πολέμου, όπως και η συνακόλουθη αίσθηση «συνέχειας» μεταξύ των μελών των οργανώσεων, εντοπίζεται και στην προερχόμενη από το λεγόμενο «Συντηρητικό» χώρο αντιδικτατορική δράση. Από το χώρο αυτό συναντούμε οργανώσεις όπως εκείνες των αποστράτων αξιωματικών για τις οποίες γίνεται δεκτό ότι εμφορούνταν από «εθνικόφρονες» και «αντικομμουνιστικές» αντιλήψεις, πολλές μάλιστα από αυτές συνδέονταν με το Παλάτι ή είχαν ως ιδεολογική

¹⁴¹Νοταράς Γ., *όπ.π.*, σελ. 192

¹⁴² Τσιρίδης Γ., *Η Ελληνική Κοινωνία των Πολιτών στη δικτατορία των Συνταγματαρχών*, τυπική και άτυπη αντιστασιακή δράση, Διδακτορική Διατριβή, 2017, ΕΚΠΑ, ΕΑΔΔ, διαθέσιμο στο <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/40770> ανακτήθηκε την 16.03.2021, σελ. 172

¹⁴³ Νοταράς Γ., *όπ.π.*, σελ. 188

¹⁴⁴ Voglis P., *όπ.π.*, σελ. 554

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σελ. 554

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σελ. 552

αναφορά τους πρόσωπα όπως ο Κ. Καραμανλής, ο Π. Κανελλόπουλος και ο Γ. Ράλλης.¹⁴⁷ Άλλωστε, όπως προείπαμε και το ίδιο το Καθεστώς εμφορούνταν από την αίσθηση της συνέχειας, εντάσσοντας εαυτό σε ένα «φαντασιακό ιστορικό συνεχές εθνικοφροσύνης».

Ως προς τη δομή τους, οι πρώτες οργανώσεις είχαν πέραν της συνεκτικής τους ιδεολογίας, τυπικά χαρακτηριστικά, υψηλό επίπεδο οργάνωσης¹⁴⁸ και -όπως ήταν αναμενόμενο- κλειστό και συνωμοτικό χαρακτήρα,¹⁴⁹ ενώ η στόχευσή τους εντοπίζεται στη δημόσια εκδήλωση της παρουσία τους -χωρίς αξιώσεις για ανατροπή του Καθεστώτος, το οποίο και δεν αποτελούσε άλλωστε ρεαλιστική επιδίωξη,¹⁵⁰ την αμφισβήτηση της πεποίθησης που εν πολλοίς είχε δημιουργηθεί ότι το Καθεστώς τύγχανε καθολικής αποδοχής¹⁵¹ και την εν γένει δημόσια έκφραση της αντίθεσής τους με το Καθεστώς δια αμιγώς πολιτικών διεκδικήσεων.¹⁵² Οι παράνομες αυτές ομάδες συγκρότησαν το λεγόμενο Πρώτο Κύμα της εντός των συνόρων Αντίστασης που διήρκεσε ως τα τέλη του 1972 και αρχές του 1973 και δεν είχε ακόμη προσλάβει το χαρακτήρα των μαζικών κινητοποιήσεων που χαρακτηρίζουν ένα λαϊκό κίνημα.¹⁵³ Τούτο συνέβαινε εν μέρει λόγω της πελατειακής οργάνωσης των αστικών κομμάτων τα οποία ήταν τόσο ανίκανα όσο και απρόθυμα να υποκινήσουν οργανωμένη συλλογική δράση, ενώ το ΚΚΕ το οποίο ήταν το μόνο που είχε τη σχετική ικανότητα και τεχνογνωσία στη μυστική δράση λόγω της συμμετοχής του στον Εμφύλιο Πόλεμο, αποδυναμώθηκε λόγω της διάσπασής του σε ΚΚΕ και ΚΚΕ Εσωτερικού το 1968.¹⁵⁴ Καθώς επομένως εξέλειπαν οι προϋποθέσεις οργάνωσης ενός μαζικότερου λαϊκού κινήματος αντίστασης, η στρατηγική μικρών μυστικών θυλάκων αντίστασης, προκρίθηκε ως η προσηφορότερη λύση.¹⁵⁵

Αμέσως μετά το πραξικόπημα, σημειώνεται η δημιουργία της *Δημοκρατικής Άμυνας*, μίας αντιστασιακής οργάνωσης αποτελούμενης από επιφανή μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας και κεντροαριστερούς διανοούμενους, ενώ ακολουθεί στις 30.04.1967 ο σχηματισμός του *Πατριωτικού Μετώπου* (ΠΑΜ) που γρήγορα

¹⁴⁷ Τσιρίδης Γ., *όπ.π.*, σελ. 179

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 173

¹⁴⁹ Νοταράς Γ., *όπ.π.*, σελ. 197

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σελ. 192

¹⁵¹ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1432

¹⁵² Τσιρίδης Γ., *όπ.π.*, σελ. 173

¹⁵³ Νοταράς Γ., *όπ.π.*, σελ. 197

¹⁵⁴ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1433

¹⁵⁵ Στο ίδιο

μετονομάστηκε σε *Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο* το οποίο και συγκροτήθηκε από πολιτικά επιτελεία και αρχηγούς νεολαίων και συνδεόταν με την Ένωση Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) η οποία με τη σειρά της λειτουργούσε ως προμετωπίδα του εδρεύοντος στο Βουκουρέστι μυστικού και παράνομου από το 1947 ΚΚΕ, καθώς και η σύσταση του *Εθνικού Κινήματος Δημοκρατικής Αντίστασης* από ορισμένα στελέχη της Ένωσης Κέντρου.¹⁵⁶ Άλλες αξιοσημείωτες οργανώσεις είναι οι *Δημοκρατικές Επιτροπές Αντίστασης*, ένα αριστερίζον δίκτυο πυρήνων που παρουσιαζόταν ως εθνική κίνηση Ελλήνων που συνεχίζει τις ένδοξες παραδόσεις του έθνους και η *Σπουδαστική Πάλη*, μια ένωση τροτσκιστών φοιτητών που ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1967 επηρεασμένη από το γεγονός του Μαΐου του 1968 η οποία αργότερα μετονομάστηκε σε *Λαϊκή Πάλη*.¹⁵⁷

Είναι επίσης αξιοσημείωτες οι αντιστασιακές οργανώσεις του Στρατού Ξηράς, με κυριότερη τους «Ελεύθερους Έλληνες», μία οργάνωση αξιωματικών συγκροτηθείσα την άνοιξη του 1968 που είχε ως στόχο της την δια του Στρατού ανατροπή του Δικτατορικού Καθεστώτος και κύριο αντικείμενο πρωτοβουλιών την προπαγάνδα εναντίον της Δικτατορίας στο εξωτερικό, τη διενέργεια σχετικών συζητήσεων και επαφών, ακόμη και το σχεδιασμό και εκτέλεση βομβιστικών επιθέσεων.¹⁵⁸ Σημειωτέον ότι οι οργανώσεις αυτές αποτελούνταν κυρίως από εκδιωχθέντες από το Καθεστώς στρατιωτικούς, καθώς ο προσεταιρισμός εν ενεργεία αξιωματικών δε στέφθηκε με επιτυχία.¹⁵⁹ Σε συμβολικό επίπεδο, οι αντιστασιακές οργανώσεις αξιωματικών του στρατού ξηράς είναι σημαντικές, καθώς αν και προέρχονταν από το συντηρητικό χώρο ο οποίος εν γένει δυστοκούσε προς εκδήλωση αντίστασης στον κρατικό –χουντικό– μηχανισμό λόγω της τριακονταετούς ταύτισής του με το κράτος,¹⁶⁰ κατέδειξαν πως το Καθεστώς δεν τύγχανε καθολικής αποδοχής,¹⁶¹ ενώ το αυτό ισχύει και για το αποτυχημένο κίνημα του Ναυτικού στις 22 Μαΐου του 1973.¹⁶²

¹⁵⁶ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1432

¹⁵⁷ Voglis P., *όπ.π.*, σελ. 552

¹⁵⁸ Μπαλά Ν., *Αντιδικτατορικές Οργανώσεις και κινήσεις αξιωματικών του Στρατού Ξηράς*, στο συλλογικό τόμο Αθανασάτου Γ., Ρήγος Α., Σεφεριάδης Σ., (επιμ.) Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές Πρακτικές, Ιδεολογικός Λόγος, Αντίσταση*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1999, σελ. 201-202

¹⁵⁹ Τσιρίδης Γ., *όπ.π.*, σελ. 177

¹⁶⁰ Νοταράς Γ., *όπ.π.*, σελ. 190

¹⁶¹ Μπαλά Ν., *όπ.π.* σελ., 206

¹⁶² Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1435

Αναφορικά με τη *μεθοδολογία* των οργανώσεων, ιδιαιτέρως αυτών που προέρχονταν από την Αριστερά και το Κέντρο, σημειώνουμε πέραν των δημοσίων εκδηλώσεων διαμαρτυρίας (ανάρτηση πανό, αναγραφή συνθημάτων) και δυναμικές δράσεις (λ.χ. βομβιστικές επιθέσεις, δυναμίτιδες, κροτίδες) κατά προσεκτικά επιλεγμένων στόχων προς το σκοπό της ανάδειξης των αδυναμιών του καθεστώτος.¹⁶³ Η επιλογή των δυναμικών ενεργειών οι οποίες ενίοτε συνιστούσαν χρήση βίαιων μέσων σχεδόν γενικεύτηκε μεταξύ των οργανώσεων και έτσι το σχετικό «δίλημμα» περί χρήσης ή μη χρήσης βίας έναντι του Καθεστώτος, όπως και ο οικείος διαχωρισμός των οργανώσεων γρήγορα απαλείφθηκαν.¹⁶⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ΠΑΜ, που όπως προείπαμε συγκροτήθηκε από την ΕΔΑ, οιονεί αντιπρόσωπο του ΚΚΕ. Το τελευταίο, όπως προείπαμε διασπάστηκε το 1968 στο παραδοσιακό ΚΚΕ, πιστό στην ΕΣΣΔ και το αναμορφωτικό ΚΚΕ εσωτερικού κι ενώ το πρώτο καταδίκασε τη «δυναμική αντίσταση», το δεύτερο που διατηρούσε την ίδια θέση αποκήρυξης της βίας, την επόμενη χρονιά της διάσπασης άλλαξε θέση, καθώς έγινε αντιληπτό πως η κατάσταση απαιτούσε έναν «συνδυασμό ατομικής και συλλογικής αντίστασης, μαχητικής και καθημερινής».¹⁶⁵ Η δε *Δημοκρατική Άμυνα* στη «Διακήρυξη των Βασικών Αρχών» της έκανε λόγο για «κάθε μορφής αντίσταση», ήταν μάλιστα οργάνωση προσανατολισμένη στη μετάβαση σε μορφές ένοπλης αντίστασης αμέσως μόλις το επέτρεπαν οι συνθήκες.¹⁶⁶ Ωστόσο σημειώνουμε πως το ΠΑΜ και η Δημοκρατική Άμυνα μετά από σχετικές επαφές το Μάρτιο του 1968, συμφώνησαν να συνεργαστούν.¹⁶⁷

Ως ενδεικτικές περιπτώσεις δυναμικής και δη ένοπλης αντίστασης σημειώνονται οι βομβιστικές επιθέσεις της Δημοκρατικής Άμυνας κατά στόχων Αμερικανικών συμφερόντων, όπως το υποκατάστημα της Τράπεζας American Express και τα διωλιστήρια ESSO Pappas.¹⁶⁸ Ωστόσο η πιο εντυπωσιακή πράξη αντίστασης δια της χρήσεως βίας σημειώθηκε στις 13 Αυγούστου 1968, από τον προερχόμενο από την κεντρικά αντιδικτατορική οργάνωση *Εθνική Αντίσταση* Αλέξανδρο Παναγούλη με την απόπειρα ανθρωποκτονίας του Γεωργίου Παπαδόπουλου.¹⁶⁹ Σημειώνουμε πως για

¹⁶³ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1432

¹⁶⁴ Voglis P., *όπ.π.*, σελ. 551

¹⁶⁵ Στο ίδιο

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σελ. 551

¹⁶⁷ *Η Γνωστή-Άγνωστη Αντίσταση στη Χούντα*, διαθέσιμο στο <http://www.iospress.gr/extra/antistasi68.htm>, ανακτήθηκε την 02.08.2022

¹⁶⁸ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1432

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σελ. 1433

πολλά από τα μέλη των αντιστασιακών οργανώσεων που χρησιμοποιούσαν βία, η βία αυτή ήταν νομιμοποιημένη καθώς στρεφόταν κατά ενός παράνομου Καθεστώτος που επιβλήθηκε το ίδιο διά της βίας, συνιστούσε δε «ξένη Κατοχή» έναντι της οποίας εξαπολύθηκε ο «εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας» της αντίστασης,¹⁷⁰ υπονοώντας ασφαλώς τη σχετική ανάμειξη των ΗΠΑ. Η εξέταση της μεθοδολογίας των αντιδικτατορικών οργανώσεων και ειδικότερα η χρήση βίας διά των όπλων –στα οποία όπως θα δούμε κατωτέρω περιλαμβάνονται δυναμίτιδες και κροτίδες, καθώς και η δικαιολογητική βάση της βίας αυτής είναι σημαντική για τις ανάγκες της παρούσης εργασίας, καθώς η «βίαιη ανατροπή» του πολιτεύματος και του ισχύοντος κοινωνικού καθεστώτος αποτελούσαν το βασικό κορμό πολλών κατηγορητηρίων έναντι των προσώπων που εντέλει οδηγήθηκαν ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων.

Ανεξάρτητα από τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν, οι αντιστασιακές οργανώσεις του Πρώτου Κύματος, δεν είχαν την υποστήριξη κάποιας ευρύτερης κίνησης διαμαρτυρίας έναντι του Καθεστώτος το οποίο εν τέλει τις κατέπνιξε εξαπολύοντας εναντίον τους ένα μηχανισμό παρακολούθησης, ανακρίσεων, βασανιστηρίων και δικών ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων.¹⁷¹ Πιο συγκεκριμένα, καθώς οι σημαντικότερες οργανώσεις είχαν εξαρθρωθεί ως το 1969, η ένοπλη αντίσταση περιθωριοποιήθηκε και περιορίστηκε σε ομάδες της Αριστεράς, ενώ δέχθηκε αποφασιστικό και βαρύ πλήγμα το Μάρτη του 1970 με την παραπομπή σε δίκη των «35» της Δημοκρατικής Άμυνας.¹⁷² Μάλιστα ως το 1971, κάθε αντίσταση υπό τη μορφή βομβιστικών ενεργειών είχε αδρανήσει.¹⁷³ Ωστόσο, το πρώτο αυτό κύμα της Αντίστασης, καίτοι όχι μαζικό, μήτε ικανό να αποτινάξει το Καθεστώς με τις ενέργειές του, ήταν σημαντικό καθώς αφενός απομόνωσε το Καθεστώς σε διεθνές επίπεδο προκαλώντας την αντίδραση της διεθνούς κοινής γνώμης στη δημοσιοποίηση των βασανιστηρίων και των λοιπών βίαιων μεθόδων της Δικτατορίας και αφετέρου έθεσε τα θεμέλια για την ανάπτυξη του δεύτερου κύματος της Αντίστασης το οποίο χαρακτηριζόταν από μαζικότητα και συλλογική δράση,¹⁷⁴ και όπως θα δούμε κατωτέρω αναπτύχθηκε στους κόλπους της νεολαίας, κυρίως μεταξύ των φοιτητών, σε όλη την Ελλάδα.

¹⁷⁰ Voglis P., *όπ.π.*, σελ. 559

¹⁷¹ Στο ίδιο, σελ. 553

¹⁷² Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1433

¹⁷³ Ζαφείρης X., *όπ.π.*, σελ. 62

¹⁷⁴ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1433

2. Αντιδικτατορική Δράση. Το Δεύτερο Κύμα - Το Φοιτητικό Κίνημα.

Όπως αναφέραμε ανωτέρω, το Καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου φρόντισε να εισχωρήσει σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής και τα πανεπιστήμια δε θα μπορούσαν να αποτελέσουν εξαίρεση. Καθηγητές με έκδηλα δημοκρατικά φρονήματα απολύθηκαν, ενώ τοποθετήθηκαν στα πανεπιστήμια επίτροποι, στην πλειονότητά τους απόστρατοι αξιωματικοί.¹⁷⁵ Μάλιστα με διάταγμά της το 1972, η Δικτατορία εξασφάλισε το αποκλειστικό δικαίωμα νέων διορισμών καθηγητών, ενώ ταυτόχρονα επέβαλε την προσκόμιση πιστοποιητικού φρονημάτων για τους φοιτητές ως προϋπόθεση για την εγγραφή.¹⁷⁶ Παράλληλα φρόντισε να διορίσει και τα μέλη των φοιτητικών συμβουλίων για να αποκλείσει κάθε ενδεχόμενο φοιτητικής εξέγερσης.¹⁷⁷ Ωστόσο και παρά τη διείσδυση του Καθεστώτος στην ακαδημαϊκή κοινότητα, οι φοιτητές ήταν η μόνη κοινωνική ομάδα που κατάφερε να συγκροτήσει και να εκφράσει ένα μαζικό κίνημα αντίστασης.¹⁷⁸

Πρώτο βήμα ήταν η δημιουργία της νόμιμης και αποτελούμενης από φοιτητές διάφορων πανεπιστημίων *Ελληνοευρωπαϊκής Κίνησης Νεολαίας* τον Αύγουστο του 1970, με αντικείμενο τη διοργάνωση συζητήσεων επί επιστημονικών και πολιτιστικών θεμάτων, η οποία κατόρθωσε να σχηματίσει μία αυτόνομη σφαίρα κριτικής για ζητήματα των πανεπιστημίων.¹⁷⁹ Το μαζικό φοιτητικό κίνημα συγκροτήθηκε από τα τέλη του 1971 ως το φθινόπωρο του 1972 κυρίως επί τη βάσει αριστερών αντιδικτατορικών τάσεων που κυριαρχούσαν σε σημαντική μερίδα του φοιτητικού πληθυσμού.¹⁸⁰ Πέραν της προϋπάρχουσας φοιτητικής νεολαίας «Ρήγας Φεραίος» που συνδεόταν με το ΚΚΕ εσωτερικού, από το 1972 και εντεύθεν, ιδρύονται η *Αντι-ΕΦΕΕ* πολιτική φοιτητική οργάνωση του ΚΚΕ, η *Αντιφασιστική Αντιιμπεριαλιστική Σπουδαστική Παράταξη Ελλάδας* (Α.Α.Σ.Π.Ε), η *Προοδευτική Πανσπουδαστική Συνδικαλιστική Παράταξη* (Π.Π.Σ.Π.) και άλλες οργανώσεις που μετά από μία σύντομη διαδικασία συγκρότησης, εισέρχονται σε οργανωτικό πλαίσιο δράσης.¹⁸¹ Επίσης

¹⁷⁵ Ζαφείρης Χ., *όπ.π.*, σελ. 136

¹⁷⁶ Kotsopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1434

¹⁷⁷ Στο ίδιο

¹⁷⁸ Στο ίδιο

¹⁷⁹ Στο ίδιο

¹⁸⁰ Υφαντόπουλος Α. *Το ΚΚΕ Εσωτερικού και ο «Ρήγας Φεραίος» στο αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα: μαρτυρίες και ιδεολογική διαχείριση της μνήμης*, Δοκίμες τεύχη 13-14 (2005) διαθέσιμο στο <http://pandemos.panteion.gr/index.php?lang=el&op=record&pid=cid:53>, ανακτήθηκε την 07.07.2021, σελ. 219

¹⁸¹ Στο ίδιο, σελ. 220

σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση του φοιτητικού κινήματος διαδραμάτισε η ενεργοποίηση φοιτητικών συλλόγων που βασιζόνταν στην εντοπιότητα οι οποίοι είχαν διαλυθεί μετά το πραξικόπημα και επαναλειτούργησαν όπως λ.χ. ο *Σύλλογος Κρητών Φοιτητών*.¹⁸²

Οι φοιτητές πολλών πανεπιστημίων συγκρότησαν επιτροπές δράσης, τις λεγόμενες Φοιτητικές Επιτροπές Αγώνα (ΦΕΑ) οι οποίες λειτουργούσαν με όρους άμεσης δημοκρατίας, ήταν δε άτυπες και άμεσα ανακλητές.¹⁸³ Ακολούθησαν –εντός του ακαδημαϊκού έτους 1971-1972- προσφυγές στα δικαστήρια κατά των διορισθέντων από το Καθεστώς συμβουλίων, καθώς τα τελευταία αρνούνταν να διενεργήσουν εκλογές, με 42 φοιτητές της Νομικής Σχολής Αθηνών να πρωτοστατούν και εκατοντάδες να ακολουθούν,¹⁸⁴ ενώ όταν το καθεστώς προκήρυξε εκλογές στα πανεπιστήμια το Νοέμβριο του 1972, ο φοιτητές τις μποϊκόταραν δίνοντας το σύνθημα για ένα μαζικό φοιτητικό κίνημα γενικών συνελεύσεων σε κάθε τμήμα.¹⁸⁵ Ήδη από την προκήρυξη των εκλογών, σημειώνει ο Ρήγος, παρατηρούνται έντονες διεργασίες μεταξύ των μελών του φοιτητικού κινήματος, ενώ για πρώτη φορά αντιστασιακές πολιτικές οργανώσεις τις Αριστεράς, όπως η Αντι-ΕΦΕΕ, ο Ρήγας Φεραίος, η ΑΑΣΠΕ και το ΠΠΣΠ, αλλά και άλλες επιχειρούν ενεργή και κυρίως οργανωμένη εμπλοκή.¹⁸⁶ Για τις προσφυγές στα δικαστήρια και για πολλές άλλες πράξεις αντίστασης χρησιμοποιούνταν ευρύτατα η δημόσια υπογραφή. Όπως σημειώνει ο Χρίστος Ζαφείρης αναφερόμενος στους φοιτητές στη Θεσσαλονίκη, η δημόσια υπογραφή εκτός από αμιγώς φοιτητικά αιτήματα όπως αυτά της διεξαγωγής γενικών συνελεύσεων και ελεύθερων εκλογών στους φοιτητικούς συλλόγους τη διοίκηση των οποίων είχε διορίσει η Χούντα, περιλάμβανε και αιτήματα τήρησης της νομιμότητας από το Καθεστώς, όπως λ.χ. η εφαρμογή των διατάξεων του Αστικού Κώδικα σχετικά με τα σωματεία το οποίο και συνιστούσε στην ουσία αίτημα για συνδικαλιστικές ελευθερίες.¹⁸⁷

¹⁸² Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1434

¹⁸³ Ρήγος Α., *Φοιτητικό Κίνημα και Δικτατορία*, στο συλλογικό τόμο Αθανασάτου Γ., Ρήγος Α., Σεφεριάδης Σ., (επιμ.) Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές Πρακτικές, Ιδεολογικός Λόγος, Αντίσταση*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1999 σελ. 238

¹⁸⁴ Ρήγος Α., *όπ.π.*, σελ. 239

¹⁸⁵ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1434

¹⁸⁶ Ρήγος Α., *όπ.π.*, σελ. 241

¹⁸⁷ Ζαφείρης Χ., *όπ.π.*, σελ. 162

Αντιδρώντας στη φοιτητική δράση εναντίον του, το Καθεστώς με το νόμο 1347/1973 επέβαλε την αναστολή της αναβολής στράτευσης για τους φοιτητές των οποίων η δράση ήταν ενοχλητική, γεγονός που αποτέλεσε τη θρυαλίδα για τις καταλήψεις στη Νομική Σχολή Αθηνών, η οποία συνιστά και την πρώτη μαζική φοιτητική πράξη αντίστασης στο Καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου.¹⁸⁸ Η πρώτη κατάληψη της Νομικής Σχολής Αθηνών το Φεβρουάριο του 1973 αποφασίστηκε από κοινού από την Αντι-ΕΦΕΕ και τον «Ρήγα Φεραίο» και είχε ως βασικό της αίτημα την επιστροφή στην ακαδημαϊκή ζωή των φοιτητών των οποίων η αναβολή στράτευσης είχε ανασταλεί καθώς επίσης και την κατάργηση των διαταγμάτων του Καθεστώτος που αφορούσαν το Πανεπιστήμιο.¹⁸⁹ Ακολούθως, στις 20 Μαρτίου του 1973 περίπου 4.000 φοιτητές κατέλαβαν τη Νομική, ζητώντας αυτή τη φορά ελευθερία.¹⁹⁰

Η μαζικότητα του αντιδικτατορικού κινήματος ενισχύθηκε από δύο πολιτικά γεγονότα, αφενός το θνησιγενές κίνημα του Ναυτικού που εκδηλώθηκε το Μάιο του 1973 και αφετέρου η μετάβαση σε μία δικτατορία με κατ' επίφαση δημοκρατικά στοιχεία όπως η χορήγηση αμνηστίας σε πολιτικούς κρατούμενους και ο διορισμός του Σ. Μαρκεζίνη ως πρωθυπουργού τον Οκτώβρη του 1973.¹⁹¹ Οι φοιτητικές εξεγέρσεις συνεχίστηκαν με αποκορύφωμα αυτή του Πολυτεχνείου, όταν φοιτητές αποφάσισαν να το καταλάβουν στις 15.11.1973 προκειμένου να διαμαρτυρηθούν για τις αστυνομικές βιαιότητες που επακολούθησαν μίας αντιδικτατορικής διαδήλωσης, ενώ το παράδειγμα αυτό ακολούθησαν οι φοιτητές και σε άλλες πόλεις.¹⁹² Σήμερα γίνεται δεκτό πως αν και η πτώση της Δικτατορίας οφείλεται στην Τουρκική εισβολή στην Κύπρο, οι φοιτητικές εξεγέρσεις με κορυφαία αυτή του Πολυτεχνείου της Αθήνας έβαλαν τα θεμέλια της κρίσης της νομιμοποίησης του Καθεστώτος.¹⁹³

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': Η Καταστολή της Αντιδικτατορικής Δράσης. Έκτακτα Στρατοδικεία.

Καθώς προείπαμε, οι συνταγματάρχες προκειμένου να εδραιώσουν το Καθεστώς που επέβαλαν με το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, προέβησαν άμεσα σε συλλήψεις πολιτών, κυρίως όσων ήταν γνωστοί για τα φιλικά προς την Αριστερά

¹⁸⁸ Ζαφείρης Χ. *ό.π.π.*, σελ. 175

¹⁸⁹ Υφαντόπουλος Α., *ό.π.π.*, σελ. 220

¹⁹⁰ Kotsonopoulos L., *ό.π.π.*, σελ. 1434

¹⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 1435

¹⁹² Στο ίδιο

¹⁹³ Στο ίδιο

αισθήματά τους. Πέρα από τις «προληπτικές» αυτές συλλήψεις, το Καθεστώς ήταν πλήρως προετοιμασμένο και για την καταστολή τυχόν αντιστασιακών ενεργειών και δράσεων, οι οποίες εκδηλώθηκαν ήδη από την πρώτη μέρα επιβολής του πραξικοπήματος. Προς την κατεύθυνση αυτή, το Καθεστώς επιστράτευσε εν πρώτοις αστυνομικές μεθόδους και πρακτικές μη προβλεπόμενες από τη νομοθεσία, παλαιότερη ή νέα και στις οποίες περιλαμβάνονταν ενδεικτικά: αυθαίρετες συλλήψεις και ακολούθως κρατήσεις προσώπων στα κρατητήρια της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών ή τα κατά τόπους κρατητήρια, το διαβόητο αρχηγείο στις στρατιωτικής αστυνομίας (ΕΣΑ) στο κέντρο της Αθήνας, παράτυπες εκτοπίσεις κατά παρέκκλιση των διατάξεων του οικείου νόμου αναφορικά με το συγκεκριμένο διοικητικό μέτρο, σκληρά βασανιστήρια που συνιστούσαν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση κατά τη διατύπωση της Σύμβασης της Ρώμης για τα δικαιώματα του ανθρώπου και ποικίλες μεθόδους με σκοπό την κατάπνιξη της ελευθερίας της έκφρασης.¹⁹⁴ Πέραν από τις εκτός νόμου μεθόδους, το Καθεστώς, όπως ανωτέρω αναφέραμε, έδειξε μεγάλη σπουδή για την κατάρτιση ειδικών νομοθετημάτων που αφορούσαν την εκκαθάριση από «μη νομιμόφρονες» των δημοσίων υπηρεσιών και εν γένει του διοικητικού μηχανισμού, των ΑΕΙ, των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας, ακόμη και του δικαστικού σώματος με την καθαίρεση ακόμη και ανώτατων δικαστικών.

Το Καθεστώς φρόντισε να δώσει περαιτέρω θεσμικό χαρακτήρα στην καταστολή της αντιδικτατορικής δράσης υιοθετώντας ευρέως μία πολιτική δικών των πολιτικώς αντιφρονούντων ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων τις οποίες θα εξετάσουμε κατωτέρω ως προς το *εφαρμοστέο δίκαιο*, την *ακροαματική διαδικασία* και *σύνθεση* του δικαστηρίου και την *άσκηση των ενδίκων μέσων*. Θα πρέπει εκ των προτέρων να επισημάνουμε πως τα Έκτακτα Στρατοδικεία της περιόδου της Επταετίας ενεργοποιούνταν κατά το δοκούν του Καθεστώτος και για λόγους της δικής του εξυπηρέτησης και σκοπιμότητας. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των «αντιφρονούντων» αξιωματικών του στρατού ξηράς, το Καθεστώς κατέφυγε κατά κόρον σε «λύσεις» όπως η εκτόπιση, η –αναγκαστική– αποστρατεία και η υποτιμητική απόταξη, παραπέμποντας ελάχιστους στα στρατοδικεία και τούτο προκειμένου να μην εγείρει την εσωτερική ή διεθνή κοινή γνώμη.¹⁹⁵ Κατά τη γνώμη μας, το Καθεστώς απέφυγε να παραπέμψει σε δίκη σωρηδόν τους στρατιωτικούς, καθώς τούτο θα

¹⁹⁴ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 603-611

¹⁹⁵ Μπαλά Ν., *όπ.π.*, σελ. 204-205

καταμαρτυρούσε πανηγυρικά τις «ρωγμές» στο στράτευμα και επομένως στην όψη της Στρατοκρατικής Δικτατορίας. Ενώσω η αντίσταση από τους κόλπους των αξιωματικών αντιμετώπιζονταν με διοικητικά και πειθαρχικά μέτρα, για την περίπτωση των αντιστασιακών οργανώσεων και των μελών τους που προήρχοντο από την Αριστερά ή το Κέντρο, η πρακτική της παραπομπής σε δίκη ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων κυριαρχούσε.

Όπως εισαγωγικά αναφέραμε, η σύσταση και η λειτουργία των Εκτάκτων Στρατοδικείων ήταν απολύτως συνυφασμένη με την κήρυξη της χώρας σε Κατάσταση Πολιορκίας στην οποία προέβησαν οι πρωτεργάτες του Πραξικοπήματος ήδη την 21^η Απριλίου, ακολουθώντας την «πεπατημένη» και δοκιμασμένη οδό της κήρυξης της χώρας σε Κατάσταση Πολιορκίας κατά την πρακτική των στρατιωτικών κινημάτων του παρελθόντος. Σημειωτέον ότι κατά την οικεία νομοθεσία, στην καθ' ύλην αρμοδιότητα των εν λόγω δικαιοδοτικών οργάνων υπάγονταν κατά κύριο λόγο τα αδικήματα του άρ. 5 του ν. ΔΞΘ/1912 Περί καταστάσεως Πολιορκίας, ήτοι τα αδικήματα που στρέφονται «κατά της ασφάλειας του Κράτους, του Πολιτεύματος και της Δημόσιας Τάξης και ειρήνης» όποια και να ήταν η ιδιότητα των αυτουργών ή συναιτίων, όπως επίσης και τα «κατά προσώπων ή περιουσιών κοινά αδικήματα οσάκις κατά την κρίση της στρατιωτικής αρχής εκτίθεται δια αυτών σε κίνδυνο η ασφάλεια του εν καταστάσει πολιορκίας τόπου ή διασαλεύεται η αυτόθι δημόσια τάξη». Μόνη η διατύπωση «κατά την κρίση της Στρατιωτικής αρχής» συνεπαγόταν πως ο χαρακτηρισμός των οικείων συμπεριφορών, η υπαγωγή τους στην έννοια των εν λόγω αδικημάτων καταλειπόταν στη διακριτική και επιλεκτική ευχέρεια της Στρατιωτικής Αρχής, το οποίο καταδεικνύει και ενισχύει το Στρατοκρατικό χαρακτήρα μία διακυβέρνησης υπό την Κατάσταση Πολιορκίας. Ασφαλώς και λόγω της επερχόμενης νομοθεσίας που εξειδίκευε αδικήματα αυτής της φύσεως, κατά την περίοδο της επτάχρονης Δικτατορίας, βασικός κορμός των κατηγορητηρίων, ήτοι το *εφαρμοστέο δίκαιο* ήταν ο εμφυλιακός ν. 509/1947 και δη το άρ. 2 παρ. 1 κατά το οποίο όποιος επεδίωκε «την εφαρμογήν ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την δια βιαίων μέσων ανατροπήν του πολιτεύματος, του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της Επικράτειας ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν» τιμωρούνταν με τη θανατική ποινή, ισόβια ή πρόσκαιρη κάθειρξη ή φυλάκιση. Επιπλέον με το άρ. 2 παρ.1 του εν λόγω νομοθετήματος, οι υπαίτιοι του ως άνω «αδικήματος» χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες, ήτοι του αρχηγού, του οδηγού και

του απλού συστασιώτη και πιο συγκεκριμένα, για τους αρχηγούς και τους οδηγούς προβλεπόταν ποινή καθείρξεως, (εν. κράτησης άνω των 5 ετών), για τις «βαρείας περιπτώσεις» η ποινή του θανάτου ή της ισόβιας κάθειρξης, ενώ για τους απλούς συστασιώτες προβλεπόταν ποινή φυλάκισης, για τις δε «βαρείες περιπτώσεις» κάθειρξη. Άλλες κατηγορίες που συγκροτούσαν τα κατηγορητήρια ήταν η κατασκοπεία του α.ν. 375/1936, η συμμορία και σύσταση για διάπραξη εγκλημάτων κατ'άρθρο 187 του Ποινικού Κώδικα του 195, η κατοχή εκρηκτικών υλών, παραβάσεις της «περί τύπου» νομοθεσίας,¹⁹⁶ ενώ στις κατηγορίες εντοπίζουμε από την έρευνά μας στα οικεία φύλλα των εφημερίδων και κατηγορίες για απείθεια σε στρατιωτική διαταγή. Κατά τα ανωτέρω καθίσταται σαφής η βούληση του Καθεστώτος –να εργαλειοποιήσει και τη θεσπισμένη κατά προηγούμενο χρόνο χρηστική για τους σκοπούς του νομοθεσία, μία νομοθεσία που δεν ήταν «δική» του αλλά είχε θεσπισθεί και ακολούθως εφαρμοσθεί από δημοκρατικά εκλεγμένες Κυβερνήσεις.¹⁹⁷

Αναφορικά με την *ακροαματική διαδικασία*, τούτη τη διηύθυνε ο Πρόεδρος του Εκτάκτου Στρατοδικείου, με την παρουσία στην έδρα τεσσάρων στρατοδικών, ενώ χρέη Εισαγγελέα εκτελούσε ο Βασιλικός Επίτροπος. Από τις φωτογραφίες που δημοσιεύθηκαν στον τύπο της εποχής, όπως και σχετικά βίντεο, διακρίνουμε σε πάγκους κάτω από τη δικαστική έδρα τα «ευρήματα» των αστυνομικών ερευνών, κυρίως έντυπες προκηρύξεις, γραφομηχανές, εκρηκτικό υλικό κλπ., να εκτίθενται ως τεκμήρια ενοχής των κατηγορουμένων. Επιπλέον, συχνά τις δίκες παρακολουθούσαν απεσταλμένοι ξένων οργανισμών ως παρατηρητές καθώς και μέσα μαζικής ενημέρωσης του εξωτερικού.

Ως προς τη *σύνθεση* του εν λόγω δικαιοδοτικού οργάνου σημειώνουμε πως οι Πρόεδροι ήταν στρατιωτικοί, ενώ στρατοδίκες και Βασιλικοί Επίτροποι προέρχονταν μεν κυρίως από τη στρατιωτική δικαιοσύνη, όχι όμως απαρέγκλιτα καθώς αρκετοί εξ αυτών και δη εκ των Βασιλικών Επιτρόπων προέρχονταν από την τάξη των Εισαγγελικών λειτουργών. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας η στρατιωτική φύση του εν λόγω δικαιοδοτικού οργάνου δεν αλλοιωνόταν από την παρουσία πολιτών στην έδρα του καθώς όπως κατωτέρω θα αναφέρουμε και οι πολίτες Βασιλικοί Επίτροποι στις αγορεύσεις τους δεν παρέλειπαν να αναφερθούν στο Στρατό κυρίως για να τον εκθειάσουν. Εξάλλου, επαρκές και καταλυτικό δηλωτικό της φύσης ενός

¹⁹⁶ Αλιβιζάτος Ν., *όπ.π.*, σελ. 635-636

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 630-631

δικαιοδοτικού οργάνου στοιχείο είναι πρωτίστως το όνομά του. Η παρουσία πολιτών Βασιλικών Επιτρόπων- κατά τη γνώμη μας δικαιολογούνταν από πρακτικούς λόγους, καταδείκνυε και τη σύμπλευση μίας μικρής μερίδας της κοινωνίας με το Καθεστώς.

Ως προς την *άσκηση ενδίκων μέσων* κατά των αποφάσεων των Εκτάκτων Στρατοδικείων, σημειώνουμε την εισαγωγή της Αίτησης Αναθεώρησης δυνάμει του αρ. 1 του υπ'αρ. 183/07.05.1969 Βασιλικού Διατάγματος.¹⁹⁸ Το δικαίωμα προς άσκηση αίτησης αναθεώρησης αναγνωριζόταν αναδρομικά από την 21^η Απριλίου στους καταδικασθέντες ή αθωωθέντες «λόγω έμπρακτης μετάνοιας ή συνδρομής λόγου αποκλεισμού του καταλογισμού». Ωστόσο, το Καθεστώς φρόντισε να συνοδεύσει την «φιλελεύθερη» αυτή νομοθετική ρύθμιση με την εισαγωγή «αμυντικών ρητρών» και πιο συγκεκριμένα, από την άσκηση του ένδικου αυτού μέσου εξαιρούνταν τα εγκλήματα τα οποία λόγω της «βαρύτητάς τους, της προσωπικότητας του δράστη, των συνθηκών τέλεσης και του σκοπού στον οποίο απέβλεπαν, στρέφονταν κατά της δημόσιας τάξης και ασφάλειας» και δη κατά την ανέλεγκτη (εν. μη υποκείμενη σε περαιτέρω ένδικα μέσα) κρίση του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου (αρ. 2). Σημειωτέον ότι οι περισσότεροι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν για την ως άνω κατηγορία, το σκοπό διασάλευσης της δημόσιας τάξης και ασφάλειας.

Πέραν του αντικειμενικού «αυτοσκοπού» καταστολής της αντιδικτατορικής δράσης που τα Έκτακτα Στρατοδικεία επιτελούσαν με την απαγγελία των ποινών κατά των κατηγορουμένων, το Καθεστώς επιχείρησε να χρησιμοποιήσει τις δίκες ενώπιον των εν λόγω δικαιοδοτικών οργάνων με την απώτερη σκοπιμότητα της ιδεολογικής καταστολής των αντιφρονούντων. Προς το σκοπό αυτό, το Καθεστώς επέτρεψε τη δημοσίευση των πρακτικών των δικών στις εφημερίδες προκειμένου τόσο να βελτιώσει την εικόνα του, όσο και για να αποκτήσει ιδεολογικό έρεισμα έναντι των αντιστασιακών, ιδίως αυτών που αντιπροσώπευαν τον πνευματικό κόσμο,¹⁹⁹ προσάγοντάς τους σε «δίκες ιδεών». Οι σχετικές δημοσιεύσεις ήταν αρχικά αποσπασματικές και κυρίως επιλεκτικές, ωστόσο μετά την άρση της προληπτικής λογοκρισίας τον Οκτώβριο του 1969,²⁰⁰ επετράπησαν και εκτενέστερα δημοσιεύματα. Μάλιστα, τα δημοσιεύματα σχετικά με τις δίκες ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων καταλάμβαναν σημαντική έκταση στα φύλλα των εφημερίδων, συνήθως στο πρωτοσέλιδο, πλαισιωμένα από ειδήσεις από το αστυνομικό δελτίο, τη διεθνή

¹⁹⁸ ΦΕΚ 88 Τεύχος Α, 10.05.1969

¹⁹⁹ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1433

²⁰⁰ Ρήγος Α., *όπ.π.*, σελ. 232

ειδησεογραφία και άρθρα καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος, ενώ δεσπόζουσα θέση είχαν οι ειδήσεις σχετικά με τη δράση των στελεχών της «Κυβέρνησης» και το εν γένει «κυβερνητικό έργο» το οποίο και συνήθως εκθειαζόταν. Κατωτέρω θα εξετάσουμε στις δικαστικούς αγώνες της αντιδικτατορικής οργάνωσης «Πατριωτικό Μέτωπο» ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων, όπως δημοσιεύθηκαν στον τύπο της εποχής και δη στην εφημερίδα «Μακεδονία» εστιάζοντας στο προφίλ των *κατηγορουμένων*, τις *κατηγορίες* για τις οποίες παραπέμφθηκαν, τη δομή και το χαρακτήρα της *ακροαματικής διαδικασίας*. Στόχος μας παραμένει η διερεύνηση του ρόλου των δικαιοδοτικών αυτών οργάνων στην καταστολή της αντιδικτατορικής δράσης, καθώς και η ανάδειξη της φύσης του Καθεστώτος και των μεθόδων επιβολής και αυτοπροστασίας του, όπως και της αντιστασιακής δράσης απέναντί του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: Δίκες του Πατριωτικού Αντιδικτατορικού Μετώπου

Καθώς προείπαμε, το Πατριωτικό Μέτωπο –μετέπειτα Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο, στο εξής ΠΑΜ- συγκροτήθηκε από πολιτικά στελέχη και αρχηγούς νεολαιών σχετιζόμενων με την Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά στις 30 Απριλίου του 1967. Δέον να σημειώσουμε πως η ΕΔΑ μετατράπηκε σε μαζικό κόμμα τον Ιούλιο του 1964 μετά από πανελλήνια οργανωτική σύσκεψη, ενώ δυνάμει απόφασης της 8^{ης} ολομέλειας του ΚΚΕ το Φεβρουάριο του 1965, στο εσωτερικό της ΕΔΑ δρούσαν ως «κόμμα μέσα στο κόμμα» τα λεγόμενα «κομματικά στηρίγματα», ήτοι οι ανασυγκροτημένες εν Ελλάδι οργανώσεις του ΚΚΕ.²⁰¹ Με τον τρόπο αυτό το από το 1947 παράνομο Κομμουνιστικό Κόμμα επεδίωκε τη νομιμοποίησή του εν τοις πράγμασιν, καθώς η ΕΔΑ λειτουργούσε ως προμετωπίδα του. Σχετικά με τις οργανώσεις νεολαιών, κυρίαρχη συμμετοχή στη συγκρότηση και τη δράση του ΠΑΜ είχαν τα μέλη της Δημοκρατικής Κίνησης Νεολαίας Γρηγόρη Λαμπράκη.²⁰² Η ΔΚΝΛ ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Μίκη Θεοδωράκη κατόπιν συνεννοήσεως με την ΕΔΑ και το ΚΚΕ στις 8 Ιουνίου του 1965 ύστερα από ζυμώσεις που επακολούθησαν τη δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγορίου Λαμπράκη.²⁰³ Εν συνεχεία, η ΔΝΚ

²⁰¹ Νικολακόπουλος Η., *όπ.π.*, σελ. 347

²⁰² Κουζινόπουλος Σ., *Οι Μεγάλες Πολιτικές Δολοφονίες στη Θεσσαλονίκη του 20^{ου} αιώνα*, Ιανός, Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 225

²⁰³ Παπαθανασίου Ι., *Η Νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του '60, Αρχειακές Τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2009, σελ. 75-76

Γρηγόρης Λαμπράκης συγχωνεύθηκε με τη νεολαία της ΕΔΑ και συγκρότησαν τη Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη (ΔΝΛ).²⁰⁴

Το ΠΑΜ, το οποίο έλαβε και επίσημα την υποστήριξη του ΚΚΕ δυνάμει απόφασης της 11^{ης} Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος τον Ιούνιο του 1967,²⁰⁵ δικτυώθηκε γρήγορα και από την Αθήνα επέκτεινε τη δράση του στη Θεσσαλονίκη ως τρόπον τινά «παράρτημα», μάλιστα, στη συμπρωτεύουσα διατηρούσε τις δυναμικότερες ομάδες αντίστασης της πόλης.²⁰⁶ Αναφορικά με τη φύση της δράσης και τη μεθοδολογία της οργάνωσης, το Πατριωτικό Μέτωπο, επικεντρώθηκε εν αρχή σε ηπιότερες ενέργειες όπως η διανομή φυλλαδίων, η εικονογράφηση συνθημάτων και η τοποθέτηση κρυφών μεγαφώνων από τα οποία εκπέμπονταν συνθήματα κατά του Καθεστώτος.²⁰⁷ Το Μάιο του 1967 η οργάνωση ξεκίνησε να κυκλοφορεί την εφημερίδα «Νέα Ελλάδα», ενώ τον Αύγουστο του ίδιου έτους παρουσίασε πλούσια δράση στην Αθήνα με την ανάρτηση πανώ στο ξενοδοχείο «Ομόνοια» και πίσω από τα γραφεία της «Ολυμπιακής», την εκπομπή μαγνητοφωνημένων συνθημάτων στο Μαρούσι και την πλατεία Συντάγματος και την διαδήλωση δώδεκα μελών του στην οδό Ερμού.²⁰⁸ Στις δράσεις της οργάνωσης στη Θεσσαλονίκη ξεχωρίζουμε την τοποθέτηση φλογισμένης επιγραφής κοντά σε στρατιωτική δεξίωση²⁰⁹ και την αναγραφή συνθημάτων στο μαντρότοιχο του Γ' Σώματος Στρατού.²¹⁰ Στις δράσεις της οργάνωσης στη συμπρωτεύουσα περιλαμβάνεται επίσης και η κυκλοφορία της μονόφυλλης εφημερίδας «Αντιφασίστας» που τυπωνόταν από πολύγραφο που τα μέλη της οργάνωσης –συγκεκριμένα η ομάδα της Άνω Τούμπας-είχαν στην κατοχή τους.²¹¹

Η μεθοδολογία της οργάνωσης στην πορεία της δράσης της μεταστράφηκε και κατευθύνθηκε σε δυναμικότερες –ένοπλες πλέον- ενέργειες. Από αυτές ξεχωρίζουμε την ανατίναξη μίας κολόνας της ΔΕΗ κοντά στο Καυτατζόγλειο Στάδιο στη Θεσσαλονίκη στις 2 Σεπτεμβρίου του 1967, ενέργεια που αποσκοπούσε στη διακοπή

²⁰⁴ Νικολακόπουλος Η., *όπ.π.*, σελ. 348

²⁰⁵ 46 *αντιδικτατορικές οργανώσεις*, διαθέσιμο στο <https://commonality.gr/46-antidiktorikes-organosis/>, ανακτήθηκε την 24.07.2022

²⁰⁶ Ιστολόγιο Χρίστου Ζαφείρη, <https://thessmemory.wordpress.com/2016/04/18/>, ανακτήθηκε την 13.08.2020

²⁰⁷ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1433

²⁰⁸ Η Γνωστή-Άγνωστη Αντίσταση στη Χούντα, διαθέσιμο στο <http://www.iospress.gr/extra/antitasi67.htm>, ανακτήθηκε την 24.07.2022

²⁰⁹ Στο ίδιο

²¹⁰ Κουζινόπουλος, Σ. *όπ.π.*, σελ. 285

²¹¹ Στο ίδιο, σελ. 235

του ηλεκτρικού ρεύματος στο Αλεξάνδρειο Μέλαθρο όπου τελούνταν τα εγκαίνια της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, της πρώτης μετά την επιβολή του Πραξικοπήματος.²¹² Στόχος των μελών του ΠΑΜ που επιχείρησαν την ανατίναξη της κολόνας, μεταξύ των οποίων ήταν ο Γιάννης Χαλκίδης, ο Θεόδωρος Καζέλης, ο Γρηγόρης Παντής και ο Νάντης Χατζηγιάννης, ήταν να αμαυρωθεί η εικόνα του Καθεστώτος σε μία τόσο επίσημη περίπτωση που συγκέντρωνε τα φώτα της δημοσιότητας, το οποίο και επέτυχαν καθώς η ηλεκτροδότηση στο Αλεξάνδρειο Μέλαθρο διεκόπη για πέντε λεπτά, γεγονός που σχολιάστηκε διεθνώς.²¹³

Η ως άνω αντιδικτατορική ενέργεια ήταν χαρακτηριστική των οργανώσεων του Πρώτου Κύματος της αντίστασης που αποσκοπούσε στη δημιουργία αρνητικών εντυπώσεων για το δικτατορικό Καθεστώς και την ανάδειξη της μη καθολικής αποδοχής του. Η ενέργεια αυτή εξέγειρε όπως ήταν αναμενόμενο τα όργανα του Καθεστώτος που έδειξαν ιδιαίτερη σπουδή για τη σύλληψη των αντιστασιακών που την εκτέλεσαν. Πολύ σύντομα, τη νύχτα της 4^{ης} προς 5^η Σεπτεμβρίου του 1967 και μετά από συντονισμένη επιχείρηση δυνάμεων Χωροφυλακής, Ασφάλειας και ΚΥΠ, οι αστυνομικές δυνάμεις εισέβαλλαν στο κρησφύγετο του ΠΑΜ επί της άλλοτε οδού Φιλελλήνων αρ. 65 στη Θεσσαλονίκη εντοπίζοντας επί τόπου τους Γιάννη Χαλκίδα, Νάντη Χατζηγιάννη και Γρηγόρη Παντή, μέλη της οργάνωσης και πυροβολώντας εναντίον τους όσο εκείνοι επιχειρούσαν να διαφύγουν.²¹⁴ Ο Γιάννης Χαλκίδης, σιδεράς στο επάγγελμα και μέλος της Νεολαίας Λαμπράκη, έχασε τη ζωή του από τα πυρά των αστυνομικών δυνάμεων οι οποίες έδρασαν υπό την καθοδήγηση του μοίραρχου Νικολάου Τετραδάκου και του υπομοίραρχου Τιμολέοντος Δίπλα,²¹⁵ ενώ φυσικός αυτουργός της δολοφονίας σύμφωνα με τις μαρτυρίες των συντρόφων του Γιάννη Χαλκίδα ήταν ο αστυνομικός της Ασφάλειας Αντώνης Λεπενιώτης.²¹⁶ Άλλη δυναμική και ένοπλη ενέργεια της οργάνωσης ήταν η ανεπιτυχής ανατίναξη της Αμερικανικής Πρεσβείας στην Αθήνα το Σεπτέμβρη του 1970 από την ομάδα σαμποτάζ «Άρης»,²¹⁷ ομάδα που αποτελούνταν από μέλη του Ρήγα Φεραίου, της συνδεδεμένης με το ΠΑΜ νεολαίας του ΚΚΕ Εσωτερικού.²¹⁸ Το Καθεστώς, όπως ήταν φυσικό, φρόντισε μετά τη

²¹² Κουζινόπουλος Σ., *όπ.π.*, σελ. 237-238

²¹³ Στο ίδιο, σελ. 238-239

²¹⁴ Στο ίδιο, σελ. 243

²¹⁵ Ιστολόγιο Χρίστου Ζαφείρη, *όπ.π.*

²¹⁶ Κουζινόπουλος Σ. *όπ.π.*, σελ. 254

²¹⁷ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1433

²¹⁸ Voglis P., *όπ.π.*, σελ. 558

σύλληψη μελών της οργάνωσης του Πατριωτικού Μετώπου και για την ταχύτερη προσαγωγή τους ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων σε μία σειρά από δίκες τα πρακτικά των οποίων δόθηκαν στη δημοσιότητα μέσω των εφημερίδων. Μετά από σχετική έρευνα στην οικεία βιβλιογραφία και στα αρχεία των εφημερίδων, ειδικότερα της Εφημερίδας «Μακεδονία» εντοπίσαμε τις σημαντικότερες εκ των δικών μελών της οργάνωσης, τις οποίες επιχειρούμε να παραθέσουμε και να ερμηνεύσουμε κατωτέρω.

1. Αύγουστος 1967: Δύο Δίκες Μελών του ΠΑΜ (Εκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης).

Όπως αναφέραμε ανωτέρω, κατά το πρώτο έτος της Δικτατορίας το ΠΑΜ ανέπτυξε έντονη δράση τόσο στην Αθήνα, όσο και στη Θεσσαλονίκη, η οποία ως ήταν αναμενόμενο κινητοποίησε αστυνομικές και δικαστικές αρχές. Σε ότι αφορά την οργάνωση του ΠΑΜ στη Θεσσαλονίκη, 14 μέλη αυτής οδηγήθηκαν σε δίκη ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης την 31^η Αυγούστου, δίκη για την οποία ωστόσο δεν εντοπίσαμε εκτενή δημοσιεύματα, εντούτοις, σχετικά με κάποιους από τους κατηγορούμενους και τις ποινές που τους επεβλήθησαν πληροφορούμαστε από τον Χρ. Ζαφείρη και συγκεκριμένα καταδικάστηκαν οι: Μ. Σ. (ισόβια), Α. Σ. (20 χρόνια κάθειρξη), Λ. Μ. (18 χρόνια), Ι. Α. (7,5 χρόνια), Π. Χ. (7 χρόνια), Α. Χ. (3 χρόνια) και Α. Μ. (2 χρόνια).²¹⁹ Επιπλέον, τον ίδιο μήνα, άλλα δύο μέλη του ΠΑΜ, ο Μ. Α. και ο Θ. Κ. καταδικάστηκαν από το Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης σε ποινές φυλάκισης 5 και 2 χρόνων αντιστοίχως.²²⁰

2. Νοέμβριος 1967: Η Δίκη των 41 (Εκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης).

Μετά την έφοδο στο διαμέρισμα της οδού Φιλελλήνων και τη δολοφονία του μέλους του ΠΑΜ Ιωάννη Χαλκίδη την 5^η Σεπτεμβρίου 1967, οι αστυνομικές αρχές προέβησαν σε αθρόες συλλήψεις, με τον αριθμό των συλληφθέντων να ανέρχεται στους 100, από τους οποίους πολλοί υπέστησαν σκληρά βασανιστήρια.²²¹ Τελικώς 41 από τους συλληφθέντες, μέλη του ΠΑΜ, του ΚΚΕ και της Νεολαίας Λαμπράκη²²² – μεταξύ των οποίων και οι σύντροφοι του δολοφονηθέντος Ιωάννη Χαλκίδη, Γ. Π. και Φ. Χ.- προσήχθησαν ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης σε μία δίκη

²¹⁹ Ζαφείρης Χ., *όπ.π.*, σελ. 85

²²⁰ Στο ίδιο

²²¹ Κουζινόπουλος Σ., *όπ.π.*, σελ. 247

²²² «Η Απόφασις δια τους 41 του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 28 Νοεμβρίου 1967, σελ. 6

που ξεκίνησε στις 17 Νοέμβρη και περατώθηκε στις 26 Νοέμβρη του 1967.²²³ Μεταξύ των κατηγορουμένων απαντώνται αρκετοί φοιτητές, σπουδαστές, άνεργοι, συνταξιούχοι, ιδιωτικοί υπάλληλοι και ελεύθεροι επαγγελματίες, ήτοι πολίτες προερχόμενοι από την εργατική τάξη ή τα «κατώτερα» και «μεσαία» κοινωνικά στρώματα. Η δίκη πραγματοποιήθηκε στο Περίπτερο της Βιομηχανίας Σακχάρεως στις εγκαταστάσεις της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης για λόγους χωρητικότητας.²²⁴ Της διαδικασίας προήδρευε ο συνταγματάρχης της στρατιωτικής δικαιοσύνης Φ. Καραπάνος, ενώ χρέη Βασιλικού Επιτρόπου/Εισαγγελέα εκτελούσε ο εκ της πολιτικής δικαιοσύνης αντεισαγγελέας πλημμελειοδικών Α. Σταθόπουλος.²²⁵ Επαναλαμβάνουμε ότι η παρουσία πολιτών Βασιλικών Επιτρόπων ήταν συνήθης κατά τη διαδικασία των Εκτάκτων Στρατοδικείων.

Οι Κατηγορίες.

Οι συλληφθέντες κατηγορούνταν είτε ως «αρχηγοί» ή «οδηγοί», είτε ως «απλοί συστασιώτες» για παράβαση του ν. 509/1947 κατ' εξακολούθησιν και κατά συναυτουργία, ενώ επτά από τους κατηγορούμενους κατηγορήθηκαν και για απείθεια κατά της στρατιωτικής διαταγής.²²⁶ Ειδικότερα σύμφωνα με την κατηγορούσα αρχή, από 21.04 ως και τέλη Σεπτέμβρη του 1967 οι συλληφθέντες εντάχθηκαν στο ΚΚΕ ενώ «από κοινού και δια πλειόνων πράξεων συνιστώσων εξακολούθησιν του αυτού εγκλήματος επεδίωξαν την εφαρμογή ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την διά βιαίων μέσων ανατροπή του πολιτεύματος και του κρατούντος κοινωνικού συστήματος και ενήργησαν υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν», (άρ. 2 παρ. 1 του ν. 509/47) συμμορφούμενοι στις εντολές του ΚΚΕ.²²⁷ Παράβαση του ως άνω νομοθετήματος ήταν η διενέργεια παράνομων εράνων για τη συλλογή χρημάτων προς ενίσχυση του ως άνω «μηχανισμού», η στρατολόγηση νέων μελών, η προμήθεια οπλισμού και πολεμοφοδίων προς εξοπλισμό της οργάνωσης, η παροχή προστασίας σε κρυπτόμενους και καταζητούμενους κομμουνιστές προκειμένου να δημιουργηθεί η κατάλληλη «ψυχολογία» στο λαό προς ενστερνισμό των «ανατρεπτικών κομμουνιστικών ιδεών» καθώς και ο σχετικός προσηλυτισμός.²²⁸

²²³ Κουζινόπουλος Σ., *ό.π.π.*, σελ. 247

²²⁴ «Η Απόφασις δια τους 41 του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 28 Νοεμβρίου 1967, σελ. 11

²²⁵ Στο ίδιο

²²⁶ «Η Δίκη των 41 του ΠΑΜ», *Ριζοσπάστης*, 30 Ιουλίου 1976, σελ. 3

²²⁷ «Η Απόφασις δια τους 41 του Πατριωτικού μετώπου» *Μακεδονία*, 28 Νοεμβρίου 1967, σελ. 6

²²⁸ Στο ίδιο

Όπως είναι ευκολονόητο, μία από τις βασικές ενέργειες που αποδόθηκαν ως κατηγορίες σε μέλη της οργάνωσης ήταν η ανατίναξη της κολώνας της ΔΕΗ από το ΠΑΜ ανήμερα των εγκαινίων της Διεθνούς Έκθεσης την 02.09.1967, της οποίας επακολούθησε 3 ημέρες αργότερα η αστυνομική επιχείρηση στο κρησφύγετο της οργάνωσης και η δολοφονία του Ιωάννη Χαλκίδη. Κατά το παραπεμπτικό βούλευμα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών μάλιστα, ο σύντροφος του Χαλκίδη και κατηγορούμενος στη δίκη των 41 Φ. Χ. ανήκε σε ομάδα η οποία «απεπειράθη να ανατινάξει στύλον της ΔΕΗ διά του οποίου μετεφέρετο ηλεκτρικόν ρεύμα υψηλής τάσεως εκ του υποσταθμού Δόξης εις τον χώρον της Διεθνούς Εκθέσεως...το σχέδιο της ομάδος περιλάμβανε ρίψην αυτοσχέδιων βομβών, την ανάρτηση φωτεινών επιγραφών, την παρακολούθησιν των κινήσεων των επισήμων, τη διεξαγωγή παράνομων εράνων, την προμήθειαν οπλισμού, τη στρατολόγηση νέων μελών και την παροχή προστασίας σε κρυπτόμενους και καταζητούμενους κομμουνιστάς.»²²⁹

Καταθέσεις Μαρτύρων Κατηγορίας.

Κατά την κατάθεση του αξιωματικού της Ασφάλειας Βασιλείου Καραμήτσου, ο οποίος πήρε μέρος και στην επιχείρηση στο κρησφύγετο της οδού Φιλελλήνων, ο εκ των κατηγορουμένων Χρ. Μ. «τον Μάιον (εν.1967) ανεχώρησεν εις Νάουσαν προφανώς δια να συγκροτήσει ένοπλα τμήματα μελλοντικώς αν του εδίδετο η εντολή».²³⁰ Παρατηρούμε ότι ο μάρτυρας αναφέρεται αφηρημένα σε μία πιθανολογούμενη πρόθεση για μία μελλοντική ενέργεια. Συνεχίζει την κατάθεση του αναφερόμενος στα κατ' εκείνον ηγετικά στελέχη του ΠΑΜ Εφραιμίδη, Μπριλάκη και Φιλίνη για τους οποίους αναφέρει πως έφτασαν στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο (εν. 1967) «δια τον συντονισμόν των ενεργειών με το εδώ παράνομο κλιμάκιο. Εις πραγματοποιηθείσαν τον Αύγουστο εις Αθήνας σύσκεψιν εγένετο μνεία διά τη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης όπου έπρεπε να φανεί το Πατριωτικό Μέτωπο. Απεφασίσθη η αναγραφή συνθημάτων, η τοποθέτηση μαγνητοφώνου διά την μετάδοσιν από μεγαφώνου συνθημάτων, η ανύψωση μπαλονιών καθώς και πράξεις βίας ή σαμποτάζ.»²³¹ Επισημαίνουμε πως και στο σημείο αυτό της κατάθεσής του ο μάρτυρας αναφέρεται σε ένα συνωμοτικό σχέδιο, το οποίον αν και χαρακτηριστικό της δράσης των αντιστασιακών οργανώσεων δεν αφορά τετελεσμένα αδικήματα παρά μόνο

²²⁹ «Η Δίκη των 41 του ΠΑΜ», *Ριζοσπάστης*, 30 Ιουλίου 1976, σελ. 3

²³⁰ Στο ίδιο

²³¹ «Η Δίκη των 41 του ΠΑΜ», *Ριζοσπάστης*, 30 Ιουλίου 1976, σελ. 3 και 7

εικαζόμενες προθέσεις. Άλλος αξιωματικός της Ασφάλειας, με το επώνυμο Κατσίμπας, αναφέρει για το Χρ. Μ. πως «ήταν αρχηγός του Πατριωτικού Μετώπου στη Θεσσαλονίκη και πως αυτός συγκρότησε το Κλιμάκιο της Τούμπας».²³²

Συμπληρωματικές της δημοσίευσης στις εφημερίδες πληροφορίες λαμβάνουμε από την οικεία βιβλιογραφία, η οποία στηρίχθηκε και σε μαρτυρίες/συνεντεύξεις εμπλεκομένων. Όπως μας πληροφορεί ο δημοσιογράφος Σ. Κουζινόπουλος κατά την εξέλιξη της εν λόγω δίκης ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου κι ενόσω εξεταζόταν το ζήτημα της ανατίναξης της κολόνας και της επιγενόμενης αυτή αστυνομικής επιχείρησης, οι αστυνομικές αρχές εμφάνισαν στο ακροατήριο ένα περίστροφο υποστηρίζοντας ότι τούτο ανήκε στον Ιωάννη Χαλκίδη.²³³ Επ' αυτού και σύμφωνα με την κατάθεση του μάρτυρα κατηγορίας ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου, υπομοίραρχου Σελίμη «οι πρώτοι πυροβολισμοί ερρίφθησαν από την τριάδα Χαλκίδη, Χατζηγιάννη και Παντή. Εις τους πυροβολισμούς απήντησαν οι αστυνομικοί. Το διαμέρισμα είχε νοικιαστεί από τον Χαλκίδη με ψευδώνυμο. Εντός αυτού ευρέθησαν διάφορα κομμουνιστικά έντυπα, ένα αφρολέξ επί του οποίου εγράφητο συνθήματα, καθώς και ένα περίστροφο εις την βάση του παραθύρου της κουζίνας».²³⁴ Επιπροσθέτως, σύμφωνα με την επ' ακροατηρίω κατάθεση του μάρτυρα κατηγορίας ανθυπασπιστή της Ασφάλειας Βασιλείου Καραμήτσου «Παραβιάσαμε την θύραν της οικίας και τότε ερρίφθησαν εναντίον μας δύο πυροβολισμοί και εν συνεχεία άλλοι δύο. Ανταποδώσαμε τότε κι εμείς τα πυρά», ενώ κατά την κατάθεση του μάρτυρα κατηγορίας μοίραρχου Τετραδάκου, υπεύθυνου για την εν λόγω αστυνομική επιχείρηση, ο Χαλκίδης δεν άφησε δαχτυλικά αποτυπώματα στο περίστροφο που είχε στην κατοχή του γιατί το κρατούσε τυλιγμένο με πανί.²³⁵ Σημειώνουμε πως σε συνέντευξή του στο δημοσιογράφο Σπ. Κουζινόπουλο, ο κατηγορούμενος Φ. Χ. σύντροφος του Χαλκίδη και παρών κατά την ως άνω αστυνομική επιχείρηση, διέψευσε τις ως άνω καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας υποστηρίζοντας ότι οι αστυνομικοί ξεκίνησαν να πυροβολούν χωρίς καμία προειδοποίηση και πως ο Χαλκίδης τραυματίστηκε το πρώτον από πυρά μέσα στο διαμέρισμα και τραυματισμένος κατάφερε να πηδήξει στον ακάλυπτο χώρο διπλανής οικοδομής στην προσπάθειά του

²³² «Η Δίκη των 41 του ΠΑΜ», Ριζοσπάστης, 30 Ιουλίου 1976, σελ. 7

²³³ Κουζινόπουλος Σ., *όπ.π.*, σελ. 247

²³⁴ «Η Δίκη των 41 του ΠΑΜ», Ριζοσπάστης, 30 Ιουλίου 1976, σελ. 7

²³⁵ Στο ίδιο

να διαφύγει.²³⁶ Κατά δε τη μαρτυρία του Γ. Π., επίσης παρόντος στο περιστατικό της εφόδου, ο Χαλκίδης θανατώθηκε από τον αξιωματικό της Ασφάλειας Αντώνιο Λεπενιώτη ο οποίος τον πυροβόλησε πισώπλατα.²³⁷

Η αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου.

Η αγόρευση του αντεισαγγελέα Πλημμελειοδικών Α. Σταθόπουλου, Βασιλικού Επιτρόπου²³⁸ στη Δίκη των 41 ήταν πολύωρη, από αυτή δε εντοπίζουμε χαρακτηριστικά σημεία. «Από του Μαΐου περίπου του 1967 ήρχισαν σημειούμενα εις την Βόρειον Ελλάδα εκδηλώσεις παράνομοι...η διανομή προκηρύξεων, η αναγραφή συνθημάτων, συσκέψεις και κινήσεις στρεφόμεναι κατά του κράτους...» σημειώνει ο Βασιλικός Επίτροπος και επισημαίνει ότι σκοποί του «πατριωτικού μετώπου» είναι η διά της βίας ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης, με απόδειξη αυτών την ύπαρξη δυναμίτιδας και ενός περιστρόφου που κατασχέθηκε. Επιπλέον, «άπαντες οι κατηγορούμενοι και μη συλληφθέντες, τα δρώντα στη Βόρεια Ελλάδα μέλη του πατριωτικού μετώπου πιστεύουν εις τον Κομμουνισμόν...το πατριωτικό μέτωπο είναι παιδί του ΚΚΕ και η εντολή για τη συγκρότησιν του εδόθη από τα Κράτη του σιδηρού παραπετάσματος...αν ανατρέξουμε στην πρόσφατον ιστορία της πατρίδος μας και αναμνησθώμεν ότι έπραξε το ΕΑΜ, θα αχθώμεν εις το ασφαλές συμπέρασμα ότι το πατριωτικό μέτωπο επιδιώκει εφαρμογήν του Κ.Κ. και όχι αποκατάσταση της δημοκρατίας...είναι γνωστό ότι και το ΕΑΜ της κατοχής ενεφανίσθη ως επιδιώκον την απελευθέρωση της πατρίδας από τους κατακτητάς και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας...διέπραξαν φρικαλέα εγκλήματα έναντι των Ελλήνων και τελικώς το ΕΑΜ αντί να πραγματοποιήσει τας υποσχέσεις του, οργάνωσε τον τραγικό Δεκέμβριον του 1944...». Σημειώνουμε πως η αγόρευση έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια μίας δίκης στο πρώτο έτος της χουντικής διακυβέρνησης και το καθεστώς έδειχνε ιδιαίτερη σπουδή να εδραιωθεί στις συνειδήσεις των πολιτών και να νομιμοποιήσει την εξουσία του. Με την αγόρευσή αυτή ο Βασιλικός Επίτροπος στοχοποιώντας το ΚΚΕ –και το ΕΑΜ- αναδεικνύει τον αντικομμουνιστικό χαρακτήρα του Καθεστώτος επιχειρώντας να καταδείξει την ηθική και ιδεολογική υπεροχή του. Στην ίδια κατεύθυνση, ο Βασιλικός Επίτροπος δεν παρέλειψε στην αγόρευσή να προπαγανδίσει υπέρ της επικείμενης «ψήφισης» του Συντάγματος του 1968 αναφέροντας πως «Η Δημοκρατία

²³⁶ Κουζινόπουλος Σ., *όπ.π.*, σ., σελ. 243

²³⁷ Στο ίδιο, σελ. 245

²³⁸ «Η Απόφασις δια τους 41 του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 28 Νοεμβρίου 1967, σελ. 6

δεν πρόκειται να καταργηθεί και το νέον Σύνταγμα, το οποίο θα τεθή υπό την κρίσιν του Ελληνικού Λαού είναι ένα δημοκρατικό Σύνταγμα. Παραλλήλως θα θεμελιώσιν την δημοκρατίαν επί νέων βάσεων ώστε να είναι ανίκανοι οι εχθροί της να την βλάψουν και να την ανατρέψουν».²³⁹ Στο απόσπασμα αυτό, ο Βασιλικός Επίτροπος στοχοποιεί εκ νέου τους «εσωτερικούς» εχθρούς της Δικτατορίας, όχι μόνο τους Κομμουνιστές αλλά συλλήβδην τους αντιφρονούντες αυτής, η δε αναφορά στις «νέες βάσεις της δημοκρατίας», μπορούμε να συνάγουμε πως ταυτίζεται με την μελλοντική πρόβλεψη περί αναστολής εφαρμογής των ελευθεριών που δήθεν προστάτευε το επερχόμενο Σύνταγμα του 1968.

Στη συνέχεια της αγόρευσής του, ο Βασιλικός Επίτροπος επιδίδεται σε ένα είδος πολιτικής κατήχησης, σημειώνοντας «...εάν αυτοί –εν. οι εχθροί της Δημοκρατίας, οι κομμουνιστές- επίστευον πράγματι εις την δημοκρατίαν ή την ελευθερίαν, θα έπρεπε να παύσουν να πιστεύουν στον ερυθρόν ολοκληρωτισμόν. Να αποκηρύξουν τας κομμουνιστικάς αντιλήψεις των. Δημοκρατία και Κομμουνισμός είναι έννοιαι ασυμβίβασται...».²⁴⁰ Εξακολουθεί μάλιστα την αγόρευσή του με ένα καταφανώς παράδοξο για ένα Καθεστώς υπό το Κράτος του οποίου η δράση των πολιτικών κομμάτων έχει ανασταλεί, αναφέροντας «...όταν –εν. οι κομμουνιστές- επιδιώκουν την καθιέρωσιν ενός πολιτικού καθεστώτος κατά το οποίον ο λαός θα ψηφίζει ένα κόμμα μόνον, δεν είναι δυνατόν να πιστεύουν ό,τι υποστηρίζουν διά των συνθημάτων των.»²⁴¹ Η αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου συμπληρώνεται με το εγκώμιο του Στρατού ο οποίος είναι «σαρξ εκ της σαρκός λαού», καθώς και με τη στηλίτευση του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος των κομμουνιστικών καθεστώτων, το οποίο ο Βασιλικός Επίτροπος παρομοιάζει με «αγροτικές φυλακάς» ή «νευρολογικήν κλινικήν».²⁴² Τέλος ο Βασιλικός Επίτροπος ολοκληρώνει την αγόρευσή του σημειώνοντας πως η υπόθεση θα κριθεί βάσει των αληθινών συνθημάτων και αφού αφαιρεθεί το προσωπείο του Πατριωτικού Μετώπου, προτείνοντας ασφαλώς την ενοχή όλων των κατηγορουμένων.²⁴³

²³⁹ «Η Απόφασις δια τους 41 του Πατριωτικού Μετώπου», Μακεδονία, 28 Νοεμβρίου 1967, σελ. 6

²⁴⁰ Στο ίδιο

²⁴¹ Στο ίδιο

²⁴² «Η Δίκη εις το Έκτακτον Στρατοδικείον. Η αγόρευσις του Βασιλικού Επιτρόπου», Μακεδονία, 28 Νοεμβρίου 1967 σελ. 11

²⁴³ Στο ίδιο

Η ως άνω αγόρευση, όπως τουλάχιστον δημοσιεύθηκε στον Τύπο σε δημοσίευμα της Εφημερίδας Μακεδονία προ της άρσης της προληπτικής λογοκρισίας, κατά τη γνώμη μας υπερχειλίζει τους σκοπούς μίας αγόρευσης κατηγορούμενων ποινικών αδικημάτων, καθώς βρίθεται προπαγανδιστικών πολιτικών στοιχείων προς εξυπηρέτηση του στρατοκρατικού και αντικομμουνιστικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου του οποίου επισημαίνει σαφώς τον χαρακτήρα σε όλη της σχεδόν την έκταση. Να επισημάνουμε πως στο εν λόγω δημοσίευμα ουδεμία αναφορά γίνεται στο περιεχόμενο των αγορεύσεων των συνηγόρων υπεράσπισης για ευκολονόητους λόγους, ενώ δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην τήρηση των δικονομικών κανόνων, της εξασφάλισης των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων και των προϋποθέσεων της δημοσιότητας της ακροαματικής διαδικασίας²⁴⁴, σε μία προσπάθεια να καταδείξει το Καθεστώς την πίστη του στη νομιμότητα και τις διαδικασίες της. Ωστόσο, σύμφωνα με μεταπολιτευτικά δημοσιεύματα, τα δικονομικά δικαιώματα των κατηγορουμένων καταστρατηγήθηκαν, καθώς οι συνήγοροί τους έλαβαν γνώση της δικογραφίας 1-2 ημέρες πριν με αποτέλεσμα να μην έχουν επαρκή χρόνο να προετοιμαστούν και ως εκ τούτου αρκετοί από αυτούς να παραιτηθούν, ενώ αιτήματα αναβολής για καλύτερη προετοιμασία της υπεράσπισης και παραπομπής στα πολιτικά δικαστήρια απορρίφθηκαν από την έδρα του Έκτακτου Στρατοδικείου, γεγονός που επέσυρε τη διεθνή κριτική από ξένους ραδιοφωνικούς σταθμούς, αλλά και της Διεθνούς Ένωσης Νομικών.²⁴⁵

Σε απάντηση σχετικών «παραπόνων», ο Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης κατά τις εντολές του Καθεστώτος εξέδωσε ανακοίνωση κατά την οποία «η δίκη διεξάγεται ομαλότατα. Οι κατηγορούμενοι απολαύουσι πασών των εγγυήσεων υπερασπίσεώς των προς εξέτασιν. Τοιαύτη ανοχή παρατηρείται έναντι αυτών κατά την διαδικασίαν ώστε τίνες τούτων εκτρέπονται και εις κηρύγματα ιδεών αντεθνικού περιεχομένου. Συνήγοροί των παρίστανται εικοσάς δικηγόρων εν οίς και δύο μέλη του διοικητικού συμβουλίου του ημετέρου δικηγορικού συλλόγου επιλεγέντες παρ' αυτών και ασκούντες τα καθήκοντά τους ακωλύτως. Η είσοδος στο ακροατήριον είναι ελευθέρα εις πάντας αδιακρίτως...».²⁴⁶

²⁴⁴ «Η Δίκη εις το Έκτακτον Στρατοδικεῖον. Η αγόρευσις του Βασιλικού Επιτρόπου», *Μακεδονία*, 28 Νοεμβρίου 1967 σελ. 11

²⁴⁵ «Η Δίκη των 41 του ΠΑΜ», *Ριζοσπάστης*, 30 Ιουλίου 1976, σελ. 3

²⁴⁶ «Η Απόφασις δια τους 41 του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 28 Νοεμβρίου 1967, σελ. 11

Οι Ποινές.

Το Έκτακτο Στρατοδικείο επέβαλε βαρύτατες ποινές²⁴⁷ για τους κατηγορούμενους τους οποίους έκρινε ένοχους και συγκριμένα ισόβια κάθειρξη για τους Χρ. Μ. και Κ. Β. ως αρχηγών, 20 χρόνια κάθειρξη για τους Γρ. Π. ως αρχηγό, Κ. Κ. ως οδηγό, Φ. Χ. ως αρχηγό, 18 χρόνια κάθειρξη για τον Ευ. Α. ως συστασιώτη, 15 χρόνια κάθειρξη για τους Γ. Κ. και Ι. Λ. ως συστασιώτες, 12 χρόνια κάθειρξη για τον Κ. Π. ως συστασιώτη, 14 χρόνια κάθειρξη για την Α. Σ.-Κ. ως οδηγό, 5 χρόνια φυλάκιση για τους Σ. Σ., Χρ. Σ. και Χ. Γ. ως συστασιώτες, 10 μήνες φυλάκιση για τον Σ. Λ. και 4 μήνες φυλάκιση για τον Ν. Γ. Με αναστολή εκτέλεσης της ποινής καταδικάστηκαν οι κατηγορούμενοι Ν. Α. ως συστασιώτης (4 χρόνια), Ω. Ο. (3,5 χρόνια) ως συστασιώτης, Χ. Ζ. ως συστασιώτης (3 χρόνια), Α. Β. (2,5 χρόνια), Κ. Κ., (2 χρόνια) ως συστασιώτης, Ι. Τ. (2 χρόνια), Ε. Μ. (1 χρόνο), ενώ η ποινή της εκτόπισης επιβλήθηκε στους Λ. Μ. και Κ. Γ.

3. Νοέμβριος 1967: Δίκη των 32 του Πατριωτικού Μετώπου (Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών).

Σχεδόν ταυτόχρονα με τη δίκη των 41 του ΠΑΜ της Θεσσαλονίκης, διεξαγόταν και αντίστοιχη δίκη ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών με κατηγορούμενους 32 μέλη της οργάνωσης στην Αθήνα, η οποία δίκη περατώθηκε την 21 Νοεμβρίου του 1967.²⁴⁸ Η σχεδόν ταυτόχρονη διεξαγωγή των δύο δικών κατά τη γνώμη μας καταδεικνύει τόσο μία συντονισμένη επιχείρηση συλλήψεων και προσαγωγών αλλά και τη διάθεση του Καθεστώτος να επιφέρει διπλό και μαζικό χτύπημα στην οργάνωση, εκπέμποντας παράλληλα ένα ηχηρότερο μήνυμα καταστολής της οργάνωσης προς την κοινωνία με ταυτόχρονη επισήμανση της νομιμότητας του Καθεστώτος. Μάλιστα, σε σχετικό δημοσίευμα της Εφημερίδας «Μακεδονία» γίνεται ειδική μνεία στην πλήρη δημοσιότητα της δίκης «όπως γίνεται εις όλας τας δημοκρατικές χώρας του κόσμου», κατά τους κανόνες που υπαγορεύει η δεοντολογία της «ελεύθερης και ανεπηρέαστου δικαιοσύνης», αποστομωτική απόδειξη σε όλους όσοι αποκαλούν το Καθεστώς «φασιστικόν» και «τυραννικόν».²⁴⁹

²⁴⁷ «Η Απόφασις δια τους 41 του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 28 Νοεμβρίου 1967, σελ. 6

²⁴⁸ «Η Απόφασις δια τα μέλη του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 22 Νοεμβρίου 1967, σελ. 1

²⁴⁹ «Ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου δικάζονται εις Αθήνας 32 άτομα δια σειράν ανατρεπτικών ενεργειών», *Μακεδονία*, 16 Νοεμβρίου 1967 σ. 3

Οι Κατηγορίες.

Με Πρόεδρο του Δικαστηρίου τον εφέτη Δουμπόγια και Βασιλικό Επίτροπο τον Εισαγγελέα Σόλωνα Παπαδόπουλο, στους κατηγορούμενους αποδιδόταν παράβαση του άρ. 2 παρ. 1 του ν. 509/47 καθώς ούτοι επεδίωξαν την «εφαρμογή ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την διά βιαίων μέσων ανατροπή του πολιτεύματος και του κρατούντος κοινωνικού συστήματος», διενήργησαν προσηλυτισμό και μάλιστα σύμφωνα με την απόφαση της 11^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ και με «τις έξωθεν εντολάς».²⁵⁰ Μάλιστα στο κατηγορητήριο γινόταν ειδική μνεία στον Μίκη Θεοδωράκη -του οποίου σημειωτέον η δίκη διαχωρίσθηκε καθώς δεν μπορούσε να είναι παρών κατά την εν λόγω δικάσιμο λόγω ασθενείας του- και την από αυτόν δήλωση καταγγελίας της «Επαναστατικής Κυβερνήσεως» προς τον ξένο τύπο και τις πρεσβείες, καθώς και η συγκρότηση του Πατριωτικού Μετώπου με δική του πρωτοβουλία.²⁵¹ Ειδικότερα, στους κατηγορούμενους αποδίδονταν οι πράξεις της σύστασης παράνομης κομμουνιστικής οργάνωσης με την επωνυμία «Πατριωτικό Μέτωπο» προς το σκοπό της οργάνωσης των μελών του ΚΚΕ, ο προσηλυτισμός οπαδών άλλων κομμάτων, η διανομή προκηρύξεων και «τρικ» με κομμουνιστικό περιεχόμενο, η έκδοση και κυκλοφορία δελτίων πληροφοριών, η αναγραφή αντεθνικών συνθημάτων σε δημόσια μέρη, η ανάρτηση πανό με ανατρεπτικά συνθήματα, η έκδοση και κυκλοφορία της εφημερίδας «Νέα Ελλάδα», η αναμετάδοση μηνυμάτων και συνθημάτων.²⁵² Επιπροσθέτως, κατά το κατηγορητήριο οι προσαχθέντες απέστειλαν μέλη της οργάνωσης στο Παρίσι προκειμένου να εκπαιδευτούν στη χρήση εκρηκτικών υλών προς το σκοπό της διενέργειας σαμποτάζ και δολιοφθορών, ενώ εκεί προμηθεύτηκαν εξαρτήματα τυπογραφείου προς έκδοση εφημερίδας.²⁵³

Μάρτυρες Κατηγορίας.

Ο πρώτος εκ των μαρτύρων κατηγορίας²⁵⁴, αστυνόμος Β. Λάμπρου στην κατάθεσή του αναφέρθηκε μεταξύ άλλων στη δράση του Μίκη Θεοδωράκη, την καταγγελτική του δήλωση κατά του Καθεστώτος στις ξένες πρεσβείες και τον ξένο

²⁵⁰ «Ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου, Δικάζονται εις Αθήνας 32 άτομα διά σειράν ανατρεπτικών ενεργειών», *Μακεδονία*, 16 Νοεμβρίου σ. 1

²⁵¹ «Ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου, Δικάζονται εις Αθήνας 32 άτομα διά σειράν ανατρεπτικών ενεργειών», *Μακεδονία*, 16 Νοεμβρίου σ.3

²⁵² Στο ίδιο

²⁵³ Στο ίδιο

²⁵⁴ Στο ίδιο

τύπο και τη συγκρότηση της οργάνωσης κατά τη διάρκεια συγκέντρωσης την 30.04.1967 ανήμερα του Πάσχα στην οικία του Π. Δελημήτσου, στην οδό Παξών αρ. 6, με τη συμμετοχή των Βότση, Πανούση, Μίσιου και Μανωλά, πρόσωπα που αποτελούσαν τη λεγόμενη «επιτροπή του Πάσχα». Ο μάρτυρας αναφέρθηκε ιδιαίτερα στον εκ των κατηγορουμένων Κ. Φ. τον οποίο προσδιορίζει ως «νου και κινητήριο δύναμη» της οργάνωσης καθώς διέθετε προσόντα αρχηγού και συνωμοτική πείρα έχοντας εκπαιδευθεί στη σχολή κατασκοπείας «Μπελογιάννη» στη Ρωσία, ο δε Μίκης Θεοδωράκης ήταν κατά το μάρτυρα ένα πιόνι που χρησιμοποιήθηκε από τους «σκληρούς» της οργάνωσης λόγω της δημοτικότητάς του. Ο αστυνόμος Μάλλιος στην κατάθεσή του αναφέρθηκε στους σκοπούς του ΚΚΕ περί εγκαθίδρυσης του προλεταριάτου, για τους οποίους σκοπούς το κόμμα ενεργοποιήθηκε μετά την 21^η Απριλίου, το οποίο και ήταν σε άμεση γνώση της υπηρεσίας εθνικής ασφαλείας η οποία και παρακολουθούσε τη δράση ύποπτων προσώπων, ένα από τα οποία ήταν και ο Κ. Φ. Μάλιστα ο μάρτυρας ήταν επιφορτισμένος με την παρακολούθηση του Κ. Φ. τον οποίο και συνέλαβε βρίσκοντας επάνω του 16.000 δρχ. και μία προκήρυξη του Πατριωτικού Μετώπου. Ο μάρτυρας αποδίδει ηγετικό ρόλο στην οργάνωση στον Κ. Φ., αποκαλώντας τον Θεοδωράκη «όργανο» του πρώτου.

Μάρτυρες Υπεράσπισης.

Όπως πληροφορούμαστε από δημοσίευμα της Εφημερίδας «Μακεδονία»,²⁵⁵ όλοι οι μάρτυρες υπεράσπισης κατέθεσαν ότι δε γνωρίζουν κάτι για τη συγκεκριμένη υπόθεση και περιορίστηκαν να αναφερθούν στον πρότερο βίο των κατηγορουμένων διατυπώνοντας κρίσεις και απόψεις για τις υπό κρίση πράξεις τις οποίες απέδωσαν στο γεγονός ότι οι κατηγορούμενοι «παρεσύρθησαν από τις γνωστές κομμουνιστικές μεθόδους» όπως την τακτική των κομμουνιστών να αναζητούν «εθνικόφρονες για να πλουτίσουν το δίκτυό τους».

Οι Απολογίες των Κατηγορουμένων.

Ο Κ. Φ. στην απολογία²⁵⁶ του διαμαρτυρήθηκε ότι παρεμποδίστηκε να προσαγάγει ως μάρτυρες υπεράσπισής τους προσωπικότητες όπως ο Ι. Πασσαλίδης, ο Γ. Παπανδρέου και ο Π. Κανελλόπουλος, ενώ επεσήμανε ότι ο Μίκης Θεοδωράκης δεν

²⁵⁵ «Δια τα 32 δικάζόμενα μέλη του Πατριωτικού Μετώπου, ο Βασιλικός Επίτροπος πρότεινε τας ποινάς», *Μακεδονία*, 18 Νοεμβρίου 1967, σ. 1

²⁵⁶ «Αι καταθέσεις των μαρτύρων και αι απολογίαι όλων των κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 18 Νοεμβρίου 1967, σ. 7

ασθενεί αλλά παρεμποδίστηκε να παρευρεθεί κατά τη δικάσιμο προκειμένου να μην απαντήσει στους υπαινιγμούς της κατηγορούσας αρχής κατά των κατηγορουμένων. Ο κατηγορούμενος απολογούμενος εξήγησε ότι το Πατριωτικό Μέτωπο δεν αποσκοπούσε στη βίαιη ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος. Μάλιστα κατά τον Κ. Φ., και το ίδιο του ΚΚΕ αποσκοπούσε στην εθνική αλλαγή και το σοσιαλισμό, μέσω όμως της διεξαγωγής ελεύθερων εκλογών και κατ'ακολουθίαν, όλες οι πράξεις του κατηγορητηρίου είναι καθ'όλα νόμιμες. Αναφορικά με την όποια συμμετοχή του στις πράξεις αυτές, απέφυγε να απαντήσει, αρκέστηκε δε να δηλώσει μέλος του Πατριωτικού Μετώπου και του ΚΚΕ.

Ο εκ των κατηγορουμένων Ι. Λ. στην απολογία του²⁵⁷ υποστήριξε ότι δεν είναι κομμουνιστής, ούτε συνεργαζόμενος με το Πατριωτικό Μέτωπο, ωστόσο συμφωνεί με τους κομμουνιστές ως προς κάποιους από τους σκοπούς που επιδιώκουν, καθώς είχε λάβει από τα μέλη της οργάνωσης διαβεβαιώσεις ότι δε θα χρησιμοποιηθεί βία προς ανατροπή του κοινωνικού Καθεστώτος, μάλιστα επεσήμανε ότι το Πατριωτικό Μέτωπο δε χρησιμοποίησε κανένα βίαιο μέσο. Αναφορικά με τις επισκέψεις των Θεοδωράκη και Κ. Φ. στο σπίτι του εξήγησε πως δεν αντιπροσώπευαν το ΚΚΕ, η δε ιδρυθείσα από τον Θεοδωράκη Νεολαία Λαμπράκη ήταν νόμιμη οργάνωση. Παραδέχθηκε ωστόσο ότι ανέγνωσε ερωτηματολόγιο που παρέλαβε από τον Κ. Φ. στον Μίκη Θεοδωράκη προκειμένου να μαγνητοφωνηθεί συνέντευξη του τελευταίου.

Η εκ των κατηγορουμένων Ι. Λ., σύζυγος του ανωτέρω στην απολογία της²⁵⁸ δήλωσε άγνοια περί τα πολιτικά, ενώ επεσήμανε πως κατά τις επισκέψεις του Θεοδωράκη στο σπίτι της, απουσίαζε στο σπίτι της μητέρας της. Σχετικά με τη μεταφορά 3.000 δολαρίων από το Παρίσι στην Αθήνα, πράξη η οποία της αποδόθηκε, δήλωσε ότι της τα έδωσε ο Ζήσης Θεός τον οποίον δεν γνώριζε ως κομμουνιστή, προκειμένου να τα παραδώσει στο Θεοδωράκη καθώς αποτελούσαν πληρωμή δικαιωμάτων από δίσκους. Αναφορικά με έτερη πράξη που της αποδόθηκε, ήτοι την μεταφορά μαγνητοταινίας από την Αθήνα στο Παρίσι, δήλωσε πως θεωρούσε ότι τούτη είχε γραμμένα τραγούδια του Λόρκα.

²⁵⁷ «Αι καταθέσεις των μαρτύρων και αι απολογίαι όλων των κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 18 Νοεμβρίου 1967, σελ. 7

²⁵⁸ Στο ίδιο

Ο αδελφός της Ι. Α. κατηγορούμενος Ι. Π. παραδέχθηκε στην απολογία του²⁵⁹ πως ανήκε ιδεολογικά στην Ένωση Κέντρου και πως πράγματι εντάχθηκε στο Πατριωτικό Μέτωπο γιατί «κάτι έπρεπε να κάνει» και πως συμάχησε με τους κομμουνιστές γιατί είχε προς τούτο την κατά κάποιον τρόπο «άδεια του κ. Παπανδρέου» καθώς και αυτός είχε πάρει την ίδια θέση. Επιπλέον, αν και παραδέχθηκε πως στα κομμουνιστικά καθεστώτα έχει καταργηθεί η δημοκρατία, εντάχθηκε στο Πατριωτικό Μέτωπο υπό την ηγεσία του κομμουνιστή Θεοδωράκη καθώς είχε πρακτική εμπειρία για «τι πρέπει να εργασθούν». Τέλος, παραδέχθηκε ότι υποβοηθούσε τις μετακινήσεις του Μίκη Θεοδωράκη με το αυτοκίνητο της αδελφής του, Ι. Α.

Η κατηγορούμενη Σ. Α. στην απολογία της²⁶⁰ κατέθεσε πως δεν είναι μέλος του Πατριωτικού Μετώπου καθώς αρνήθηκε τη συμμετοχή της όταν της προτάθηκε, ωστόσο παραδέχθηκε ότι επισκεπτόταν τον Θεοδωράκη τον οποίο είχε γνωρίσει μέσω του ήδη αποβιώσαντος συζύγου της, σε μέρη όπου εκείνος κρυβόταν, ενώ του εξασφάλισε και η ίδια φιλοξενία στο σπίτι του αδελφού της, Ρ. Γ., όπου και τον επισκεπτόταν σαν οικοδέσποινα.

Ιδιαίτερο περιεχόμενο εντοπίζουμε στην απολογία του κατηγορούμενου Ρ. Γ., αδελφού της Σ. Α.²⁶¹ Ο Ρ. Γ. επεσήμανε πως από νεαρή ηλικία ήταν μέλος «εθνικών» οργανώσεων και επομένως ήταν αδύνατο να έχει ενταχθεί στην οργάνωση. Τόνισε μάλιστα πως κατά τη διάρκεια του «συμμοριτοπόλεμου» βοήθησε στην ανακάλυψη σαμποτάζ που οργάνωσαν οι κομμουνιστές στο στρατό, τον δε Μίκη Θεοδωράκη τον οποίο θεωρεί «εξοφλημένον» από πολιτική άποψη, τον μετέφερε μόνο μία φορά, ως χάρη στην αδελφή του.

Η αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου.²⁶²

Όπως και σε άλλες δίκες ενώπιον των εκτάκτων στρατοδικείων, η αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου Σόλωνα Παπαδόπουλου εκκινεί με ένα εν μέρει πολιτικό λογύδριο. Ο Βασιλικός Επίτροπος ανοίγει την αγόρευσή του εκθειάζοντας το πολίτευμα της βασιλευομένης δημοκρατίας. Ακολούθως περιαιτολογεί και ομιλεί για

²⁵⁹ «Αι καταθέσεις των μαρτύρων και αι απολογίαι όλων των κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 18 Νοεμβρίου 1967, σελ. 7

²⁶⁰ «Αι καταθέσεις των μαρτύρων και αι απολογίαι όλων των κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 18 Νοεμβρίου 1967, σελ. 7

²⁶¹ Στο ίδιο

²⁶² «Η Τρίτη μέρα της δίκης εις το στρατοδικείο Αθηνών. Η αγόρευσις του Βασιλικού Επιτρόπου», *Μακεδονία*, 18 Νοεμβρίου 1967, σελ. 7

τις ευαισθησίες, την έλλειψη σκληρότητας και τον ανθρωπισμό του και τη σημαία του καθήκοντός του ως Βασιλικού Επιτρόπου δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στην αμεροληψία του και το γεγονός ότι δεν ανήκει σε κανένα πολιτικό κόμμα. Μάλιστα θέλοντας να υπογραμμίσει την «απεριόριστο ελευθερία» που το Έκτακτο Στρατοδικείο –και συνακόλουθα το Καθεστώς- εξασφαλίζει, σημειώνει πως οι πολιτικές πεποιθήσεις των πολιτών είναι αδιάφορες για την κατηγορούσα αρχή, ενώ εκείνο που την ενδιαφέρει είναι η προσβολή της δημόσιας τάξης και η κοινωνική αναστάτωση. Διακηρύττει ακολούθως ο Βασιλικός Επίτροπος, ότι οι δικάζόμενοι κατηγορούμενοι δεν διώκονται για τις πολιτικές τους πεποιθήσεις και πως δεν ενδιαφέρει το δικαστήριο αν είναι κομμουνιστές. Ωστόσο, η ιδιότητά τους προσιδιάζει στις πράξεις για τις οποίες κατηγορούνται, πράξεις ανατρεπτικές κατά την έννοια του αρ. 2 του ν. 509/1947 για τον οποίο νόμο ο Βασιλικός Επίτροπος σπεύδει να τονίσει ότι ψηφίσθηκε από μία «έγκυρον φωνήν» (εν. το Κοινοβούλιο) και ενεργοποιήθηκε ξανά λόγω της «ανώμαλης» κατάστασης που επικρατούσε στη χώρα.

Εν συνεχεία, ο Βασιλικός Επίτροπος αναφέρεται στη «γνήσια» δημοκρατία, από την οποία εξαιρεί τους ανέργους και τους αστράτευτους. Με την επισήμανση αυτή, εισέρχεται στην υποστήριξη του κατηγορητηρίου για έκαστο των κατηγορουμένων. Ξεχωρίζουμε μερικά σημεία αναφορικά με τους κατηγορούμενους Κ.Φ. και Ι. Λ. Ειδικότερα για τον Κ. Φ., σημειώνει πως είναι άτομο ανεπάγγελτο και πως σε ηλικία 38 ετών δεν είχε ακόμη ολοκληρώσει τις σπουδές του στο Πολυτεχνείο της Θεσσαλονίκης καθώς είχε προσβληθεί από το «μιάσμα» (εν. τον κομμουνισμό), ενώ δεν παραλείπει να υπενθυμίσει ότι έχει ήδη καταδικασθεί μία φορά για κατασκοπεία. Ειδικότερα, κατά τον Βασιλικό Επίτροπο, ο Κ. Φ. ήταν ένας από τους χίλιους πράκτορες της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα, τους οποίους το κράτος αυτό χρησιμοποιούσε ήδη πριν από την 21^η Απριλίου προς το σκοπό της επικράτησης του «πανσλαβισμού», τους μισθοδοτούσε δε σε ρούβλια, ούτως δικαιολογείται η εύρεση του οικείου νομίσματος στα γραφεία της ΕΔΑ. Με άλλα λόγια ο Επίτροπος στηρίζει τις κατηγορίες κατά του Κ. Φ. στην προηγούμενη καταδίκη του για κατασκοπεία και τον εντοπισμό των ρουβλίων. Αναφορικά με τον Ι. Λ., ο Βασιλικός Επίτροπος σημειώνει πως η ανάμειξη του στην υπό κρίση υπόθεση είναι αδικαιολόγητη εξαιτίας των ευγενών του καταβολών ως υιού Ναυάρχου που τιμήθηκε από το στρατό και υπηρέτησε ως Αυλάρχης. Στάθηκε ιδιαίτερα δε ο Βασιλικός Επίτροπος στο γεγονός ότι ο Ι. Λ. δεν είχε υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία.

Στη συνέχεια της αγόρευσής του ο Βασιλικός Επίτροπος πλέκει το εγκώμιο του Ελληνικού Στρατού, τον οποίο αποκαλεί «καμάρι του λαού». Μάλιστα, παρομοίασε το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου με το Κίνημα στο Γουδί το 1909, αποδίδοντας «τιμή και δόξα» στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο που απέτρεψε επερχόμενες συμφορές για τη χώρα, όπως και ο Ελληνικός Στρατός δια των συνταγματαρχών ανέλαβε την εξουσία «για να αναδιοργανώσει το κράτος και δια να μεγαλουργήσει ο ελληνισμός», απέτρεψε δε την «απειλή της πατρίδας από ορισμένους εκ πεποιθήσεως, πίστεως και εξυφάνσεως κομμουνιστάς...». Αφού συνέχισε με το εγκώμιο του «εντίμου σώματος των Ελλήνων αξιωματικών», πρότεινε τις ποινές.

Οι Ποινές.²⁶³

Εντέλει την 21^η Νοεμβρίου 1967, εικοσιένα άτομα καταδικάστηκαν με τις ακόλουθες ποινές: Κ. Φ. και Ι. Λ. (ως οδηγοί) σε ισόβια, Ι. Π. (οδηγός 15 χρ.), Α. Π. (οδηγός 12 χρ.), Σ. Α. (οδηγός 10 χρ.), Ι. Λ., Κ. Λ. (5 χρ.) Γ. Μ. και Η. Μ. (5 χρ.), Ε. Δ. (5 χρ. με τριετή αναστολή), Η. Μ. (απλούς συστασιώτης, 4 χρ.), Ε. Π., Α. Δ. και Ν. Μ. (3,5 χρ. Με τριετή αναστολή), Δ. Τ., Αι. Α., Ε. Β., Γ. Κ., Κ. Β., Α. Μ., Μ. Τ. και Ν. Χ. (3 χρ. Με τριετή αναστολή), ενώ 10 άτομα αθώωθηκαν.

4. Ιανουάριος 1969 (Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών)

Γίνεται μνεία σε δίκη μελών του ΠΑΜ και του Ρήγα Φεραίου στο Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών στις 22 και 23 Ιανουαρίου του 1969, όπου και οι κατηγορούμενοι Χρ. Ρ., Δ. Δ., Σ. Α. και Μ. Κ. αθώωθηκαν για τη θανατηφόρα έκρηξη της 30/11/67 στο δώμα του υπουργείου Δικαιοσύνης, ωστόσο καταδικάστηκαν σε ποινές 16 χρόνων για την εν γένει αντιδικτατορική τους δράση, ενώ έτερο κλιμάκιο του ΠΑΜ δικάστηκε ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών τον Ιούλιο του 1970.²⁶⁴ Δυστυχώς για τις δίκες αυτές δεν εντοπίσαμε εκτενείς δημοσιεύσεις, παρά μόνο την ως άνω σύντομη αναφορά.

5. Μάιος του 1969: Η Δίκη των 39 (Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης)

Κατά το έτος 1968, το Καθεστώς, εξοργισμένο από τη δράση του Πατριωτικού Μετώπου συγκεντρώνει τις δυνάμεις καταστολής του για να εξαρθρώσει την οργάνωση. Την 9^η Μαΐου του 1968 αστυνομικές δυνάμεις αξιοποιώντας σχετικές

²⁶³ «Η απόφασις δια τα μέλη του «Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 22 Νοεμβρίου 1967, σ. 1

²⁶⁴ *Η Γνωστή-Άγνωστη αντίσταση κατά της Χούντας*, <http://www.iospress.gr/extra/antistasi71.htm>, ανακτήθηκε την 13.07. 2020

πληροφορίες, πέτυχαν τη σύλληψη μεταξύ άλλων του άλλοτε βουλευτή της ΕΔΑ και στελέχους του ΚΚΕ Γιώργη Τσαρουχά στα διόδια της Λεπτοκαρυάς Πιερίας.²⁶⁵ Κατά την επίσημη ανακοίνωση, ο Τσαρουχάς απεβίωσε μετά τη σύλληψή του λόγω καρδιακής προσβολής, ωστόσο μεταπολιτευτικά έγινε γνωστό πως ο θάνατός του επήλθε συνεπεία των κακώσεων που υπέστη κατά την παραμονή του στα γραφεία της ΚΥΠ στη Θεσσαλονίκη, ήτοι σκληρών βασανιστηρίων.²⁶⁶ Σημειωτέον ότι ο Τσαρουχάς είχε προ της επιβολής του πραξικοπήματος επιλεγεί από το ΚΚΕ προκειμένου να ηγηθεί παράνομου μηχανισμού στη Θεσσαλονίκη σε περίπτωση δικτατορίας, για το λόγο δε αυτό κρυβόταν επισταμένα κυρίως με τη βοήθεια του Θ. Καζέλη.²⁶⁷ Της σύλληψης του Τσαρουχά ακολούθησε έφοδος των αστυνομικών αρχών στο κρησφύγετο του ΠΑΜ στον οδό Γραβιάς –αξιοποιήθηκαν τα κλειδιά που βρέθηκαν στο αυτοκίνητο στο οποίο επέβαινε ο Τσαρουχάς- και η συνακόλουθη σύλληψη μελών της οργάνωσης, όπως ο Θεόδωρος Καζέλης και ο Αργύρης Μπάρας.²⁶⁸ Της θεαματικής αυτής «επιτυχίας» των διωκτικών αρχών κατά του Πατριωτικού Μετώπου, ακολούθησαν σημαντικές δίκες ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου.

Στις 14 Μαΐου του 1969 ξεκίνησε ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης το οποίο συνεδρίαζε σε ειδικά διαμορφωμένο περίπτερο της Διεθνούς Έκθεσης, η δίκη 39 ατόμων παραπεμφθέντων με την κατηγορία της παράβασης του άρθρου 2 παρ. 1 και 2 του ν. 509/1947 και συγκεκριμένα γιατί «από την επομένη της 21^{ης} Απριλίου του 1967 συνέστησαν οργάνωσιν υπό τον τίτλον «Πατριωτικόν Μέτωπον» με σκοπόν την ανατροπήν της παρούσης Κυβερνήσεως και την μεταβολή του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος», ενώ όπως και σε άλλες δίκες, οι κατηγορούμενοι διαχωρίζονται σε «αρχηγούς» (8), «οδηγούς» (15) και «απλούς στασιώτες» (16).²⁶⁹ Μεταξύ των κατηγορουμένων εντοπίζουμε τεχνίτες και μικροεπαγγελματίες. ενώ δεκαεπτά από τους κατηγορούμενους ήταν φοιτητές που δικάστηκαν ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου πριν την εκδήλωση του μαζικού φοιτητικού κινήματος. Κάποιοι από τους κατηγορούμενους επίσης όπως προέκυψε από την ακροαματική διαδικασία ήταν μέλη του «Ρήγα Φεραίου». Πρόεδρος ορίστηκε ο Συνταγματάρχης

²⁶⁵ «Συνελήφθησαν ηγετικά στελέχη του παράνομου κλιμακίου του ΚΚΕ δρόντος εις Θεσσαλονίκην», *Μακεδονία*, 10 Μαΐου 1968, σελ. 1

²⁶⁶ Κουζινόπουλος Σ., *όπ.π.*, σελ. 288-289

²⁶⁷ Στο ίδιο, σελ. 281

²⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 288

²⁶⁹ «Ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου. Ήρχισεν η δίκη των 39 ατόμων», *Μακεδονία*, 15 Μαΐου 1969, σελ. 1 και 7

Πεζικού Φωκίων Καραπάνος, χρέη Βασιλικού Επιτρόπου εκτελούσε ο αντεισαγγελέας πρωτοδικών –ήτοι εκ της πολιτικής δικαιοσύνης- Γ. Κουβέλης, ενώ οι στρατοδίκες και ο δικαστικός γραμματέας ήταν όλοι στρατιωτικοί. Οι επιμέρους ενέργειες που στοιχειοθετούσαν τις κατηγορίες ήταν οι συνήθειες, ήτοι μεταξύ άλλων η εκτύπωση και διανομή εντύπων και προκηρύξεων, αναγραφή αντικυβερνητικών συνθημάτων, η διενέργεια παράνομων εράνων, η συγκρότηση ομάδων σαμποτάζ εφοδιασμένων με περίστροφα, ενώ αναφέρεται χαρακτηριστικά και η απόπειρα ανατίναξης του στύλου της ΔΕΗ στις 02.09.1967 στην οποία πήρε μέρος και ο Ιωάννης Χαλκίδης.²⁷⁰ Από δημοσίευμα της εποχής πληροφορούμαστε πως τις συνεδριάσεις του Εκτάκτου Στρατοδικείου για τη δίκη των 39 του ΠΑΜ παρακολουθούσε Γάλλος δικηγόρος, ως απεσταλμένος παρατηρητής της παγκόσμιας ομοσπονδίας δημοκρατικών δικηγόρων, ενώ μαγνητοσκοπήθηκαν λήψεις της ακροαματικής διαδικασίας από γερμανικό τηλεοπτικό συνεργείο.²⁷¹ Τούτο, έχει ιδιαίτερη σημασία και θα πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την εξέταση των καταθέσεων των μαρτύρων κατηγορίας που επακολούθησαν, αλλά και της αγόρευσης του Βασιλικού Επιτρόπου.

Μάρτυρες Κατηγορίας

Ο πρώτος μάρτυρας, ανθυπασπιστής της εθνικής Ασφάλειας Βασίλειος Καραμήτσος, τον οποίον ήδη αναφέραμε ως εμπλεκόμενο στην αστυνομική επιχείρηση κατά την οποία δολοφονήθηκε ο Ιωάννης Χαλκίδης, ανέλωσε το πρώτο τμήμα της μαρτυρίας του σε ένα αντικομμουνιστικό λογύδριο. Συγκεκριμένα κατέθεσε πως το υπό δίκην κλιμάκιο αποτελεί συνέχεια των «εγκληματικών ενεργειών» του ΚΚΕ αναφερόμενος στην ιστορία του ΚΚΕ και ειδικότερα στη Θεσσαλονίκη, τη δράση του Νίκου Ζαχαριάδη, άλλοτε γενικού γραμματέα του κόμματος, που από τη Θεσσαλονίκη «έδωσε το σύνθημα της ανταρσίας» μετά την επιστροφή του από την Πράγα, την εφημερίδα «Ριζοσπάστης», αλλά και στα συλλαλητήρια των αγροτών του 1966 που κατά τη γνώμη του αποσκοπούσαν στην ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος υπό τις διαταγές του ΚΚΕ.²⁷² Στη συνέχεια της κατάθεσής του, ο Καραμήτσος σημειώνει πως προ της 21^{ης} Απριλίου δεν υπήρχε παράνομος μηχανισμός του ΚΚΕ στην πόλη καθώς ούτος ήταν ενταγμένος στην ΕΔΑ, ενώ αμέσως μετά το πραξικόπημα συγκεντρώθηκαν μέλη της Νεολαίας Λαμπράκη –νεολαίας συνδεδεμένης με την ΕΔΑ όπως προείπαμε-

²⁷⁰ «Ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου. Ήρchiσεν η δίκη των 39 ατόμων», *Μακεδονία*, 15 Μαΐου 1969, σελ. 7

²⁷¹ Στο ίδιο

²⁷² Στο ίδιο

με σκοπό να πραγματοποιήσουν αντικυβερνητικές εκδηλώσεις. Ο Καραμήτσος αναφέρθηκε εκτενώς και με λεπτομέρεια στη συγκρότηση της συνωμοτικής ομάδας από τους κατηγορούμενους, αλλά και σε επί μέρους ενέργειες των μελών της οργάνωσης αναφέροντάς αυτά ονομαστικά. Η κατάθεση του Καραμήτσου είναι μία περιγραφή συνωμοτικής δράσης των συγκεκριμένων μελών της Νεολαίας Λαμπράκη οποία, ακριβής ή όχι, αφορούσε τόσο ενέργειες που τελικά πραγματοποιήθηκαν, όσο και ενέργειες που παρέμειναν στο στάδιο του σχεδιασμού και προσπάθειες επαφών με το Μίκη Θεοδωράκη και το ΠΑΜ στην Αθήνα. Σε κάθε περίπτωση, η κατάθεση αυτή στηρίχθηκε σε μεγάλο μέρος στον επικεντρωμένο σε πρόσωπα συνδεδεμένα με την αριστερά μηχανισμό παρακολουθήσεων της Ασφάλειας.

Στην συνέχεια κατέθεσε ο μοίραρχος Παντ. Σελίμης, διοικητής του Α' παραρτήματος ασφαλείας. Ο Σελίμης ανέφερε στην κατάθεσή²⁷³ του πως η πρώτη εμφάνιση του Πατριωτικού Μετώπου στη Θεσσαλονίκη σημειώθηκε στις 27.05.1967 με τη διασπορά προκηρύξεων που καλούσαν τους πολίτες να κλειστούν στα σπίτια τους την 28^η Μαΐου του 1967 ημέρα κατά την οποία θα διενεργούνταν οι προ τις 21^{ης} Απριλίου προκηρυχθείσες εκλογές. Στη συνέχεια της κατάθεσής του φροντίζει να συνδέσει το ΠΑΜ με το παράνομο ΚΚΕ σημειώνοντας πως σε κρησφύγετο της οργάνωσης επί της οδού Σόλωνος στη Θεσσαλονίκη βρέθηκε μεταξύ άλλων έντυπο με την απόφαση της 12^{ης} ολομέλειας του ΚΚΕ, η οποία κατά τον μάρτυρα καλούσε τα μέλη του σε ένοπλο αγώνα. Μάλιστα, ενώ από την ανάγνωση της εν λόγω απόφασης στο ακροατήριο δεν προέκυψε κάλεσμα σε ένοπλο αγώνα παρά μόνο αναφορά σε ανατροπή του καθεστώτος, ο μάρτυρας επέμεινε σημειώνοντας πως «εφόσον γνωρίζομεν ότι ο κομμουνισμός επιδιώκει την ανατροπήν δι' επαναστάσεως συμπεραίνομεν ότι επεδιώχθη και ο ένοπλος αγών».

Ο Νικόλαος Τετραδάκος, υπομοίραρχος της Εθνικής Ασφάλειας με την κατάθεσή του²⁷⁴ επανέλαβε στοιχεία των καταθέσεων των προηγούμενων μαρτύρων. Αξιοσημείωτες είναι ωστόσο οι απαντήσεις που με την κατάθεσή του έδωσε σε ερωτήσεις που δέχθηκε σχετικά με την απόπειρα ανατίναξης του στύλου της ΔΕΗ στις 02.09.1967. Πιο συγκεκριμένα, σε ερώτηση του Βασιλικού Επιτρόπου σχετικά με το τι «θα έκαναν» οι κατηγορούμενοι αν επετύγχανε η ανατίναξη, ο Τετραδάκος απάντησε

²⁷³ «Υπό της ομάδος των 39 ατόμων, εσχεδιάζοντο ενέργγαι δυναμιτιστικάί», *Μακεδονία*, 17 Μαΐου 1969, σελ. 1

²⁷⁴ «Εις το Έκτακτον Στρατοδικείον, η Τρίτη ημέρα της δίκης, επερατώθησαν οι καταθέσεις των αστυνομικών μαρτύρων», *Μακεδονία*, 17 Μαΐου 1969 σελ. 5

«θα επιτίθοντο εναντίον των επισήμων και ίσως να διέπραττον δολοφονίας», ενώ σε ερώτηση Στρατοδική σχετικά με τη δράση του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ στη Θεσσαλονίκη, ο μάρτυρας με βεβαιότητα κατέθεσε πως αυτός ο μηχανισμός επεδίωκε να προετοιμάσει την «εξέγερσιν του λαού και την ανατροπήν του κοινωνικού καθεστώτος».

Οι Απολογίες των Κατηγορουμένων.

Επιλεκτικά θα αναφερθούμε σε απολογίες των κατηγορουμένων. Ο κατηγορούμενος Δ. Τ. με την απολογία του²⁷⁵ παραδέχθηκε την ένταξή του στο ΠΑΜ και τη συμμετοχή του στις εκδηλώσεις της οργάνωσης ενώ σημείωσε πως ο σκοπός της οργάνωσης ήταν να εργασθεί για «την ανατροπή της σημερινής κυβέρνησης για να δοθεί ο λόγος στον Ελληνικό λαό να εκφράσει ελεύθερα τη βούλησή του» και πως η τακτική του ήταν «ειρηνικής μορφής» αποκλείοντας τη χρήση βίας. Επιπλέον, με την απολογία του ο Δ.Τ. επεσήμανε πως «ό,τι γίνεται στην Ελλάδα σήμερα γίνεται με τη βοήθεια, την έγκριση των Αμερικανών». Ο κατηγορούμενος Δ. Π. με την απολογία του²⁷⁶ αρνήθηκε την κατηγορία του σκοπού ανατροπής του κοινωνικού καθεστώτος και σημείωσε πως ο σκοπός του ΠΑΜ ήταν η ανατροπή της κυβέρνησης. Δήλωσε επίσης πως η τοποθέτησή του στις ιδεολογικές γραμμές της Αριστεράς ήταν που παρακίνησε τη δράση του, ενώ αρνήθηκε να δεχθεί πως το ΠΑΜ επιθυμούσε τη βία με τις αυτοσχέδιες βόμβες και την ανατίναξη στύλων. Πρόσθεσε επίσης πως υπάρχει ρητή δήλωση του ΠΑΜ κατά την οποία οι εκρήξεις βομβών δεν έχουν σχέση με την οργάνωση και πως τα κείμενα της οργάνωσης είναι προσεγμένα προκειμένου να μην «αιματοκυλισθή και πάλι η Ελλάδα από τα λάθη που έγιναν από όλες τις πλευρές». Μάλιστα επικαλέστηκε τη συμμετοχή συγγενών του στους πολέμους και την προσήλωσή της στην εθνική ιδέα προκειμένου να υποστηρίξει πως η δράση του δεν ήταν αντεθνική. Ο κατηγορούμενος Ν. Μ. αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση καθώς είχε συλληφθεί το 1945 για «κατοχικά» αδικήματα, φυλακίσθηκε και απολύθηκε το 1964. Με την απολογία του²⁷⁷ δηλώνει μέλος της ΕΔΑ, κομμουνιστής και επιβεβαιώνει ότι εντάχθηκε στο ΠΑΜ στο οποίο συνέδραμε με όποιον τρόπο μπορούσε. Ωστόσο

²⁷⁵ «Εις το Έκτακτον Στρατοδικεῖον, απελογήθησαν 17 εκ των 39 δικάζομένων», *Μακεδονία*, 23 Μαΐου 1969, σελ. 1

²⁷⁶ «Η Έβδομη μέρα της δίκης εις το στρατοδικεῖον, αι απολογαί των κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 23 Μαΐου 1969, σελ. 5

²⁷⁷ «Εις το Έκτακτον Στρατοδικεῖον, απελογήθησαν ἄλλοι 14 εκ των κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 24 Μαΐου 1969, σελ. 5

αρνήθηκε ότι διέπραξε τις πράξεις που αναφέρονται στο κατηγορητήριο, όπως και την κατηγορία της βίαιης ανατροπής του καθεστώτος, σημειώνοντας μάλιστα ότι την 21^η Απριλίου το πολίτευμα ανατράπηκε και το Σύνταγμα καταργήθηκε. Σε σχετική παρατήρηση του Προέδρου σχετικά με το νέο Σύνταγμα (εν. του 1968) και την επικύρωση αυτού με δημοψήφισμα, ο Ν. Μ. απάντησε χαρακτηριστικά πως «δημοψήφισμα με στρατιωτικό νόμο δε γίνεται» ενώ στην πορεία της απολογίας του προσέθεσε πως σε κανένα κείμενο του ΠΑΜ δε γίνεται λόγος για χρήση βίας όπως αναφέρεται στο κατηγορητήριο.

Από τους κατηγορούμενους που παραδέχθηκαν περιφερειακή συμμετοχή και εξέφρασαν την μεταμέλειά τους ξεχωρίζουμε την απολογία του κατηγορούμενου Χ. Χ.²⁷⁸ Ο Χ. Χ., άλλοτε μέλος της Νεολαίας Λαμπράκη και της ΕΔΑ, ήρθε σε επαφή με μέλη του ΠΑΜ και συμμετείχε στη συγγραφή προκηρύξεων. Υποστήριξε πως η εμπλοκή του συνδέεται με παλαιότερες νεανικές του ανησυχίες και πως ο λόγος της μεταστροφής του συνίστατο στο ότι η «εθνική κυβέρνηση» τον έπεισε ότι «προσπαθεί για το καλό του Ελληνικού Λαού. Χάρισε τα αγροτικά χρέη και αύξησε τα μεροκάματα κατά 15% και έδωσε στους νέους τη δωρεάν παιδεία. Ακόμη αμνήστευσε και την υπόθεση ΑΣΠΠΑ.» Ο Χ. Χ. σε σχετική ερώτηση του Προέδρου του Στρατοδικείου αναγνώρισε πως η αλλαγή (εν. η «Επανάσταση») έφερε καλό στον τόπο και επιβεβαίωσε πως δε βασανίστηκε για να ομολογήσει σχετικά. Έτερος κατηγορούμενος, ο Θ. Π. παραδέχθηκε με την ομολογία του²⁷⁹ την παροχή συνδρομής στο ΠΑΜ με ποικίλους τρόπους όπως λ.χ. η διασπορά προκηρύξεων, η μεταφορά μελών με το αυτοκίνητό του. Ωστόσο και προκειμένου να απαλλαγεί σημείωσε πως η όποια συμμετοχή του οφειλόταν σε «προκατάληψη εναντίον της επαναστάσεως» η οποία επικρατούσε και την οποία βιάστηκε να κρίνει, προσθέτοντας χαρακτηριστικά πως αν είχε λίγο υπομονή, θα έβλεπε την πρόοδο που εν τω μεταξύ είχε γίνει και θα περίμενε την επάνοδο στον κοινοβουλευτισμό. Παραδέχθηκε ότι μετέφερε τους Καζέλη και Σπυριδάκη στη λίμνη του Άγρα για υπόθεση που είχε σχέση με το ηλεκτρικό ρεύμα, αναφερόμενος προφανώς στις προπαρασκευαστικές ενέργειες της ανατίναξης του στύλου της ΔΕΗ την 02.09.1967. Κατέθεσε επίσης ότι δεν επιθυμεί την ανατροπή του καθεστώτος και πως δε συμφωνεί με τους σκοπούς του ΠΑΜ. Σε σχετική ερώτηση του

²⁷⁸ «Η Εβδομη μέρα της δίκης εις το στρατοδικεϊον, αι απολογαί των κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 23 Μαΐου 1969, σελ. 5

²⁷⁹ «Εις το Έκτακτον Στρατοδικεϊον, απελογήθησαν άλλοι 14 εκ των κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 24 Μαΐου 1969, σελ. 5

Προέδρου επίσης, ανέφερε και αυτός ότι δεν πείσθηκε για να καταθέσει όσα κατέθεσε στην απολογία του και αναγνώρισε πως κατά τη διάρκεια της προφυλακίσεώς του έζησε σε ένα «υγιεινό περιβάλλον».

Ο κατηγορούμενος Α. Μ. στην απολογία του²⁸⁰ παραδέχθηκε πως είναι κομμουνιστής και πως εγκρίνει όλες τις ενέργειες του Πατριωτικού Μετώπου, ενώ συμπλήρωσε ευθαρσώς ενώπιον του δικαστηρίου πως «σκοπός μας ήταν να παλέψουμε με ειρηνικά και πολιτικά μέσα δια να ρίξουμε την κυβέρνηση». Εν συνεχεία αρνήθηκε τη συμμετοχή του στην επιχείρηση ανατίναξης του στύλου της ΔΕΗ την οποία του απέδωσε ο Καραμήτσος, ως σκευωρία. Σε άλλο σημείο της απολογίας του, ο Α. Μ. επιχείρησε να αναφερθεί στο χρόνο της κράτησής του, σημειώνοντας πως του προτάθηκε να υπογράψει δήλωση αποκηρύξεως του κομμουνισμού με αντάλλαγμα την ελευθερία του κι εκείνος αρνήθηκε. Ο Πρόεδρος του ζήτησε να περιορίσει την απολογία του στις πράξεις του κατηγορητηρίου, για να αποφύγει μία ομιλία με πολιτικά χαρακτηριστικά.

Ο κατηγορούμενος Θ. Κ. στην απολογία του²⁸¹ δήλωσε πως σαν μέλος της Νεολαίας Λαμπράκη και σαν κομμουνιστής είχε χρέος αν ενταχθεί στο Πατριωτικό Μέτωπο, για τις ενέργειες του οποίου αναλαμβάνει την ευθύνη. Αρνείται συμμετοχή στην ανατίναξη του στύλου της ΔΕΗ για την οποία εμμέσως αναφέρει πως ήταν ενέργεια που δε συμβάδιζε με τη συμφωνημένη μεθοδολογία της οργάνωσης, ενώ παράλληλα αρνήθηκε ότι οπλοφορούσε ή ότι ανήκε σε ομάδες κρούσης. Για να τιμήσει, όπως δήλωσε τον Ιωάννη Χαλκίδη, επεσήμανε πως ούτε ο Χαλκίδης οπλοφορούσε την επίμαχη νύχτα της καταδιώξεως και δολοφονίας του.

Ο κατηγορούμενος Α. Π. στην απολογία του²⁸² μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για την οργάνωση του Πατριωτικού Μετώπου. Σύμφωνα με τη διακήρυξη του Κεντρικού Συμβουλίου του Πατριωτικού Μετώπου την οποία επικαλέστηκε ο κατηγορούμενος, κάθε δυναμική ενέργεια είναι ξένη με την οργάνωση. Επομένως κάθε εμπλοκή της οργάνωσης με ενέργειες όπως η ανατίναξη του στύλου της ΔΕΗ δεν είχε σχέση με το ΠΑΜ καθώς δε συμβάδιζε με την προσδιορισμένη και συμφωνημένη μεθοδολογία του. Επιπλέον, αρνήθηκε ότι το ΚΚΕ απέστειλε τεχνίτες ειδικούς στα

²⁸⁰ «Η δίκη εις το έκτακτο στρατοδικείο, απελογήθησαν όλοι», Μακεδονία, 25 Μαΐου 1969

²⁸¹ «Η δίκη των 39 εις το έκτακτον στρατοδικεϊον, αι τελευταίαι απολογία», Μακεδονία, 25 Μαΐου 1969 σελ. 7

²⁸² Στο ίδιο

εκρηκτικά προς υποβοήθηση του ΠΑΜ, ότι λάμβανε χρήματα από τη Σουηδία και επίσης ότι τα μέλη του ΠΑΜ οπλοφορούσαν. Ακόμη, διαχωρίζει το ΚΚΕ/κόμμα από το ΠΑΜ και το Ρήγα Φεραίο που συνιστούσαν αντιστασιακές οργανώσεις, μάλιστα κατά τον Α. Π., το ΠΑΜ ήταν μια πρωτοβουλία αριστερών που ωστόσο ήθελε να συνεργασθεί με όλες τις αντιστασιακές οργανώσεις, καθώς το πρόγραμμα του ΠΑΜ δεν ήταν κομμουνιστικό. Για το λόγο αυτό, το διαχωρισμό δηλαδή του ΠΑΜ από το ΚΚΕ, δεν είναι ορθή κατά τον κατηγορούμενο η υπαγωγή αυτού και των άλλων κατηγορουμένων στην εφαρμογή του ν. 509/1947, ενώ και τα πειστήρια ενώπιον του δικαστηρίου δε συνιστούν τα βίαια ανατρεπτικά μέσα που το σχετικό νομοθέτημα προϋποθέτει. Ο Α. Π. επίσης συμπληρώνει την απολογία του τονίζοντας ότι το ΚΚΕ δεν είναι ανατρεπτικό, αλλά παραμένει προσηλωμένο στην ομαλότητα και πως επιθυμεί να κυβερνήσει τον τόπο μόνο δια του κοινοβουλευτισμού. Σε ερώτηση του Προέδρου αν στην απόφαση της 12^{ης} Ολομέλειας του ΚΚΕ, γίνεται λόγος για ένοπλη βία, ο Α. Π. διευκρίνισε ότι στην εν λόγω απόφαση γίνεται μνεία πως σε περίπτωση που όλες οι διέξοδοι προς την ομαλότητα αποκλεισθούν, τότε «ίσως οδηγηθούμε στην ανατροπή της κυβέρνησης με ανώμαλο τρόπο», τούτο ωστόσο δε σήμαινε προσφυγή στη βία. Κλείνοντας την απολογία του δήλωσε ότι η θέση του ΠΑΜ είναι η επιστροφή στην ομαλότητα, ωστόσο αν η κατάσταση παραταθεί ο λαός θα καταφύγει αναγκαστικά στη βία, την οποία το ΠΑΜ θέλει να αποφύγει.

Η Αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου.

Ο Βασιλικός Επίτροπος, αντεισαγγελέας Πρωτοδικών Γ. Κουβέλης, με τη αγόρευσή του²⁸³ ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης στις 26.05.1969 ζήτησε την ενοχή όλων των κατηγορουμένων προτείνοντας αυστηρές ποινές για έκαστο αυτών. Στη συνέχεια της αγόρευσής του ο Βασιλικός Επίτροπος, καταφανώς εκφεύγοντας από τα πραγματικά και νομικά στοιχεία της δίκης, επιχείρησε έναν ιδιότυπο ιστορικό παραλληλισμό σημειώνοντας «στρατιωτικήν καθαρώς επανάστασιν πολιτικού περιεχομένου αναφέρω την του 1909 εις το Γουδί καθ' ην ομάς νεαρωτάτων αξιωματικών υπό τον Συνταγματάρχην Ζορμπάν επαναστάτησε απομακρύνασα την κυβέρνησιν Ράλλη, με αποτέλεσμα να ανέλθη στην εξουσίαν η μεγάλη φυσιογνωμία του Ελευθερίου Βενιζέλου όστις καθηγίασεν την επανάστασιν και εδικαίωσεν τας ελπίδας του έθνους και εδημιούργησε την μεγάλη ιδέαν. Είναι δε γνωσταί εις ημάς, ως

²⁸³ «Θάνατον δια τον Μπάραν και ισόβια δια τρεις επρότεινε ο Επίτροπος», *Μακεδονία*, 27 Μαΐου 1969, σελ. 1 και 9

Ελλήνων αξιωματικών αι λαμπραί αυτά σελίδια της ιστορίας. Υπό αναλόγους συνθήκας ευρέθη η χώρα μας την 21^η Απριλίου 1967 οπότε αι ένοπλαι δυνάμεις....δι' ειρηνικής και αναιμάκτου επανάστασεως κατέλαβαν την εξουσίαν διά να παράσχουν εις τον λαόν την ευκαιρίαν να διασφαλίση την εθνικήν και κρατικήν ενότητα, να ανακαινήσει τον πολιτικόν και κοινοβουλευτικόν βίον, να συμβάλει εις την πρόοδον και την ευημερίαν.» Επίσης, στην αγόρευσή του ο Βασιλικός Επίτροπος κάνει ειδική μνεία στις «ηθικές αξίες» της Επανάστασης καθώς και στο Σύνταγμα του 1968 και το «δημοψήφισμα» που το επικύρωσε, συνδέοντας το με το Σύνταγμα του 1911 που ψηφίστηκε δύο χρόνια μετά το κίνημα στο Γουδί. Από τις ηχηρές αυτές διακηρύξεις στην αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου διακρίνουμε την προσπάθεια του Καθεστώτος διά των δικαιοδοτικών του οργάνων να νομιμοποιήσει τη στρατιωτική επέμβαση στα πολιτικά πράγματα συνδέοντας τη δική του επιβολή με ένα ιστορικό προηγούμενο σχετιζόμενο με τη λαμπερή προσωπικότητα ενός εκλεγμένου ηγέτη, του Ελευθερίου Βενιζέλου.

Επόμενο χαρακτηριστικό σημείο της αγόρευσης είναι η ειδική μνεία του Βασιλικού Επιτρόπου στο γεγονός ότι το καθεστώς της «Επανάστασης» της 21^{ης} Απριλίου, πέραν από το νέο δίκαιο που δημιούργησε, προστατεύεται και από την κείμενη νομοθεσία. Αναφέρεται δε ειδικότερα στα άρθρα 134 και 135 του τότε ισχύοντος Ποινικού Κώδικα περί εσχάτης προδοσίας, τον εμφυλιακό ν. 509/1947 με την επισημείωση ότι καμία κυβέρνηση από την ψήφισή του και εντεύθεν δεν τον κατήγγησε και το ν. ΔΞΘ/1912 Περί Καταστάσεως Πολιορκίας. Με την αναφορά του αυτή, ο Βασιλικός Επίτροπος καταδεικνύει την από το Καθεστώς εφαρμογή προηγούμενης νομοθεσίας η οποία είχε ψηφισθεί και εφαρμόσθηκε από δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις, συμπεραίνουμε με σκοπό την ανάδειξη της νομιμότητας στην οποία ήταν δήθεν προσηλωμένο.

Ως προς το ουσιαστικό αντικείμενο της δίκης, ο Βασιλικός Επίτροπος σημείωσε ότι από τις μαρτυρικές καταθέσεις και τις ομολογίες των κατηγορουμένων κατά την ακροαματική διαδικασία, αποδείχθηκε ότι αμέσως μετά την «Επανάσταση» της 21^{ης} Απριλίου, τα μη συλληφθέντα μέλη του παράνομου από το 1947 ΚΚΕ και της ΕΔΑ η οποία διαλύθηκε δυνάμει της υπ'αρ. 74/67 Πράξης του Υπουργικού Συμβουλίου και της Νεολαίας Λαμπράκη συγκράτησαν παράνομη οργάνωση με σκοπό να διαδώσουν στις μάζες τις ιδέες του ΚΚΕ με σκοπό την ανατροπή της Κυβέρνησης και του καθεστώτος. Πιο συγκεκριμένα αποδείχθηκε κατά τον Βασιλικό Επίτροπο η ύπαρξη

του Πατριωτικού Μετώπου και των παραφυάδων, του «Ρήγα» της «Νέας Ελλάδας» και του ΠΑΚ και πως τα στελέχη του «συνεσκέπτοντο, ελάμβανον αποφάσεις και τις μετέδιδον εις άλλα μέλη» με τελικό σκοπό τη βίαιη ανατροπή της Κυβέρνησης και του Καθεστώτος. Συγκεκριμένα φυσικά τεκμήρια που ανευρέθησαν σε κρησφύγετα της οργάνωσης, όπως οι αποφάσεις της 11^{ης} και 12^{ης} ολομέλειας της κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, κρίθηκαν αποφασιστικής σημασίας για τη σύνδεση αυτής με το παράνομο και ΚΚΕ και την εξόριστη ηγεσία του «σε χώρα του παραπετάσματος».

Ο Βασιλικός Επίτροπος, προκειμένου με την αγόρευσή του να υποστηρίξει τον παράνομο χαρακτήρα του ΠΑΜ και να θεμελιώσει ευθύνη των μελών του από το ν. 509/1947, επικαλείται –πέραν από τη σύνδεση της οργάνωσης με το παράνομο ΚΚΕ- και τη χρήση βίας με την αναφορά του σε μία από τις δυναμικότερες ενέργειες των μελών της οργάνωσης την 02.09.1967 και συγκεκριμένα την μερικώς επιτυχημένη κατά τον ίδιο ανατίναξη του στύλου της ΔΕΗ κοντά στο Αλεξάνδρειο Μέλαθρο, αλλά και στην προμήθεια περιστρώφων από μέλη της οργάνωσης. Αναφορικά με τους σκοπούς της οργάνωσης, ο Βασιλικός Επίτροπος επιμένει πως αυτοί εντοπίζονται στην διά της βίας ανατροπή του πολιτεύματος το οποίον και αποδεικνύεται από αποφάσεις της 12^{ης} και 13^{ης} ολομέλειας του ΚΚΕ οι οποίες κάνουν λόγο «περί μορφών ενόπλου πάλης» ήτοι για έναν «νέο συμμοριτοπόλεμο».

Οι αγορεύσεις των συνηγόρων Υπεράσπισης.

Οι αγορεύσεις των συνηγόρων υπεράσπισης εκκίνησαν την 27.05.1969, ξεχωρίζουμε δε από αυτές κάποια χαρακτηριστικά σημεία που αφορούν τόσο την ανακριτική όσο και την επ' ακροατηρίω διαδικασία.²⁸⁴ Ο δικηγόρος Β. Αναστασιάδης υποστήριξε ότι οι κατηγορίες περί προμήθειας πιστολιών και ανατίναξης του στύλου της ΔΕΗ είναι αναπόδεικτες, ενώ χαρακτήρισε παράδοξη την δικαιοδοτική εξουσία των διοικητικών οργάνων, άλλους εκ των συλληφθέντων να του καθιστούν κατηγορούμενους και άλλους μάρτυρες. Ο δικηγόρος Παπαστεφάνου στην αγόρευση του σημείωσε χαρακτηριστικά «ο στοχασμός δε διώκεται και το γεγονός ότι κυκλοφορούν μεταξύ των μελών του ΠΑΜ οι αποφάσεις της 11^{ης} και 12^{ης} ολομέλειας δεν αποδεικνύει ότι επιδιώκουν την ανατροπή της κυβερνήσεως δια βιαιών μέσων.

²⁸⁴ «Δια τους 39, Το Σάββατον η απόφασις του Εκτάκτου Στρατοδικείου, αγορεύουν οι συνήγοροι.» *Μακεδονία*, 29 Μαΐου 1969, σελ. 1 και 9

Εξάλλου μεταξύ των κειμένων και των αντιγραφών που κυκλοφορούν μεταξύ των μελών του ΠΑΜ υπάρξει απάλειψις ορισμένων φράσεων που ομιλούν περί βίας.».

Οι Ποινές.

Το Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης την 31.05.1969 εξέδωσε την απόφασή του κρίνοντας ενόχους για παράβαση του ν. 509/1947 και επιβάλλοντας τις κάτωθι ποινές στους κατηγορούμενους καταδικασθέντες: για τους Α. Π. ως αρχηγό, Α. Μ., Σ. Σ. ως αρχηγό και Ν. Μ. ως οδηγό την ισόβια κάθειρξη (ο Βασιλικός Επίτροπος είχε προτείνει την θανατική ποινή!). Ποινές πρόσκαιρης κάθειρξης επεβλήθησαν στους Δ. Τ. 20 χρόνια, Θ. Κ. και Λ. Χ. 20 χρόνια, Μ. Σ. 16,5 χρόνια ως αρχηγών, στους Ι. Γ. 15,5 χρόνια ως απλό συστασιώτη, Γ. Μ. 15,5 χρόνια, Π. Β. 11,5 χρόνια και Δ. Π. 10,5 χρόνια ως απλοί συστασιώτες, Σ. Τ. και Στ. Μ. 10 χρόνια, ως απλοί συστασιώτες, καθώς και για τους απλούς συστασιώτες Γ. Α. και Χ. Ζ. 8 χρόνια, Κ. Τ. και Ι. Τ. 8 χρόνια, Γ. Γ. 7 χρόνια, τους Α. Π., Ι. Π. και Π. Τ. 6 χρόνια, Θ. Π. 5 χρόνια, ενώ ποινές φυλάκισης επιβλήθηκαν στους απλούς συστασιώτες Α. Γ. 4,5 χρόνια, τους Θ. Β., και Ε. Σ. 4 χρόνια, Β. Γ. 3 χρόνια, Δ. Χ. 2,5 χρόνια, Χ. Α. 2 χρόνια, Δ. Σ. 13 μήνες, τους Γ. Δ. και Γ. Κ. 5 χρόνια με αναστολή, τους Β. Ι. και Γ. Δ. 3 χρόνια με αναστολή, ενώ η ποινή της εκτόπισης επιβλήθηκε στους κατηγορούμενους Β. Μ. 5 χρόνια, Θ. Ο. 2,5 χρόνια και Χ. Χ. 2 χρόνια.²⁸⁵

6. Ιούνιος του 1969: Η Δίκη των 17 του ΠΑΜ (Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης)

Την 21.06.1969, λίγες μέρες μετά τη δίκη των 39, ξεκίνησε νέα δίκη αυτή τη φορά 17 μελών του ΠΑΜ που προσήχθησαν ως κατηγορούμενοι ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης το οποίο συνεδρίαζε στο πολωνικό περίπτερο στο χώρο της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης με Πρόεδρο τον συνταγματάρχη δικαστικού Φ. Καραπάνο.²⁸⁶ Τη σύνθεση του Δικαστηρίου συμπλήρωναν οι Θ. Ασημακίδης, συνταγματάρχης πυροβολικού, Σ. Μοσχόπουλος, αντισυνταγματάρχης ιππικού-τεθωρακισμένων και τους ταγματάρχες Ευαγγελόπουλο, Παπαγεωργίου, Καλοκασίδη και Βλαχοσωτήρα.²⁸⁷ Η κατηγορία αφορούσε ασφαλώς παράβαση του

²⁸⁵ «Μετά 12 ωρών διάσκεψιν εξεδόθη η απόφασις», *Μακεδονία*, 1 Ιουνίου 1969, σελ. 1 και 8

²⁸⁶ «Στο Στρατοδικείον, Δικάζονται 17 Θεσσαλονικείς», *Μακεδονία*, 22 Ιουνίου 1969, σελ. 1

²⁸⁷ Στο ίδιο

α.ν. 509/1947 με τον Α. Ι. να κατηγορείται ως αρχηγός, τους κατηγορούμενους Μ. Γ. και Ασ. Κ. ως οδηγοί και τους υπόλοιπους ως «απλοί συστασιώται».²⁸⁸

Οι Μάρτυρες κατηγορίας.

Από την κατάθεση του μάρτυρα Β. Καραμήτσο, ανθυπασπιστή της εθνικής ασφάλειας²⁸⁹, ο οποίος αναφέρεται στους κατηγορούμενους ως «υπολείμματα του Πατριωτικού Μετώπου Θεσσαλονίκης», αντλούμε πληροφορίες που συνθέτουν το προφίλ ενός αρχηγού οργάνωσης, όπως ασφαλώς η ιδιότητα αυτή προσδιοριζόταν από τις αστυνομικές αρχές. Κατά τον Καραμήτσο, ο κατηγορούμενος ως αρχηγός Α. Ι. «υπακούοντας στις διαταγές του ΚΚΕ προσεχώρησε στο Πατριωτικό Μέτωπο...τοποθετήθηκε στο καθοδηγητικό όργανο και ορίστηκε υπεύθυνος των συνοικιών». Ο Α.Ι. ήταν στέλεχος της δυναμικής ομάδας της Τούμπας ενώ σαν «μέλος του τετραμελούς γραφείου του ΠΑΜ, ευθύνεται για όλες τις ενέργειές του. Δράσεις που συνθέτουν τον ηγετικό ρόλο στην οργάνωση ήταν η συμμετοχή σε συσκέψεις και δη σε εκείνες που αφορούσαν την περιώνυμη ανατίναξη του στύλου της ΔΕΗ στις 02.09.1969 στα εγκαίνια της Διεθνούς Έκθεσης που είχε σκοπό μετά τη συσκότιση να δώσει την ευκαιρία σε οργανωμένες ομάδες νεολαίας να προβούν σε πράξεις βίας έναντι προσώπων ή πραγμάτων». Παρατηρούμε ότι η απόδοση του σκοπού χρήσης βίας στη συγκεκριμένη ενέργεια είναι επαναλαμβανόμενη καθώς εντοπίζεται και σε άλλες μαρτυρικές καταθέσεις, σε προηγούμενες δίκες. Πέραν της συμμετοχής σε συσκέψεις, κρίσιμη για τη φυσιογνωμία του αρχηγού είναι η δόση εντολών. Η αποτυχημένη για τον Καραμήτσο ανατίναξη του στύλου της ΔΕΗ πραγματοποιήθηκε από τους Καζέλη, Σπυριδάκη και Χαλκίδη, ωστόσο η εντολή είχε δοθεί από τον κατηγορούμενο Α. Ι. Παραδόξως, ο μάρτυρας στην πορεία της κατάθεσής τους αποδίδει στον Α. Ι. αδύναμο χαρακτήρα που έγινε αρχηγός λόγω της σύλληψης δυναμικότερων μελών, ενώ αργότερα μεταμελήθηκε για τη δράση του.

Κατά τον Καραμήτσο, το ΠΑΜ –οσάν ένα νέο ΕΑΜ- ήταν ένα προσωπείο της ΚΟΘ (Κομματική Οργάνωση Θεσσαλονίκης), της «ορθόδοξης» όπως ανέφερε οργάνωσης του ΚΚΕ. Η τελευταία ιδρύθηκε μετά από σχετικό ραδιοφωνικό μήνυμα στο ραδιοφωνικό σταθμό «Φωνή της αλήθειας», ενώ παράλληλα ιδρύθηκε (εν. από το ΚΚΕ) η φοιτητική οργάνωση «Ρήγας» προκειμένου να αντληθούν νέα στελέχη από τη

²⁸⁸ «Στο Στρατοδικείο δικάζονται 17 Θεσσαλονικείς», *Μακεδονία*, 22 Ιουνίου 1969, σελ. 1

²⁸⁹ «Της ομάδος των 17 Θεσσαλονικέων, Η Δίκη εις το Στρατοδικείο», *Μακεδονία*, 22 Ιουνίου 1969, σελ. 8

νεολαία, καθώς και η «Νέα Ελλάδα» η οποία αποσκοπούσε, πάντα κατά τον Καραμήτσο, σε δυναμικές ενέργειες. Τονίζεται επίσης η συνδρομή που δεχόταν το ΠΑΜ της Θεσσαλονίκης από την οργάνωση της Αθήνας τόσο σε χρήματα όσο και σε στελέχη. Στη συνέχεια της κατάθεσής του ο Καραμήτσος αναφέρεται σε δράσεις του ΠΑΜ, όπως η τοποθέτηση μαγνητοφώνου στο Λευκό Πύργο και η ρίψεις προκηρύξεων. Ο Καραμήτσος σημειώνει σχετικά με ανασυγκρότηση της οργάνωσης τον Ιούνιο του 1968 αποδίδοντας μάλιστα στους κατηγορούμενους που παραπέμφθηκαν ως οδηγοί Μ. Γ. και Α. Κ., τους ρόλους του υπεύθυνου τυπογραφείου και της υπεύθυνης γυναικών αντίστοιχα. Τον ίδιο μήνα τοποθετεί και την ανασυγκρότηση της ΟΚΝΕΘ, της κομμουνιστικής νεολαίας Θεσσαλονίκης, η οποία ήταν «εξάρτημα» της ΚΟΘ και είχε κατά τις αστυνομικές αρχές αποφασίσει την τοποθέτηση βομβών και εκρηκτικών μηχανημάτων στο Αλεξάνδρειο Μέλαθρο. Οι «σκοποί» αυτοί ματαιώθηκαν λόγω των συλλήψεων που επακολούθησαν σε κρησφύγετο στην περιοχή των Σαράντα Εκκλησιών, εντός του οποίου βρέθηκαν τεκμήρια όπως σημειώσεις αναφερόμενες σε ρίψεις προκηρύξεων, μπουκοτάζ και σχίσσιμο αφισών, πάντως όχι σε τοποθετήσεις εκρηκτικών υλών, θα συμπληρώναμε. Άλλα τεκμήρια αντεθνικής δράσης που ανευρέθηκαν σε οικίες μελών ήταν σφραγίδες της ΟΚΝΕΘ και στοιχεία τυπογραφείου της εφημερίδας «Νέα Πρωτοπορία». Αναφορικά τέλος με τους άλλους κατηγορούμενους οι οποίοι παραπέμφθηκαν ως απλοί συστασιώτες, σε αυτούς ο μάρτυρας κατηγορίας ανθυπασπιστής της Ασφάλειας απέδωσε δράσεις όπως η μεταφορά μελών με το αυτοκίνητο, η μύηση νέων μελών, η εξασφάλιση και προμήθεια ειδών τυπογραφείου, ανεύρεση κρησφύγετων, προμήθεια χρημάτων και τροφών σε κρυπτόμενους, ενώ ειδική αναφορά γίνεται σε παλιότερες ή παράλληλες ιδιότητές τους, όπως αυτή του μέλους της ΟΚΝΕΘ, της Νεολαίας Λαμπράκη και του ΚΚΕ.

Τον κύριο κορμό της κατάθεσης του Καραμήτσου ακολούθησαν ερωτήσεις των συνηγόρων υπεράσπισης. Στις απαντήσεις του μάρτυρα²⁹⁰ διακρίνουμε εικασίες, αξιολογικές κρίσεις και ευρύτερους συνειρμούς. Συνθήματα όπως «Κάτω ο Φασισμός», «Κάτω η Χούντα» κρίνονται αφηρημένα από το μάρτυρα ως «παραπλανητικά» -αν και τούτο κατά τη γνώμη μας δεν ανταποκρίνεται στη διατύπωση του 509/47 περί εκδήλου σκοπού-και στρεφόμενα έναντι του καθεστώτος καθώς

²⁹⁰ «Η δίκη εις το Έκτακτον Στρατοδικεῖον, Απολογούνται σήμερα οι 17 Θεσσαλονικεῖς», *Μακεδονία*, 24 Ιουνίου 1969, σελ. 1

«προέρχονται από κομμουνιστάς», ενώ το ΠΑΜ και η ΚΟΘ ταυτίζονται με το ΚΚΕ του οποίου «και είναι γνωστοί οι σκοποί».

Οι Απολογίες των κατηγορουμένων.

Ο εκ των κατηγορουμένων Α. Κ. παραδέχθηκε στην απολογία του²⁹¹ ότι φιλοξένησε μέλη του ΠΑΜ όπως ο Γιάννης Χαλκίδης, ωστόσο προκειμένου να αποδείξει τη μεταμέλειά του και να ελαφρύνει τη θέση του, απέδωσε το γεγονός «σε ελαφρότητα του χαρακτήρος» και απεισκευσία. Άλλοι κατηγορούμενοι με τις απολογίες τους,²⁹² παραδέχθηκαν είτε τη συμμετοχή τους είτε απλώς τις πεποιθήσεις τους. Η Γ. Σ. παραδέχθηκε τις αριστερές της πεποιθήσεις και την αντίδρασή της στην κυβέρνηση και τη συμμετοχή της στη Νεολαία Λαμπράκη και την ΟΚΝΕΘ, ωστόσο αρνήθηκε ότι η τελευταία είχε σχέση με την ανατίναξη του στύλου στο Αλεξάνδρειο Μέλαθρο. Ο Σ. Ι. τόνισε τις δημοκρατικές του πεποιθήσεις και τους αγώνες του για τη βελτίωση του φοιτητικού βίου, αρνήθηκε όμως τη συμμετοχή στο ΠΑΜ για το οποίο του είχε μιλήσει ο άλλοτε βουλευτής της ΕΔΑ Γ. Τσαρουχάς και απέδωσε τη γνωριμία τους στις παλαιότεν αριστερές του πεποιθήσεις.

Η Θ. Κ., δήλωσε στην απολογία της ότι εντάχθηκε στην ΟΚΝΕΘ με σκοπό να βοηθήσει στην ανατροπή της κυβέρνησης και πως τούτο ήταν φυσικό λόγω της προηγούμενης συμμετοχής της στη Νεολαία Λαμπράκη. Επεσήμανε τη φοιτητική συνδικαλιστική της δράση, την εννέα μηνών εξορία της στη Γυάρο, αλλά και άλλου τύπου διώξεις που υπέστη όπως η αποβολή της από το πανεπιστήμιο και η απώλεια της υποτροφίας της. Σε ερώτηση του Προέδρου, σχετικά με το τι «θα πάθαινε» αν ζούσε στη Σοβιετική Ένωση (εν. αν είχε αντιπολιτευτική δράση εκεί), η Θ. Κ. απάντησε ότι δικάζεται για όσα έκανε εδώ και όχι για το τι θα έκανε εκεί. Αρνήθηκε πως έγιναν συσκέψεις στο σπίτι της, όπως επίσης και την οποιαδήποτε συμμετοχή στην έκρηξη στο Αλεξάνδρειο Μέλαθρο σημειώνοντας ότι τα μέσα της οργάνωσης (εν. της ΟΚΝΕΘ) ήταν μόνο σφραγίδες και πανώ. Παραδέχθηκε ότι έγιναν γενικές και άοριστες συζητήσεις για βόμβες, ωστόσο ακόμη και αν αυτές τοποθετούνταν αυτό θα γινόταν μόνο για «λόγους εντυπωσιασμού».

²⁹¹ «Εις το Έκτακτον Στρατοδικείον, απελογήθησαν οι 16 εκ των 17 κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 25 Ιουνίου 1969, σελ. 1

²⁹² «Εις το Έκτακτον Στρατοδικείον απελογήθησαν 16 εκ των 17 κατηγορουμένων», *Μακεδονία*, 25 Ιουνίου 1969 σελ. 4

Ο κατηγορούμενος Μ. Γ. στην απολογία του επεσήμανε πως είναι κομμουνιστής και πως επιθυμεί την επαναφορά της χώρας στον κοινοβουλευτισμό, με όλα τα «πολιτικά μέσα». Επέμεινε μάλιστα στην απολογία του ότι τα μέσα που χρησιμοποιούσε το ΠΑΜ του οποίου παραδέχθηκε ότι είναι μέλος, είναι τρυκ, πλακάτ, εφημερίδες και τυπογραφεία. Επεσήμανε επιπλέον ότι το ΠΑΜ είναι δημοκρατική οργάνωση η οποία δημιουργήθηκε από κομμουνιστές σαν τον ίδιο, δέχθηκε ωστόσο πολίτες από όλους τους πολιτικούς χώρους, ενώ δεν έχει σκοπό την ανατροπή του πολιτεύματος. Σε άλλο σημείο της απολογίας του σημειώνει πως τα μέσα του ΚΚΕ για την επαναφορά στον κοινοβουλευτισμό είναι ειρηνικά.

Ο βασικός κατηγορούμενος ως αρχηγός αυτού του κλιμακίου του ΠΑΜ Α. Ι. στην απολογία του²⁹³ τόνισε πως σκοπός του ΠΑΜ ήταν μεταξύ άλλων η άσκηση πίεσης προς τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών με τη συμμετοχή όλων των κομμάτων. Επέμεινε ότι ο βασικός στόχος της οργάνωσης ήταν η ανατροπή της κυβέρνησης και όχι του κοινωνικού καθεστώτος και πάντως όχι με βίαια μέσα. Η αποφυγή των βίαιων μέσων ήταν χαρακτηριστικό του ΠΑΜ κατά τον Α.Ι., μάλιστα η οργάνωση διατύπωνε τα κείμενά της και σχεδίαζε τις ενέργειές της με προσοχή και προς αποφυγήν παρεξηγήσεων λόγω «της ιστορίας του παρελθόντος» αναφερόμενος στο διχασμό και τον εμφύλιο πόλεμο. Κατά συνέπεια απέκρουσε τις κατηγορίες για βόμβες, ανατινάξεις και όπλα γιατί αυτά μεταβάλλουν όπως χαρακτηριστικά είπε την ποιότητα του αγώνα. Σημειώνει επίσης δεν ενστερνίζεται την περίφημη απόφαση της 12^{ης} ολομέλειας του ΚΚΕ και πως υπάρχουν κι άλλες απόψεις σε άλλες αποφάσεις ολομελειών. Ωστόσο επεσήμανε για τα αναγραφόμενα στις αποφάσεις των ολομελειών ότι «αυτό που αναφέρεται στις ολομέλειες είναι ότι εφόσον εξακολουθεί μία κατάσταση που δημιουργεί αντιθέσεις που μέχρι σε ένα σημείο καταπνίγονται, θα έρθει μία μέρα που θα εκραγή. Αυτό το πράγμα το αντεύχεται το κόμμα μας, υπό την έννοια ότι ελπίζει πως με την παροχή ελευθερίας και δημοκρατίας η κατάσταση θα βελτιωθεί.»

Στη άλλα σημεία της απολογίας του, ο Α. Ι. παραδέχθηκε ότι το ΠΑΜ είναι κομματικό όργανο και ότι τα μέλη του πράγματι συνεδρίαζαν, ωστόσο έκανε λόγο για προκατάληψη έναντι της οργάνωσης και παρερμηνεία των σημειωμάτων που βρέθηκαν στις τσέπες του, ειδικά για την λέξη «μποϋκοτάζ» που αφορά οικονομικό αποκλεισμό και όχι χρήση βίαιων μέσων. Αρνήθηκε τα περί όπλων και ανατινάξεων και τόνισε ότι

²⁹³ «Εις το Έκτακτον Στρατοδικείον, Σήμερα ο Επίτροπος θα προτείνει ποινάς», *Μακεδονία*, 26 Ιουνίου 1969, σελ. 1 και 5

ο Χαλκίδης ήταν άοπλος τη νύχτα που σκοτώθηκε. Τέλος, αναφορικά με τις μαγνητοφωνημένες ομολογίες του Α. Ι. κατά την εξέτασή του από τις αστυνομικές αρχές, ο κατηγορούμενος επεσήμανε πως επρόκειτο για προϊόντα υποκλοπής ενόσω βρισκόταν σε κατάσταση ψυχικής και σωματικής εξουθένωσης. Αναφορικά με την απόπειρα αυτοκτονίας του Α. Ι., ο Πρόεδρος του Εκτάκτου Στρατοδικείου επεσήμανε πως επρόκειτο για κίνηση εντυπωσιασμού την οποία θα ήταν δυνατόν να εκμεταλλευτούν οι «εχθροί της Ελλάδας» και ζήτησε να προσκομισθεί στο ακροατήριο ο φάκελος της προκαταρκτικής εξέτασης του Εισαγγελέως για το περιστατικό της απόπειρας προκειμένου να «διαλάμψη η αλήθεια» και για την «αξιοπρέπεια των αστυνομικών αρχών.» Σημειώνεται πως άλλοι κατηγορούμενοι παραδέχθηκαν μόνο περιφερειακή δράση, όπως η παροχή χρημάτων και μεταφοράς, άλλοτε λόγω φιλικής ή οικονομικής υποχρέωσης ή επειδή βρέθηκαν «προ τετελεσμένου».

Η αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου.

Ο Βασιλικός Επίτροπος Γ. Κουβέλης ο οποίος εκτελούσε χρέη Βασιλικού Επιτρόπου και στη δίκη των 39, επανέλαβε στην αγόρευσή του²⁹⁴ κάποια σημεία της αγόρευσής του κατά τη δίκη εκείνη, η οποία άλλωστε απείχε και ελάχιστα χρονικά, παραδίδοντας «μαθήματα ιστορίας» σχετικά με το κίνημα στο Γουδί και τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Σε ακόλουθα σημεία της αγόρευσής του, ο Βασιλικός Επίτροπος σημείωσε ότι το ΠΑΜ στη Θεσσαλονίκη λειτουργούσε από μέλη του ΚΚΕ που «κατά καιρούς» διέφευγαν -τη σύλληψη και δη υπό «τριαδικό σύστημα» (με τους Α.Ι, Μ. Γ. και Ασ. Κ.), εκκίνησε τη δράση του με τρυκ και πανώ και μετέπειτα σχεδίαζε τα βίαια μέσα. Εν συνεχεία, ο Βασιλικός Επίτροπος επικαλέστηκε και προσκόμισε στο ακροατήριο έγγραφα που αφορούσαν το ΚΚΕ στη Θεσσαλονίκη. Σε μία προσπάθεια να θεμελιώσει ισχυρισμούς περί επιδίωξης αποσχίσεως τμήματος της Επικράτειας από το ΚΚΕ, προσκόμισε ως και έγγραφο της ΟΚΝΕ (Ομοσπονδίας Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας) ήδη από το έτος 1932 από το οποίο διαφαίνεται η σύνδεση της ΟΚΝΕ με την αντίστοιχη της Βουλγαρίας με αντικείμενο την συνένωση της Μακεδονίας και της Θράκης με τη Βουλγαρία. Η ενέργεια ανατίναξης του στόλου της ΔΕΗ αποδίδεται στην ΟΚΝΕΘ, την οποία αφηρημένα συνδέει με το ΠΑΜ το οποίο επίσης ενοχοποιεί για σύνδεση με την ΟΚΝΕΘ και βίαιες ενέργειες καθώς ο Α. Ι. συμμετείχε στη σύσκεψη του Αυγούστου του 1967 κατά την οποία αποφασίστηκε η ενέργεια. Τα παραπάνω

²⁹⁴ «Κατά την αγόρευσίν του, Ποινιάς από 2 έως 10 ετών επρότεινε ο Επίτροπος», *Μακεδονία*, 27 Ιουνίου 1969, σελ. 1 και 5

αποδείχθηκαν καθώς τόνισε από τις μαγνητοφωνημένες καταθέσεις του Α. Ι. κατά την ανάκριση, χειρόγραφα σημειώματα του Α. Ι. που παροτρύνουν τις κομμουνιστικές οργανώσεις να ακολουθήσουν τις αποφάσεις της 12^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ που κάνει λόγο για ένοπλη βία. Στην έννοια της βίας, κατά το Βασιλικό Επίτροπο ανταποκρίνεται και το «μποϋκοτάζ» για το οποίο ήταν διατεθειμένο το ΠΑΜ, καθώς συνιστά εμπορικό πόλεμο που αποσκοπεί στην ανατροπή της Επανάστασης.

Οι Ποινές.

Το Έκτακτο Στρατοδικείο επέβαλε τις κάτωθι ποινές κάθειρξης²⁹⁵: Α. Ι. ως αρχηγός (ισόβια), Μ. Γ. (18,5 χρόνια), Α. Γ. (12 χρόνια), Ασ. Κ. ως οδηγός (11 χρόνια και έξι μήνες, ποινές φυλάκισης: Θ. Κ. ως απλή συστασιώτρια (7 χρόνια), Α. Δ. Θ. Κ. και Σ. Ν. (5 χρόνια), ενώ με αναστολή καταδικάστηκαν Σ. Σ. (4 χρόνια), Α. Δ. και Α. Κ. (1 χρόνος), ενώ η ποινή της τετράχρονης εκτόπισης επεβλήθη στον Σ. Ι. Οι κατηγορούμενοι Γκίνης, Γιαννούσης και Καλαϊτζής κηρύχθηκαν αθώοι.

7. Νοέμβριος του 1969: Η Δίκη κλιμακίου του ΠΑΜ (Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών)

Από τις 3 έως τις 5 Νοεμβρίου του 1969 πραγματοποιήθηκε δίκη μελών του ΠΑΜ ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών. Ενώπιον του δικαστηρίου οδηγήθηκε κατηγορούμενος για παραβίαση του ν. 509/1947 κατ' εξακολούθηση και ηθική αυτουργία στην έκρηξη βόμβας στο δώμα του Υπουργείου Δικαιοσύνης από την οποία έχασε τη ζωή της η Α. Μυλωνά στις 30.11.1967, το σημαντικό στέλεχος του ΠΑΜ Δ. Μ. ο οποίος κρίθηκε ένοχος και καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη.²⁹⁶ Σε ισόβια κάθειρξη καταδικάστηκε επίσης το μέλος της ΕΔΑ και του Πατριωτικού Μετώπου Ελ. Κ. για παράβαση του ν. 509/1947 και πενταετή φυλάκιση για «αντεθνική προπαγάνδα», ενώ οι Α. Γ. και Σ. Π., σε κάθειρξη 10 ετών και φυλάκιση 5 ετών αντίστοιχα.²⁹⁷ Όπως πληροφορούμαστε από σχετικό δημοσίευμα²⁹⁸ η διαδικασία διεκόπη προκειμένου να διενεργηθεί δίκη του συνηγόρου Γ. Μαγκάκη ο οποίος υπερασπιζόταν τον εκ των κατηγορουμένων Ελ. Κ. Ο Μαγκάκης καταδικάστηκε να καταβάλει χρηματικό πρόστιμο 2.000 μεταλλικών δραχμών καθώς κατηγορήθηκε από

²⁹⁵ «Η Απόφασις του Έκτακτου Στρατοδικείου, Ισόβιος κάθειρξις εις τον Ιωσηφίδην», *Μακεδονία*, 28 Ιουνίου 1969 σελ. 1

²⁹⁶ «Αποφάσεις των Στρατοδικείων Αθηνών», *Μακεδονία*, 6 Νοεμβρίου 1969, σελ. 1

²⁹⁷ Στο ίδιο

²⁹⁸ «Ενώπιον του Στρατοδικείου Αθηνών, Απολογούνται τα στελέχη του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 5 Νοεμβρίου 1969, σελ. 1

τον Βασιλικό Επίτροπο ότι δήλωσε πως αποχωρεί καθώς κατέστη «διακοσμητικόν πρόσωπον» κατά την ακροαματική διαδικασία, το οποίον συνιστούσε περιύβριση αρχής και μη συμμόρφωση με τα μέτρα του δικαστηρίου.

Οι Απολογίες των κατηγορουμένων.

Ο εκ των κατηγορουμένων Λ. Γ. δήλωσε στην απολογία του²⁹⁹ ότι αναμείχθηκε στη δράση του Πατριωτικού Μετώπου «λόγω συγχύσεως», χωρίς να το καταλάβει» και χωρίς να έχει την πλήρη αντίληψη του τι έκανε. Δήλωσε ότι βοήθησε στην ανάκριση κατά τη διάρκεια της οποίας έτυχε καλής συμπεριφοράς από τις αρχές. Αναφορικά με τις πράξεις που του αποδόθηκαν, ήτοι διακίνηση σημειωμάτων, χρημάτων και εντύπων, δεν έδωσε συγκεκριμένες απαντήσεις παρά μόνο ανέφερε ότι έπραξε στο πλαίσιο των επαγγελματικών του συναλλαγών και γνωριμιών. Ωστόσο, εκείνο που με σαφήνεια δήλωσε στην απολογία του είναι πως δεν είναι κομμουνιστής, πως θεωρεί τον κομμουνισμό εχθρό του κοινωνικού καθεστώτος και αποδοκιμάζει τόσο αυτόν όσο και το Πατριωτικό Μέτωπο ως υποκατάστατο του ΚΚΕ.

Ο κατηγορούμενος Σ. Π. με την απολογία του³⁰⁰ απέδωσε την ανάμειξή του σε «επιπολαιότητα» και «έφεσι να εξυπηρετήση». Για το Πατριωτικό Μέτωπο είπε ότι έλαβε γνώση από τον Γιαννακόπουλο ανωτέρω, ο οποίος του ανέφερε για μία οργάνωση που είχε ως σκοπό την επαναφορά του κοινοβουλευτισμού. Παραδέχθηκε παροχή συνδρομής με μεταφορές προσώπων και παροχή φιλοξενίας, την οποία όμως τερμάτισε καθώς διεπίστωσε «μυστικισμό». Ολοκληρώνοντας την απολογία του, σημείωσε πως δεν είναι κομμουνιστής, καταδικάζει τον κομμουνισμό και ότι ως επιστήμων –Πολιτικός Μηχανικός- ανήκει στην αστική τάξη.

Ο κατηγορούμενος Ελ. Κ., καθηγητής μαθηματικών, στην απολογία του³⁰¹ παραδέχθηκε πως είναι κομμουνιστής και ότι συμμετείχε στο Πατριωτικό Μέτωπο. Δήλωσε επίσης πως σκοπός της οργάνωσης είναι «στην παρούσαν φάσιν» η ανατροπή της κυβέρνησης ενώ ο τελικός σκοπός της είναι η εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού-κομμουνισμού. Σε ερώτηση του Προέδρου με τι μέσα θα το επιτύχει αυτό η οργάνωση και αν τα μέσα αυτά είναι δυνατόν να είναι βίαια, κατά πως φαίνεται από το σχετικό

²⁹⁹ «Ενώπιον του Στρατοδικείου Αθηνών, Απολογούνται τα στελέχη του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 5 Νοεμβρίου 1969, σελ. 1

³⁰⁰ Στο ίδιο, σελ. 1 και 7

³⁰¹ «Η δίκη εις το Στρατοδικείο Αθηνών των στελεχών του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 5 Νοεμβρίου 1969, σελ. 7

δημοσίευμα ο κατηγορούμενος δεν απάντησε άμεσα, ενώ ο συνήγορός του Γ. Μαγκάκης επιχείρησε να παρέμβει δύο φορές χωρίς όμως τούτο να του επιτραπεί από τον Πρόεδρο. Εν τέλει ο κατηγορούμενος απέφυγε να αναφερθεί περαιτέρω στο κατηγορητήριο και του αφαιρέθηκε ο λόγος. Ακολούθησε η δίκη του συνηγόρου Γ. Μαγκάκη για περιύβριση αρχής και μη συμμόρφωση με τα μέτρα του δικαστηρίου, ο οποίος εντέλει ζήτησε εγγράφως να αποχωρήσει από τη διαδικασία καθώς προαναφέρθηκε.

Ο κατηγορούμενος Δ. Μ. παραδέχθηκε στην απολογία του³⁰² ότι ήταν μέλος της εκτελεστικής επιτροπής της ΕΔΑ, γενικός γραμματέας της Νεολαίας Λαμπράκη και ηγετικό στέλεχος του ΠΑΜ. Μάλιστα, ενώ κατά το δημοσίευμα αρνήθηκε την κατηγορία της ανατροπής του κοινωνικού καθεστώτος, δήλωσε πως στου σκοπούς του ΠΑΜ ήταν η ανατροπή «απλώς της προελθούσης εκ της επαναστάσεως της 21^{ης} Απριλίου Κυβερνήσεως.» Παρατηρούμε ότι ο κατηγορούμενος διαχωρίζει με την δήλωση του αυτή στην απολογία του το «κοινωνικό καθεστώς» από την κυβέρνηση των Συνταγματαρχών, απομονώνοντάς την. Συνεχίζοντας την απολογία του, ο Δ. Μ. υποστήριξε πως ούτε η αριστερά ούτε το ΠΑΜ υιοθετεί βίαιες μεθόδους για την ανατροπή της Κυβέρνησης, αλλά «μεθόδους διαφωτίσεως του λαού», ενώ κατά τον Μπενά οι ρίψεις βομβών δεν αποτελούν τρομοκρατικές ενέργειες αλλά «απλώς εκδηλώσεις διαμαρτυρίας κατά του καθεστώτος διότι ουδείς ήθελε το αίμα.». Ωστόσο, σημειώνουμε πως αν και ο Δ. Μ. τοποθετήθηκε με σαφήνεια εναντίον του Καθεστώτος και ρητά αναφέρθηκε στην σκοπούμενη από το ΠΑΜ ανατροπή της Κυβέρνησης των συνταγματαρχών, ακολούθως αποποιήθηκε κάθε ευθύνη για εκρήξεις βομβών και δήλωσε πως την ημέρα επιβολής του πραξικοπήματος κρύφτηκε λόγω του φόβου της συλλήψεως και όχι γιατί σχεδίαζε την όποια ανατρεπτική δράση. Επιπλέον ο Δ. Μ. δήλωσε ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών πως υιοθετεί τη θέση της έκτακτης ολομέλειας του ΚΚΕ του 1969 για την ανατροπή της Κυβέρνησης και του Συντάγματός της –εν. το Σύνταγμα του 1968- την συγκρότηση μεταβατικής κυβέρνησης από όλα τα κόμματα και την ακόλουθη προκήρυξη εκλογών.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι ο Δ. Μ. επιχείρησε να αναπτύξει περαιτέρω την πολιτική του θέση έναντι του Καθεστώτος. Εν συνεχεία ο Πρόεδρος του επεσήμανε να αναφερθεί μόνο στα γεγονότα της υπόθεσης-για να αποφευχθεί

³⁰² «Αποφάσεις των Στρατοδικείων Αθηνών», *Μακεδονία*, 6 Νοεμβρίου 1969, σελ. 1

«προπαγάνδα» ιδεών, ενώ σε σχετική ερώτησή του περί μύησης των άλλων κατηγορουμένων ο Δ. Μ. δήλωσε πως δεν έχει προσωπική σχέση με τους άλλους κατηγορούμενους Σ. Π. και Σ. Γ., ωστόσο δε θα απέφευγε να έχει σχέση μαζί τους αν ευρίσκοντο στην «αυτήν γραμμήν αντίστασης».³⁰³ Σχετικά με έντυπα όπως η «Αυγή» και η «Νέα Ελλάδα», ανέφερε πως αν και δε τα εκδίδει ο ίδιος, τα εγκρίνει και αναλαμβάνει σχετικά την πολιτική ευθύνη.³⁰⁴ Από τα παραπάνω αντιλαμβανόμαστε πως ο Δ. Μ. κατηγορήθηκε για πολλαπλές παραβιάσεις του ν. 509/1947, όπως συμμετοχή στο παράνομο ΚΚΕ (άρ. 1) και σε οργανώσεις που επιδιώκουν την εφαρμογή ιδεών με «έκδηλο σκοπό» μεταξύ άλλων την ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος και προσηλυτισμό σχετικά (άρ. 2), αλλά και τέλεση τοιαύτων πράξεων διά του τύπου (άρ. 3). Παρατηρούμε επίσης, πως ο κατηγορούμενος με σαφήνεια διακηρύττει την πολιτική θέση και τις ιδέες του, ωστόσο απεκδύεται κάθε ευθύνη για συγκεκριμένες «πράξεις» όπως συγκεκριμένες βομβιστικές ενέργειες.

Η Αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου.

Στην αγόρευσή³⁰⁵ του ο Βασιλικός Επίτροπος Λιαπής, έκανε λόγο για «συνταρακτικές αποδείξεις» και σημείωσε ότι η ενοχή των κατηγορουμένων δεν προέκυψε από τις μαρτυρικές καταθέσεις αλλά από τις ίδιες τις απολογίες τους καθώς «ομολόγησαν και οι δύο κατηγορούμενοι ότι είναι μέλη όχι μόνο της ΕΔΑ αλλά και του ΚΚΕ», ήτοι μόνη η συμμετοχή είναι απόδειξη ενοχής, πληροί άλλωστε ενώ παράλληλα τους χαρακτήρισε «όργανα του κομμουνιστικού μηχανισμού για την καταπολέμηση των ανατρεπτικών σκοπών του οποίου εφηρμόσθη εις ανύποπτον χρόνον ο ν. 509/1947. Παρατηρώντας στο σημείο αυτό πως γίνεται επίκληση του εμφυλιακού νομοθετήματος με την αναφορά εφαρμογής του σε *ανύποπτον χρόνον*, επισημαίνουμε ότι ο βασιλικός Επίτροπος τονίζει την εφαρμογή από το Καθεστώς μίας νομοθεσίας που ψήφισε στο παρελθόν μία κοινοβουλευτική κυβέρνηση, την οποία νομιμοποιείται να χρησιμοποιήσει το ίδιο προκειμένου να αποσοβήσει τον ίδιο κίνδυνο, τον κομμουνισμό. Ο Βασιλικός Επίτροπος χαρακτηρίζει στην αγόρευσή του το ΚΚΕ «ξενοκίνητο», στηλιτεύει δε έμμεσα το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα των Ανατολικών χωρών κάνοντας λόγο για αυτοπυρπολήσεις πολιτών των χωρών αυτών στο όνομα της «ελευθερίας» και σφαγές χιλιάδων αθώων. Επιπλέον, ο

³⁰³ «Υπό του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών, Η καταδίκη δύο στελεχών του Πατριωτικού Μετώπου», *Μακεδονία*, 6 Νοεμβρίου 1969 σελ. 7

³⁰⁴ Στο ίδιο

³⁰⁵ Στο ίδιο

Βασιλικός Επίτροπος επισημαίνει τη σύνδεση του ΠΑΜ με το από το 1947 παράνομο ΚΚΕ, η οποία προέκυψε από τις ομολογίες των κατηγορουμένων Δ. Μ. και Ελ. Κ. Όπως παρατηρούμε και σε αυτή τη δίκη, όμοια με τη δίκη των 41 του ΠΑΜ ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης, η αγόρευση του Βασιλικού Επιτρόπου βρίθει πολιτικών σχολίων εξυπηρετώντας τον αντικομμουνιστικό προσανατολισμό της Δικτατορίας, απευθυνόμενος όχι μόνο στο όποια ακροατήριο της δικαστικής αίθουσας, αλλά κυρίως στο αναγνωστικό κοινό των εφημερίδων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄: ΔΙΚΕΣ ΑΛΛΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ

Όπως προαναφέραμε, το Καθεστώς χρησιμοποίησε το θεσμό των Εκτάκτων Στρατοδικείων κατά το δοκούν και επιλεκτικά, μετερχόμενο άλλα μέσα για την καταστολή συγκεκριμένων αντιπάλων του, όπως λ.χ. για τις οργανώσεις που προέρχονταν από τα σώματα ασφαλείας. Ωστόσο, εκεί που το Καθεστώς επέλεγε τη δικαστική καταστολή, δηλαδή για οργανώσεις προερχόμενες από την αριστερά και το Κέντρο, το έκανε με ομοίμορφο τρόπο χωρίς να διακρίνει σχετικά, ούτε και να υπολογίζει την κοινωνική θέση ή τη δημόσια υπόσταση των κατηγορούμενων. Ειδικότερα, τα Έκτακτα Στρατοδικεία απήγγειλαν βαρύτατες ποινές και για τα μέλη της προερχόμενης από το Κέντρο «*Δημοκρατικής Άμυνας*» για παράβαση του ν. 509/1947. Μέλη της εν λόγω οργάνωσης –μεταξύ των οποίων και εξέχουσες προσωπικότητες από τον πολιτικό και ακαδημαϊκό χώρο- παραπέμφθηκαν ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών σε μία σειρά δικών και πιο συγκεκριμένα: α) τον Ιούλιο του 1968 δικάστηκαν 12 κατηγορούμενοι και καταδικάστηκαν ισάριθμοι, ενδεικτικά σε φυλάκιση οι Α.Π. 10 χρόνια, Γ.Ν. 8 χρόνια, Κ.Σ. 5 χρόνια, β) τον Αύγουστο 1968 σε φυλάκιση οι Χ.Χ. 10 χρόνια και Ι.Ζ. 5 χρόνια, γ) το Μάιο του 1969 σε κάθειρξη ο Β.Χ. 18 χρόνια, Σ.Α. 12 χρόνια και δ) τον Απρίλιο του 1970, η περιώνυμη «*δίκη των 35*» όπου μεταξύ άλλων καταδικάστηκαν σε βαρύτατες ποινές οι Α.Λ., Τ.Μ., Τ.Δ., Σ.Κ με ισόβια κάθειρξη.³⁰⁶ Το κλιμάκιο της Δημοκρατικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη επίσης αντιμετώπισε το τοπικό Έκτακτο Στρατοδικείο το Νοέμβριο του 1968, στην περιώνυμη «*δίκη των έξι*» όπου και καταδικάστηκαν σε κάθειρξη μεταξύ άλλων οι Σ.Ν. 16,5 χρόνια, Ζ.Π., 10,5 χρόνια και σε φυλάκιση οι Γ.Σ. 7,5 χρόνια, Σ.Δ. 5,5 χρόνια, Κ.Π. 5,5 χρόνια και Α.Μ. 5,5 χρόνια.³⁰⁷ Δέον να σημειώσουμε

³⁰⁶ Η Γνωστή Άγνωστη Αντίσταση στη Χούντα, διαθέσιμο στο <http://www.iospress.gr/extra/antistasi67.htm>, ανακτήθηκε την 24.07.2022

³⁰⁷ «*Η Απόφασις δια τους εξ*», *Μακεδονία*, 13 Νοεμβρίου 1968, σ. 1 και 8

πως στην προσπάθειά της να θεμελιώσει ευθύνη της Δημοκρατικής Άμυνας κατά την έννοια του ν. 509, η κατηγορούσα αρχή εστίαζε ιδιαίτερα στη σύνδεση της Δημοκρατικής Άμυνας με το συνδεδεμένο με το ΚΚΕ Πατριωτικό Μέτωπο. Πιο συγκεκριμένα, στη «δίκη των έξι» το Νοέμβριο του 1968, ο Βασιλικός Επίτροπος σημειώνει στην αγόρευσή του τη σύνδεση και επικείμενη συνεργασία των δύο οργανώσεων η οποία είχε διακηρυχθεί από τον Απρίλιο του ιδίου έτους.³⁰⁸ Δύο χρόνια αργότερα, 35 μέλη της Δημοκρατικής Άμυνας παραπέμφθηκαν για παράβαση του ν. 509, μεταξύ άλλων λόγω της σχέσης τους με την «μετωπική κομμουνιστική οργάνωση» του Πατριωτικού Μετώπου.³⁰⁹

Άλλη σημαντική οργάνωση που αντιμετώπισε το Έκτακτο Στρατοδικείο της Αθήνας ήταν η «Ελληνική Αντίσταση», μία οργάνωση από στελέχη της ΕΔΗΝ και της Ένωσης Κέντρου, αρχηγό τον Α. Παναγούλη και πολιτικό καθοδηγητή τον Λ. Βερυβάκη, η οποία ήταν υπεύθυνη για την απόπειρα σε βάρος του Γεωργίου Παπαδόπουλου στις 13 Αυγούστου του 1968.³¹⁰ Για το εγχείρημα αυτό μέλη της οργάνωσης δικάστηκαν το Νοέμβριο του 1968 και καταδικάστηκαν οι Α.Π. δις εις θάνατον και Λ. Β. σε ισόβια κάθειρξη, καθώς επίσης και άλλα έξι άτομα σε βαρύτερες ποινές για παράβαση του ν. 509/1947.³¹¹

Αξιοσημείωτη είναι επίσης η δίκη της οργάνωσης «Κίνημα 29^{ης} Μαΐου» ενώπιον του Εκτάκτου στρατοδικείου Θεσσαλονίκης το Δεκέμβριο του 1968, όπου καταδικάστηκαν σε βαρύτερες ποινές οι Α.Γ. (18 χρόνια κάθειρξη), Τ.Τ. (5,5 χρόνια φυλάκιση) και Ε.Ο. (4 χρόνια και 4 μήνες).³¹² Όπως μας πληροφορεί ο Χρίστος Ζαφείρης, η εν λόγω οργάνωση τύπωνε συνθήματα και προκηρύξεις, ενώ παράλληλα συνεπικουρούσε το ΠΑΜ και το Ρήγα Φεραίο διά της απόκρυψης των μελών τους από τις διωκτικές αρχές.³¹³ Ακόμη μία σημαντική οργάνωση, η «Λαϊκή Πάλη» αντιμετώπισε το Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης το Φεβρουάριο του 1970 για παράβαση του ν. 509/1947 όπου τέσσερα από τα μέλη, οι Α.Λ, Τ.Μ., Τ.Δ. και Σ.Κ.

³⁰⁸ «Αι απολογίαι των κατηγορουμένων και η αγόρευσις του Επιτρόπου εις το Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης», *Μακεδονία*, 10 Οκτωβρίου 1968, σελ. 16

³⁰⁹ «Η Δίκη των 35 της Αμύνης», *Μακεδονία*, 27.Μαρτίου 1970, σελ. 1

³¹⁰ Κρητικός Π., *Αντίσταση κατά της Δικτατορίας 1967-1974*, Καλέντης 1996 Αθήνα, σελ. 125-126

³¹¹ «Η απόφασις του εκτάκτου στρατοδικείου δια την απόπειραν», *Μακεδονία*, 19.11.1968, σελ. 1

³¹² Ζαφείρης Χ., *όπ.π.*, σελ. 87

³¹³ Ιστολόγιο Χρίστου Ζαφείρη, διαθέσιμο στο www.thessmemory.wordpress.com, ανακτήθηκε την 21.05.2022

καταδικάστηκαν σε ισόβια κάθειρξη, οι Η. Ο. σε 18,5 χρόνια κάθειρξη, οι Π.Κ. και Μ.Α. σε 10 χρόνια φυλάκιση και Π.Ε. σε 4 χρόνια φυλακίση.³¹⁴

Στις δίκες αυτές θα πρέπει να προστεθούν και οι δίκες φοιτητών μελών του συνδεδόμενου με το ΠΑΜ Ρήγα Φεραίου, οι οποίοι εν συνεχεία αποβάλλονταν από το πανεπιστήμιο,³¹⁵ αλλά και οι δίκες πλείστων άλλων λιγότερο προβεβλημένων οργανώσεων και μεμονωμένων προσώπων που αντιτάχθηκαν στο παράνομο στρατιωτικό Καθεστώς.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι πρωτεργάτες του Πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου εγκαθίδρυσαν το Καθεστώς τους ακολουθώντας την «πεπατημένη οδό» της κήρυξης της Χώρας σε Κατάσταση Πολιορκίας χρησιμοποιώντας τις δοκιμασμένες πρακτικές προηγούμενων κινήσεων κατάληψης της εξουσίας και εξουδετέρωσης πολιτικών αντιπάλων από την πλευρά του Στρατού, με τη διαφορά ότι εν προκειμένω οι κατώτεροι αυτοί αξιωματικοί του Στρατού κινήθηκαν για να καταλάβουν την εξουσία για τους εαυτούς τους και όχι προς χάριν πολιτικών προσώπων. Τούτο κατέστη εφικτό κατά κύριο λόγο εξαιτίας των ποιοτικών και κοινωνικών μεταβολών στις τάξεις των Ελλήνων αξιωματικών που ενέτεινε την επιδίωξη της επαγγελματικής τους ανέλιξης αλλά και της επιγενόμενης και μετά την είσοδο της Ελλάδας στη Βορειοατλαντική Συμμαχία «επαγγελματικοποίησης» του στρατεύματος και των Ελλήνων αξιωματικών οι οποίοι υπό τη νατοϊκή εκπαίδευση κατέστησαν ικανοί προς διακυβέρνηση της χώρας και όχι μόνο προς άμυνα αυτής, απέκτησαν δε ιδιαίτερη ικανότητα στην καταστολή εσωτερικών εξεγέρσεων.

Έχοντας αποκτήσει τις παραπάνω «δεξιότητες» και ποιοτικά στοιχεία, οι Συνταγματάρχες επέβαλαν ένα Καθεστώς *στρατοκρατικό*, εμφορούμενο από άκρατο αντικομμουνισμό –στον οποίο και οι ίδιοι είχαν γαλουχηθεί από την εποχή του Εμφυλίου Πολέμου- και επίσης *αυταρχικό*, με κύριο χαρακτηριστικό του το «σύνδρομο του εσωτερικού εχθρού» με το οποίο διαπνεόταν, καθώς μη έχοντας λαϊκό έρεισμα και νομιμοποίηση αντιμετώπιζε τους πολίτες –ιδιαίτερος όσους ανήκαν στην Αριστερά- ως εν δυνάμει εχθρούς του. Υπό το σύνδρομο αυτό και προκειμένου να καταστείλει

³¹⁴ Ζαφείρης Χ., *όπ.π.*, σελ. 87

³¹⁵ Ιστολόγιο Χρίστου Ζαφείρη, *όπ.π* διαθέσιμο στο www.thessmemory.wordpress.com, ανακτήθηκε την 21.05.2022

πρακτικά και πολιτικά τυχόν αντιφρονούντες, το Καθεστώς ακολούθησε μία πρακτική δικών ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων που συνέστησε, αξιοποιώντας και εργαλειοποιώντας την προϋπάρχουσα θεσπισμένη από εκλεγμένες κυβερνήσεις αντικομμουνιστική νομοθεσία, συνεχίζοντας παράλληλα την κληρονομιά των διώξεων της εποχής του Εμφυλίου Πολέμου. Η πρακτική αυτή της καταστολής της αντιδικτατορικής δράσης ωστόσο, ακολουθήθηκε κατά το δοκούν από το Καθεστώς και για τους σκοπούς της δικής της εξυπηρέτησης. Καθώς αρκετοί από τους συλληφθέντες για δράση έναντι του Καθεστώτος φυλακίσθηκαν ή εκτοπίστηκαν χωρίς να έχει προηγηθεί δίκη και χωρίς να εφαρμοσθεί σχετική νομοθεσία, κατανοούμε ότι οι διαδικασίες ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων δεν ήταν απαραίτητες για την εν τοις πράγμασιν καταστολή της όποιας αντιδικτατορικής δράσης, το δε Καθεστώς εν τη αυθαιρεσία του τις παρέλειπε. Επιπλέον, το Καθεστώς επέλεγε να παραπέμψει ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων πολίτες κυρίως προερχόμενους από τον πολιτικό χώρο της Αριστεράς ή του Κέντρου χωρίς να διακρίνει μεταξύ των δύο, ενώ την όποια αντίδραση συναντούσε από το λεγόμενο «συντηρητικό χώρο» την αντιμετώπιζε με άλλα, πλάγια και συγκαλυμμένα μέσα, όπως λ.χ. η απόταξη ή δυσμενής μετάθεση των αξιωματικών του Στρατού Ξηράς που διά οργανώσεών τους εξέφραζαν την αντίθεσή τους στο Καθεστώς. Η εκτεταμένη και στοχευμένη χρήση των Εκτάκτων Στρατοδικείων κατά την περίοδο της Επταετίας δεν αποσκοπούσε μόνο στην εξουδετέρωση και καταστολή της «επί του πεδίου» αντιδικτατορικής δράσης, αλλά και στην ιδεολογική καταστολή των αντιπάλων του μέσω των ακροαματικών διαδικασιών και κυρίως μέσω των αγορεύσεων-πολιτικών λογυδρίων των Βασιλικών Επιτροπών. Η ανάγκη του Καθεστώτος για νομιμοποίηση διά της ιδεολογικής νίκης έναντι των αντιφρονούντων ήταν επιτακτική προκειμένου να κατευνάσει αντιδράσεις όχι μόνο στο εσωτερικό αλλά και στο εξωτερικό, καθώς η διεθνής κοινή γνώμη είχε απαξιώσει τις μεθόδους και τις πρακτικές του Καθεστώτος με αποτέλεσμα το τελευταίο να αποσυρθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης το Δεκέμβριο του 1969 προσπαθώντας να αποφύγει τυχόν καταδίκη για βασανισμό πολιτικών κρατουμένων και τούτο λόγω των προσπαθειών ενημέρωσης και πίεσης αντιδικτατορικών οργανώσεων του εξωτερικού, όπως η Ελληνική Επιτροπή και το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Μέτωπο.³¹⁶

Το Πατριωτικό Μέτωπο αποτελούσε μία εκ των σημαντικότερων αντιδικτατορικών οργανώσεων κατά την περίοδο της επταετούς δικτατορίας των ετών

³¹⁶ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1433

1967-1974. Η οργάνωση που προήλθε από τη σύμπραξη πολιτικών στελεχών και αρχηγών νεολαιών της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς, συνδεόταν στενά με το ΚΚΕ του οποίου είχε την επίσημη υποστήριξη, περιλάμβανε δε στους κόλπου της άτομα από τα λεγόμενα χαμηλά και μέσα κοινωνικά στρώματα, όπως εργάτες, τεχνίτες, μικροεπαγγελματίες, ιδιωτικούς υπαλλήλους και συνταξιούχους, ανέργους και νεαρά άτομα πολλοί εκ των οποίων ήταν φοιτητές ή σπουδαστές και δη προ της εκδήλωσης του μαζικότερου δεύτερου κύματος της αντιδικτατορικής δράσης. Το Πατριωτικό Μέτωπο συνιστούσε οργάνωση χαρακτηριστική του Πρώτου Κύματος της αντιδικτατορικής δράσης, με μυστικό και συνωμοτικό χαρακτήρα που αποσκοπούσε στην έκφραση εναντίωσης προς το Καθεστώς. Η δράση της οργάνωσης περιλάμβανε τόσο ήπιες ενέργειες διαμαρτυρίας και καταδίκης όπως η διανομή φυλλαδίων και προκηρύξεων, η ανάρτηση πανό, η αναγραφή συνθημάτων και τοποθέτηση μεγαφώνων, όσο και τολμηρότερες ενέργειες όπως η κυκλοφορία των εφημερίδων Νέα Ελλάδα και Αντιφασίστας ή ακόμη και δυναμικές ενέργειες που περιλάμβαναν τη χρήση όπλων όπως η ανατίναξη στύλου της ΔΕΗ στη Θεσσαλονίκη εγγύς της Διεθνούς Εκθέσεως και η απόπειρα ανατίναξης της Αμερικανικής Πρεσβείας στην Αθήνα.

Μέλη της οργάνωσης παρακολουθούνταν συστηματικά από τις Αστυνομικές Αρχές και λόγω των εγνωσμένων αριστερών τους πεποιθήσεων, συλλαμβάνονταν και δικάζονταν ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων. Μεταξύ των κατηγοριών για τις οποίες παραπέμφθηκαν εντοπίζονται η παραβίαση του άρ. 2 παρ. 1 του ν. 509/1947 που αφορούσε την επιδίωξη εφαρμογής «ιδεών εχουσών ως σκοπόν την διαβιαίων μέσων ανατροπήν του πολιτεύματος, του κρατούντος πολιτικού συστήματος» και η απείθεια κατά της στρατιωτικής αρχής. Ειδικότερα, σχετικά με τις επιμέρους πράξεις που στοιχειοθετούσαν την τέλεση των ως άνω αδικημάτων σημειώνουμε –πέραν των χαρακτηριστικών δράσεων της οργάνωσης (προκηρύξεις, πανώ, συνθήματα), τη συγκέντρωση χρημάτων δια εράνων και τη μεταφορά αυτών, τη στρατολόγηση νέων μελών, την προμήθεια οπλισμού και πολεμοφοδίων, τη μεταφορά προσώπων και την προστασία σε κρυπτόμενους. Ωστόσο, παρά τη συγκεκριμένη αναφορά σε συγκεκριμένες πράξεις κατά την απαγγελία των κατηγοριών, οι μάρτυρες κατηγορίας-αστυνομικοί της Ασφάλειας εστίαζαν σε πιθανολογούμενες μελλοντικές ενέργειες των κατηγορουμένων, ήτοι στις δήθεν προθέσεις αυτών προς τέλεση των αδικημάτων του ν. 509/1947.

Οι Βασιλικοί Επίτροποι, οι κατηγοροί των Εκτάκτων Στρατοδικείων, κατά τη διενέργεια των δικών του Πατριωτικού Μετώπου, προκειμένου να θεμελιώσουν την κατηγορία επί τη βάση του αρ. 2 παρ. 1 του ν. 509/1947 εστίαζαν με τις αγορεύσεις τους σε τρία σημεία και συγκεκριμένα α) στο σκοπό της ανατροπής του κοινωνικού καθεστώτος και πολιτικού συστήματος β) την επιδίωξη του σκοπού αυτού διά βίαιων μέσων (εν. όπλα, εκρηκτικά) και γ) τη σύνδεση του Πατριωτικού Μετώπου με το παράνομο από το 1947 Κομμουνιστικό Κόμμα. Οι αγορεύσεις τους, οι οποίες υπερχειλίζουν τα όρια μίας αγόρευσης εισαγγελέα ποινικών αδικημάτων, ενίοτε συνιστούσαν λογύδρια πολιτικής κατήχησης και αντικομμουνιστικού λόγου, αναδεικνύοντας περαιτέρω των *αντικομμουνιστικό* χαρακτήρα του Καθεστώτος, ενώ έβριθαν στοιχείων προπαγάνδας υπέρ του έργου της «Επαναστατικής Κυβέρνησης». Στις αγορεύσεις τους οι Βασιλικοί Επίτροποι δεν παρέλειπαν να εκθειάσουν και το Στρατό, καταδεικνύοντας την *στρατιωτική* υφή του Καθεστώτος, ενώ παραλληλίζοντας την «Επανάσταση» με στρατιωτικά κινήματα που είχαν λαϊκή απήχηση και αιτήματα με εθνικό και κοινωνικό πρόσημο όπως αυτό στο Γουδί το 1909, επιχειρούσαν να «καθαγιάσουν» το μη προερχόμενο από εκλογές Καθεστώς επιδιώκοντας τη νομιμοποίησή του. Επικαλούμενοι δε τη νομοθεσία προηγούμενων νομίμως εκλεγμένων κυβερνήσεων σχετικά με την «αντιμετώπιση» του Κομμουνισμού, υποβοήθησαν το Καθεστώς στην προσπάθειά του να τοποθετηθεί σε ένα «φανταστικό ιστορικό συνεχές εθνικοφροσύνης». Τέλος, οι Βασιλικοί Επίτροποι έδιναν με τις αγορεύσεις τους έμφαση στην τήρηση των δικονομικών κανόνων, της δημοσιότητας και των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων προκειμένου να καταδειχθεί η νομιμότητα των οικείων διαδικασιών τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, καθόσον οι δίκες ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων προσέλκυσαν το ενδιαφέρον διεθνών μέσων ενημέρωσης και οργανισμών. Σημειωτέον ότι ήδη από τα πρώτα χρόνια της επιβολής του, το Καθεστώς αντιμετώπιζε πιέσεις αποχώρησης από το Συμβούλιο της Ευρώπης λόγω κατηγοριών για παραβίαση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).

Οι κατηγορούμενοι για συμμετοχή στο Πατριωτικό Μέτωπο χωρίζονταν κατά τις απολογίες τους σε δύο ομάδες. Στην πρώτη κατηγορία συναντούμε πρόσωπα που είτε παραδέχθηκαν την ιδιότητά του μέλους του ΚΚΕ και του Πατριωτικού Μετώπου, είτε δήλωσαν ότι συμφωνούν με τις ενέργειες της οργάνωσης λόγω της πολιτικής τους ευαισθητοποίησης. Οι κατηγορούμενοι αυτής της ομάδας, αρνούνταν τις κατηγορίες

περί βίαιης ανατροπής του πολιτικού συστήματος και του κοινωνικού Καθεστώτος δηλώνοντας πως αποκηρύσσουν τα βίαια μέσα, τα οποία άλλωστε δεν προβλέπονταν στο σχέδιο δράσης της οργάνωσης. Μάλιστα, όπως παρατηρήσαμε, κάποιοι εξ αυτών αρνήθηκαν τη συμμετοχή του Πατριωτικού Μετώπου στην ανατίναξη του στύλου της ΔΕΗ στη ΔΕΘ το Σεπτέμβριο του 1967. Επιπλέον κάποιοι κατηγορούμενοι δήλωσαν με σαφήνεια στις απολογίες τους ότι ο σκοπός του Πατριωτικού Μετώπου ήταν η ανατροπή της «Κυβέρνησης» την οποία διαχωρίζουν από το κοινωνικό καθεστώς και η διενέργεια εκλογών ή «η Εθνική αλλαγή και ο Σοσιαλισμός» μέσω ελεύθερων εκλογών ή «η επιστροφή στον Κοινοβουλευτισμό», ενώ κάποιοι κατέδειξαν με σαφήνεια τον παράνομο και αντισυνταγματικό χαρακτήρα του Καθεστώτος. Στη δεύτερη ομάδα εντοπίζουμε κατηγορούμενους οι οποίοι είτε αρνήθηκαν τη συμμετοχή τους στο Πατριωτικό Μέτωπο, είτε δήλωσαν τη μεταμέλειά τους αποδίδοντας τη συμμετοχή αυτή σε πλάνη ή άγνοια ή μη ταπεινά κίνητρα όπως η διάθεση για βοήθεια και οι σχέσεις φιλοφροσύνης. Κάποιοι δε εξ αυτών προκειμένου να ελαφρύνουν τη θέση τους επικαλέστηκαν τον πρότερο «εθνικόφρονα» βίο τους ή ακόμη απέδωσαν τη συμπεριφορά τους σε «νεανικές ανησυχίες» και «προκατάληψη» έναντι της Κυβέρνησης της οποίας το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό έργο εκθείαζαν με τις απολογίες τους. Κάποιοι εξ αυτών των κατηγορουμένων κατόρθωσαν πράγματι να αθωωθούν ή να επιτύχουν ελαφρύτερες ποινές ή ποινές με αναστολή εκτέλεσης, σε κάθε περίπτωση ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι οι απολογίες τους έγιναν υπό την απειλή βαρύτατων στερητικών της ελευθερίας ποινών και με μεγάλη πιθανότητα υπό το καθεστώς έντονου στρες ή και φόβου.

Στις αγορεύσεις των συνηγόρων υπεράσπισης διακρίνουμε παράπονα για μη έγκαιρη γνώση της δικογραφίας, την άρνηση χορήγησης αναβολής, καθώς και κατηγορίες για βασανισμό και καθεστώς φόβου κατά την ανάκριση, κατηγορίες που προξένησαν μάλιστα διεθνείς αντιδράσεις.

Εκ των ανωτέρω αντιλαμβανόμαστε ότι οι διαδικασίες ενώπιον των Έκτακτων Στρατοδικείων αφενός ανακλούν σε μεγάλο βαθμό το στρατοκρατικό, αντικομμουνιστικό και αυταρχικό χαρακτήρα του Καθεστώτος της Επταετίας, σε σχέση δε με το Πατριωτικό Μέτωπο καταδεικνύουν τη φύση και το χαρακτήρα του Πρώτου Κύματος της αντιδικτατορικής δράσης το οποίο αφορούσε μικρούς θύλακες αντίστασης και όχι ένα μαζικό κίνημα. Ακόμη κι αν η εν τοις πράγμασιν και επί του πεδίου καταστολή της αντιδικτατορικής δράσης του Πατριωτικού Μετώπου

επιτεύχθηκε διά των δικών ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων με την απαγγελία και την εκτέλεση βαρύτατων ποινών, η «ιδεολογική» νίκη και καταστολή που επεδίωκε το Καθεστώς έναντι των αντιφρονούντων αυτού μέσω των δικών ενώπιον των Εκτάκτων Στρατοδικείων κατά πολλούς εκ του αποτελέσματος δεν επιτεύχθη, καθώς μέσα από τις επ' ακροατηρίω απολογίες των κατηγορουμένων μελών του Πατριωτικού Μετώπου, η οργάνωση –όπως και άλλες οργανώσεις του Πρώτου Κύματος μέσα από τις δικές τους δίκες- κατόρθωσε να αρθρώσει δημόσια και με σαφήνεια την πολιτική της τοποθέτηση έναντι του Καθεστώτος και του παράνομου και αντισυνταγματικού τρόπου επιβολής του και ούτως συνέβαλε στη διεθνή του απομόνωση αλλά και την προετοιμασία του Δεύτερου και μαζικότερου Κύματος της Αντιδικτατορικής δράσης.³¹⁷

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αλβανός Ρ., Λάζου Β., *Κράτος και απονομή δικαιοσύνης στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου. Τα Έκτακτα Στρατοδικεία ως μηχανισμός πολιτικής καταστολής*, στο Φωτιάδης Κ., Ηλιάδου-Τάχου Σ., Βλασίδης Β. (επιμ.) *Η Δυτική Μακεδονία: από την ενσωμάτωση στο Ελληνικό κράτος έως σήμερα*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2014 (σ.327-340)

Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974), Όψεις της Ελληνικής Εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1995

Βερέμης Θ., *Ο στρατός στην Ελληνική πολιτική: από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Κούριερ, Αθήνα, 2000

Clogg R., *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, 2^η έκδοση, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003

Ζαφείρης Χ., *«Αντεθνικώς δρώντες... 1971-1974. Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια της χούντας και η εξέγερση του Πολυτεχνείου της»*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2011,

³¹⁷ Kotsonopoulos L., *όπ.π.*, σελ. 1433

Καλύβας Σ., Μαραντζίδης Ν., *Εμφύλια Πάθη, 23+2 Ερωτήσεις και Απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2016

Κοντού Γ., *Η Πολιτική και Κοινωνική Ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου και ο τρόπος που αυτή επηρέασε την εκπαίδευση και τη Νεολαία (Ε.Ο.Ν.)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2013

Κουζινόπουλος Σ., *Οι Μεγάλες Πολιτικές Δολοφονίες στη Θεσσαλονίκη του 20^{ου} αιώνα*, Ιανός, Θεσσαλονίκη, 2013,

Κρητικός Π., *Αντίσταση κατά της Δικτατορίας 1967-1974*, Καλέντης, Αθήνα, 1996

Μάνεσης Α. *Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας*, στο συλλογικό τόμο Αθανασάτου Γ., Ρήγος Α., Σεφεριάδης Σ., (επιμ.) Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές Πρακτικές, Ιδεολογικός Λόγος, Αντίσταση*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999 (σ. 37-52)

Μουρέλος Γ. Γ. (1982). *Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916 - Ιούνιος 1917)* Μνήμων, 8, σ. 150–188.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.230>

Μπαλτά Ν., *Αντιδικτατορικές Οργανώσεις και κινήσεις αξιωματικών του Στρατού Ξηράς*, στο συλλογικό τόμο Αθανασάτου Γ., Ρήγος Α., Σεφεριάδης Σ., (επιμ.) Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές Πρακτικές, Ιδεολογικός Λόγος, Αντίσταση*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1999 (σ. 199-208)

Ναυπλιώτης Α., *Εδραίωση του Δικτατορικού Καθεστώτος*, άρθρο στην εφημερίδα Καθημερινή, φύλλο 25^{ης} Ιουνίου 2017 διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/society/915445/edraiosi-toy-diktatorikoy-kathestotos/>,

Νικολακόπουλος Η., *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2001

Νοταράς Γ., *Δικτατορία και Οργανωμένη Αντίσταση*, στο συλλογικό τόμο Αθανασάτου Γ., Ρήγος Α., Σεφεριάδης Σ., (επιμ.) Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές Πρακτικές, Ιδεολογικός Λόγος, Αντίσταση*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1999 (σ. 187-198)

Παπαθανασίου Ι., *Η Νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του '60, Αρχειακές Τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2009

Παπαναστασίου Ν., *Ο Δρακόντειος Νόμος περί Τύπου*, Εφημερίδα Καθημερινή φύλλο 9^{ης} Ιουλίου 2018, διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/society/973822/o-drakonteios-nomos-peri-typou/> ανακτήθηκε την 27.07.2022

Ρήγος Α., *Φοιτητικό Κίνημα και Δικτατορία*, στο συλλογικό τόμο Αθανασάτου Γ., Ρήγος Α., Σεφεριάδης Σ., (επιμ.) Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, *Δικτατορία 1967-1974, Πολιτικές Πρακτικές, Ιδεολογικός Λόγος, Αντίσταση*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1999 (σ. 224-251)

Σταυρόπουλος Γ., *Δικαιοσύνη και Δικτατορία, οι Δίκες των Δικαστών στο Συμβούλιο της Επικρατείας*, άρθρο διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Ομίλου «Αριστόβουλος Μάνεσης», 2019 <https://www.constitutionalism.gr/dikaiosini-kai-diktatoria-21-4-1967>

Τζούκας Β., *Στρατός και πολιτική στον εικοστό αιώνα, η Ελληνική Περίπτωση*, Τα Ιστορικά, Ελευθεροτυπία, ειδική έκδοση, «Κινήματα, Πραξικοπήματα, Δικτατορίες στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα», Μάιος 2011, διαθέσιμο στο <https://www.academia.edu>

Τζώρτζης Γ., *Η Μεταπολίτευση που δεν έγινε: μία προσπάθεια κριτικής επανεξέτασης του «πειράματος Μαρκεζίνη»*, Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τ. 17, 2007 (σελ. 347-382)

Τσιρίδης Γ., *Η ελληνική κοινωνία των πολιτών στη δικτατορία των συνταγματαρχών: τυπική και άτυπη αντιστασιακή δράση*, (Διδακτορική Διατριβή) 2017

Υφαντόπουλος, Α. «Το ΚΚΕ Εσωτερικού και ο "Ρήγας Φεραίος" στο αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα: μαρτυρίες και ιδεολογική διαχείριση της μνήμης », *Δοκιμές*, τ/χ 13-14 (2005), (σελ. 217-258)

Ξενόγλωσση

Couloumbis T. A. *The Greek Junta Phenomenon*, Polity, Spring, 1974, Vol. 6, No. 3 (Spring, 1974), pp. 345-374 Published by: The University of Chicago Press on behalf of the Northeastern Political Science Association Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/3233933>

Gerolymatos A., *The Road to Authoritarianism: The Greek Army in Politics, 1935-1949*, 2009 ([PDF](#)) [The Road to Authoritarianism: The Greek Army in Politics, 1935-1949 \(researchgate.net\)](#)

Gkotzaridis E., “Who will help me to get rid of this man?” *Grigoris Lambrakis and the Non-Aligned Peace Movement in Post-Civil War Greece, 1951-1964*, *Journal of Modern Greek Studies* 30 (2012) 299–338 © 2012 by The Johns Hopkins University Press pp. 299-338

Kotsonopoulos L., *Greece, anti-dictatorship protests*, *International Encyclopedia of Revolution and Protest*, ed. Immanuel Ness, Blackwell Publishing, 2009, pp. 1432–1435

McDonald R., *A Profile of the Greek Junta*, *The World Today*, May, 1972, Vol. 28, No. 5 (May, 1972), pp. 229-234 Published by: Royal Institute of International Affairs Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/40394627>

Siotis J., *Some notes on the military in Greek politics*, *Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν α καὶ β' τρίμηνον* 1971, (σ. 29-38)

Tsarouhas D., *Explaining an Activist Military*, https://www.researchgate.net/publication/237555186_Explaining_an_Activist_Military_in_Greece_until_19751, 2005

Voglis P., *THE JUNTA CAME TO POWER BY THE FORCE OF ARMS, AND WILL ONLY GO BY FORCE OF ARMS' POLITICAL VIOLENCE AND THE VOICE OF THE OPPOSITION TO THE MILITARY DICTATORSHIP IN GREECE, 1967–74*, *Cultural and Social History*, Volume 8, Issue 4, pp. 549–566 © The Social History Society 2011 DOI 10.2752/147800411X13105523597922

Αρχειακό Υλικό

Αρχείο Εφημερίδων (Μακεδονία, Ριζοσπάστης) διαθέσιμο στο <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

Δικτυογραφία

Ιστολόγιο Χρίστου Ζαφείρη, <https://thessmemory.wordpress.com>

46 Αντιδικτατορικές οργανώσεις <https://commonality.gr/46-antidiktatorikes-organosis/>,

Η Γνωστή-Άγνωστη Αντίσταση στη Χούντα, διαθέσιμο στο <http://www.iospress.gr/extra/antistasi67.htm>, ανακτήθηκε την 24.07.2022